RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.

KIADTA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

DÖBRENTEI GÁBOR,

BUDA KERÜLETI ORSZÁGOS FŐBIZTOS, TÖBB NEMES VÁRMEGYEI TÁBLABIRÓ, MAGYAR AKADEMIAI RENDES TAG, ÉS RÉGI NYELVEMLÉK SZERKESZTŐ

FELÜGYELÉSE ALATT.

HARMAD KÖTET.

FOGLALAT.

I. Tatrosi másolat 1466-ból.
II. Vegyes tárgyu régi magyar iratok. 1540—1600.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' NYOMTATÁSA.

1842.

M. N. MUZEUM KÖNYV-TÁRA

R 2

R 1965

HORVÁT ÁRPÁD KÖNYVTÁRA
Szentiváni
Dr. Mészáros Károly
ajándéka
1896.

I.

A' NÉGY EVANGYÉLIOMIRÓ

1437—1441 KÖZÖTTI FORDÍTÁSÁNAK

TATROSI MÁSOLATA,

1466-ból,

„NÉMETI GYÖRGYNEK HENSEL IMRE FIÁNAK

KEZE MIATT“

VAGY

MÜNCHENI CODEX.

REÁ AKADOTT A' MÜNCHENI KIR. KÖNYVTÁRBAN

FEJÉRVÁRY MIKLÓS 1834-ben;

HŰSÉGES MÁSSÁT VETTE BÉCSBEN, 1838-ban,

AZ ODA NYERT KÉZIRATRÓL

JÁSZAY PÁL,

A' M. KIR. UDVARI CANCELLARIÁNÁL KIR. UDV. FOGALMAZÓ, SZABOLCS VÁRMEGYEI TÁBLABIRÓ.
MAGYAR AKADEMIAI RENDES TAG.

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

R 2

169449/3

TARTALOM SOR

az első számu szakaszról.

I.

Tatrosi másolat.

Lap.

Előjegyzet. Döbrentei Gábor.

Észrevételek a' tatrosi másolat, vagy müncheni codex szólamára, 's az előtte álló kalendáriomra. Jászay Pál . . . . . I—LVII

Kalendáriom, a' másolatban lévő veres festékű irás hasonnyomatásával . . . 1— 12

Máté evangyelioma . . . . . 17— 81

Mark „ „ . . . . . 81—122

Lukács „ „ . . . . . 122—190

János „ „ . . . . . 190—241

Ezen tatrosi másolattal Pesti Gábor és Erdősi János fordításának összehasonlítása 1839. Jászay Pál . . . . . 242—266

Tatrosi másolatban lévő elavult szavak, szókötések, sajátságok. Szerkeszté 's világítá Jászay Pál . . . . . 267—366

Döbrentei Gábortól azok közé tett jegyzetek a' 344—345, 353, 354, 360, 362, 366 lapokon.

II.

Vegyes tárgyu régi magyar iratok, eddig lappangott eredetiekről. CXIV számmal. Időkor: 1540—1600.

Lásd az I-sö szakasz után.

ELŐJEGYZET.

Itt kapja tehát a' magyar nemzet, tudós társaságának eszközlései által, a' TATROSI MÁSOLAT-ot, mellyről e' Régi magyar nyelvemlékek I-sső kötetének, a' BÉCSI CODEX előtt folyó XXXVIII—XLIId. lapján, mint ahhoz tartozóról, előre szólottam. A' kettőnek összevetéséből 's együtti tanulmányából fejtheti már most a' nyelvtudós a' hajdani magyar szólam' miként voltáról következtetéseit, mikhez Jászay „Észrevételei" az Iső laptól az LVII-dikig és az „Elavult szavak sora" a' 267—366 lapokon könnyitve viszik. A' 242—266d. lapokra került egybevetések pedig előlegesen mutatják, miképen lön az 1437—1466 közötti magyar szólam' egyszerűbbsége keletibb szamata, gyökökről származtatásban még hívebb létele, Pesti Gábornál 1536-ban Erdősinél 1541ben már a' többféle nyelv tudása által nem a' régibb sajátságban diszlő, de némellyet meg szabadabban 's magyarabb színnel kifejező, mintsem a' latinhoz néhol igen is feszesen ragaszkodott Bálint és Tamás. Felötlik bennek vidéki ejtéseik eltérősége is, átaljában pedig az, miként leszen egy-egy nyelvnek csak 70—80 év elforgásában is, némellyben mássá meg mássá alakzata, ámbár mindig ugyan azon egy belszabály szerint.

Ezen belszabálynak még a' nagy változatok között is a' magyar szólamban mintegy ér mutatóul megmaradásán különös gyönyör lep meg, a' logikai rendnek gyönyöre. Abból látszik ki, hogy e' nyelv nem, egy másból összekapkodott beszéd; nem angol kert, mellybe délnek nyugatnak keletnek minden fája virága mesterséggel rakattatik egymás mellé, 's a' mit szabad ég nem táplál, azt fűtött melegház őrzi. Tős, gyökeres, ősi 's eredeti nyelv ez, melly még akkor fejtekezett ki, érzeményt, indulatot, szükséget, hangokba majd szóba kikerekíteni vágyott előemberekből, mikor még az ősierdők, gyökereikről fel és fel felé indulának. Természeti egyszerüség nyelve. Természeti józan észnek, hasonság szerint következetes összeállitása. Gyökről eredez benne majd minden, 's a' gyök erei szétterjedének, egész csukrozott bokro-

zatokat hajtának majd fennmaradva majd elaszva, épen úgy, miként a' legelső szántóvetők buzamagvai, mellyek közül ezernyi meg ezernyi szépen kél ki, száza meg száza azonban földjében sül. De az a' kikapott belszabály arra inthet minket, hogy a' kiszemelt hasonság utján, az elmaradtakat e' mostani utókor megint kikeletheti ahhoz képest, a' mint azt, eszmei miveltség most és ezután folyton folyva kivánja, mi ellen, csak Krizbai Miklósék fognak oktondiskodni.

A' négy evangeliom nyelvszövegét összehasonlíthatván már most az olvasó maga is, az I-ső kötetben lévő, „Ó testamentomi nehány könyv-"éivel, nyilván lesz előtte, hogy e' négy evangeliom hasonlóan Bálint és Tamás két clericusnak 1437—1441 közötti halhatatlan érdemü munkája Moldovában. *Lásd I. kötet XXXVII—XLIId. lap.* Most e' két műnek kiadtával ohajtottam volt nyelvükről összeállításaimat, mellyeket az I-ső kötetben csak előlegesen kezdettem meg, bevégeznem; de Jászaynak kedve jött lemásolásai közben eléterjeszteni itt lévő véleményeit, 's én feltétemről sőt már készülőben volt munkámról, midőn szándokát velem közlé, szivestt lemondottam. Hisz az ügy, jó kézbe ment, én pedig a' reppenő időt, e' IIId. 's a' IVd. kötetnek egyéb eligazitandóira fordíthatám. 'S csupán azért említem meg ezt itt, hogy okát mutassam az I. kötetben általam megérintettek miért nem folytatásának. A' mi külön észrevételem néhol-néhol ereűett, azt másutt kérném elmondhatnom.

De mit az I-ső kötet XXXVd. lapján még bővebben eléadandóúl tüztem ki, azt itt felfognom, kötelességem.

A' moldvai husszíta magyar népnek Tatrossal egyköttetéséről van szó. Tatros, egykor nagy népes magyar mezőváros, most inkább csak falu, Moldva szélén áll ma is, Erdélyből az ojtosi szoroson kimenő uton, Stein 1829beli atlaszán *Totrusch* névvel, 's oda nem messze foly Mikó vagy Milkó vize; közelében van a' csatahirü Foksány. 1841-ben Borszéken épen e' Tatrosról támasztott 33d. kérdésemre [1]). Petrás Incze, Moldvában pusztinai helyettes magyar missionarius azt felelé, hogy régi törzsökös magyar család [2]), maig is mintegy 80—90 között él itt, 's magyar missionarius papjok Pap

---

[1]) L. Döbrentei Gábor kérdései 's Petrás Incze feleletei a' moldovai magyarok felől. Külön, Budán 1842. lap 51. — A' Tudománytárban pedig, 1842, 1—34 lap; augusztus, 67—98 l.; september 147—163. lap.

[2]) Somogyban: csimota, a' mi annyi mint: csemete.

Sándor velük [1]) 9—10 ölnyi hosszúságu szentegyházba jár, melly nem régen épült ujra fából [2]), és mi helyre? romaira egy hajdanban kőből 17 ölnyiig el nyult nagy magyar szentegyháznak.

'S így szól még, felelete, ide tartozólag a' derék Petrás Inczének: „Ezen mai fa szentegyházban, a' kőből volt régibbnek maradványa még, egy oltári ezüst-kereszt, feszülettel, és egy ezüst kehely, melly kehely talapján némelly betük is látszanak, de megmagyarázni azokat senki sem tudja." Kövek 's pedig faragottak heverének a' régi, ugy látszik roppant épület romaiban, ezekre rakták minthogy irás rajtok nincs, az uj épitők a' mostaninak fatalpait. „Mutatják itt az öregek, a' paplak és kerítése romos alapköveit, ott, hol a' házhely közepét most a' legnagyobb országut vágja ketté. Ide félórányi járásra pedig, a' Tatros folyó balpartján még két ölnyi magasságra egy ismét más hajdani magyar szentegyház megcsonkult falai állnak néhány szakaszban, 's még több ember él, ki elpusztult fedelének is némelly részét a' falakon éré, de egyik sem tud felőle valami jélesebbet említeni. Továbbá, a' mostani Gorzafalván alul mintegy félóra járásnyira megint egy másik, hasonlóan magyar szentegyház romait mutogatják, de azok már csak földszint vannak, és alig ismerhetők; történetéről mitsem tudhattam meg hitelesen. Gorzafalván most is szolgáló kisebb harangról azt beszélik, hogy a' földben találtatott 's azért vesztette el ékes hangját; de a' hijába most is elég szolgálatot teszen mindennapi csengetésével. — Erre, **1526**, és ezen körirás van öntve: „*Spes mea Christus.*"

E' dőledékek már, nem olly korba intenek-e vissza, mellyben Tatros városa félórányi körnél szélesebbre terjedett, 's benne két-három magyar szentegyház volt, még pedig közülök egyik, azon székes főegyház a' mellyhez tartozott paplak szobáiban élt 's buzgott Németi György Hensel Emre fia, és „megvégezte e' könyvet."

Azon kiterjedt magyar hatalom nagy idejére melegül tehát e' romokon a' magyar emlékezet, midőn neves Magyarország egész Európának igen is tudtával mint külön diplomatikai nemzeti testület díszlett, midőn királyi udvara

---

[1]) Somogyban Pátró helységben és Háromszéken: velik, 's igy tőlök, nálok, helyett: tőlik, nálik.

[2]) Miként Gegő beszéli, P. Pap Sándor, buzgó magyar, saját költségén épittette, középszerüen. L. A' moldvai magyar telepekről. Budán 1838. lap 83. Pap Sándor lelkes küzdéseit pedig a' magyarságnak Moldvában fenntartása mellett, ugyan ő.

Budáról külön követeket küldött és fogadott, és más országok sorsaiba eldöntő befolyással sőt igazgatással saját nevében munkált, Ausztria pedig maga még csak kicsi attól függő tartományka volt.

De miként kikapnod a' valóját az ide tartozo hisztoriának? Esemény mióta a' világ, mindig volt, 's a' mint az elmult, az emlékezet, története miként ségét szülé meg, hanem toldva 's elhagyva szált az korról korra, még az irás feltalálásán innen is. Ha pedig, holmi már feljegyeztetett, a' gyermek és mesés elme nem kritikával tevé. 'S most bontsd ki osztán az igazát, az így is, úgy is fennmaradt jegyzékből. Illy összebogozott ez is itt, mellyet a' találtakból eddig leginkább Pray, Benkő, Sulzer, Engel állíta elé.

Moldova mai oláh népének földe, egykor az atilai hunok = chunok, az az: Kunok hona volt, 's a' milkói keresztyén püspökség már azok idejében, 374—469 között viselte volna tisztét, e' névvel azért, mivel széke a' Milkó = Mikó folyócska mellett állott Milkó városában keletkezett, Tatros közelében. Hanem a' keletről ujonnan tódult magyar vérek háborúiban, még nem keresztyén kar számosabb tünt elé, 's a' fel sem vett keresztyénséget elnyomá. Sz. István, Gyulafejérváratt alapít püspöki megyét Erdélyre nézve 1003-ban. I-ső László a' milkóit állítja helyre 1092b., 's ugy rendeli az esztergomi érsek hosszú keze alá, hogy Milkó megyéje Moldovából az erdélyi székelységre is kiterjedjen. II. Geiza v. Győző, német csapatokat kezde szállongtatni Erdélybe 1143 körül, magyarrá olvasztásnak, szerencsétlenül, előgondja nélkül, 's az ezeknek hát csak királyi jövedelme nevelésére adott tartomány egy részét, vallásiakban a' gyulafejérvári püspökre, más részét az esztergomi érsekre bizza, és igy tulajdonképen a' milkói püspök felvigyázatát kivánja. 1198b. csökkent a' milkói püspök hatása. Hanem 1227-ben IId. Endre király alatt egész sereg kunt veszen a' keresztyén hitre rá Robert esztergomi érsek Palaestinába szárándoklásában [1]) 's 1228-ban Tódor püspöket adja nekik; ki, ámbár Milkóban üti fel székét még is csak, „Kunok püspöke" nevét kapja, mivel a' római keresztyén hitet lelkükre leginkább ő tudá kötni. Megörvend ezen IXd. Gergely pápa 's IVd. Béla ifjabb királynak ir 1234b., hogy a' Kunok püspöksége megyéjében (*in Cumanorum episcopatu*) lévő görög vallásu oláhokat római fogalmakra térítetné inkább, mert Praynál [2]) lévő szavai szerint: „romanam ecclesiam contemnentes non a venerabili fratre

[1]) L. itt e' kötet 344—345 lapját; és Engeltől: Aeltere Geschichte der Moldau, S. 97. — [2]) Annales Regum Hungariae.

nostro, Episcopo Cumanorum, qui loci dioecesanus existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiae sacramenta, et *nonnulli de regno Ungariae tam Ungari* quam theutonici, et alii orthodoxi, *morandi causa* cum ipsis *transeunt ad eosdem*, et sic cum eis quasi populus unus factus, cum eis Valachis, eo contemto, praemissa recipiunt sacramenta in grave orthodoxorum scandalum 'stb." IXd. Gergely ugyan csak lelkére beszél Bélának még e' levele folyamában [1]), ki hiszen eléggé is engedelmes fia volt. Országosabb érdekü e' levél azért is, mert nyilvánítja, hogy a' magyar szentkorona hatalmának Moldován is elterjedését Rómában jól tudták. De a' római pápának a' görögszerü hittan kosztavári főpapján venni törekedett győzelmeit most a' moeotis posványaitól bészáguldott tatárnép zavará meg. Mintha híre járt volna Ásiába, hogy a' magyar népedelem [2]), melly azt elhagyá, harczok dicsőségében és dús földön él, Ariman vagy *Ármány* a' kelet ördöge, ama posványnépbe bútt, feldulatni vele a' javuló rendet és nemzeti összeállást; 's Magyarországra tódultában először is a' kun-moldovai tisztításokat bozótozá megint el. Majd később Sigmond király ada halála ideje felé Milkónak megint püspököt *Gergely*ben, kit Pray, *Specim. Hierarch. Hung.* igy nevez: 1438b. csak Gregorius Milkoviensis, 1444b. pedig Gregorius Milkoviensis, suffraganeus et Vicarius Archiepiscopi Strigoniensis. Épen e' mi érdekes kéziratunk „megvégezésének éve u. m. 1466 körül pedig, Benkő Jósef, Milkoviája I-ső kötetének 144d. lapján, János püspököt igy hozza elé: Joannem etiam circa annum 1466, Moldaviam pascendarum animarum causa adiise, ejus titulus dum se Moldaviensem nominat, non obscure monstrat; is vero sequens est: Joannes, Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Moldaviensis, Suffraganeusque Reverendi in Christo Patris et Domini Nicolai Episcopi Albensis Transilvaniae etc. Mire Benkő azt jegyzi meg, hogy az esztergomi érsek talán azért engedte által felvigyázási jogát az erdélyi püspöknek, mivel Milkó körül sokkal nagyobb számu volt a' görög szertartásu keresztyén, 's a' római szentegyház kevesebb embereit ez, Gyulafejérvárról inkább szemén tarthatta. Ugyan ezen okból irta lesz, mondja Benkő, Péter püspök meg 1484-ben igy magát: *Episcopus Moldaviae*, *Rector ecclesiae Insulae Christianae* [3]) *ac Episcopi Albensis Vicarius in pontificalibus.* Igy Benkő.

---

[1]) Béla ekkor még atyja IId. Endre éltében Erdélyt kormányzá.

[2]) *Nép*, névtől úgy mint; *ur*, *fej*, *vész*, nevekből van: ur-odalom, fej-edelem, vesz-edelem 'S *odalom*, *edelem* rag egész nagy kiterjedést jelentvén, *nép-edelem* nem csak egy falu népét, hanem az egész nagy országét tüzi ki.

[3]) In decanatu Cibiniensi.

Átaljában milkói püspököket Benkő Jósef, következő évekről *ő szerint* fennmaradt iratokból említ (Pray után is [1]) noha több helyén még csak töredékes összeállításaiban: Mihály nevü lett volna 1096 előtt; Lőrincz 1096, magyarhoni sz. Domonkos rendebeli perjelből, Tódor 1227; Tamás 1247 körül; Jobelinus 1372; Miklós 1375; Gergely 1436. 1437; Gergely 1444. 1453. 1462; János 1466; Ondolai László 1469; I. Mihály 1471. 1473, 1475, 1481, 1484; Péter 1484; Ilsvai Pál 1504; László 1510; Demeter 1511; II. Mihály 1518, 1519, 1521.

A' tiszta világos adatok szükében vagy épen nem léte miatt néhol csak tapogatódzni látszó Benkőnek [2]), igen hevesen talált ellene mondani Engel, ki a' milkói püspökség kezdetét csak 1374-re teszi, hanem ő is csupán *Damals scheint* kifejezéssel [3]), noha Benkővel meg azért nem tartja Jobelinusnak 1372b. milkói püspök voltát, mert azt Benkő, csak *in quodam msto* olvasta.

De nekem itt leginkább Tatrosnál kellvén maradnom, az egész magyarságnak és keresztyénségnek a' Kunhonban vagy Moldovában valamint Havasalföldén, széles pontos összeállításába nem ereszkedhetem. Az külön nagy munkát és több évi kritikai összealakítást szigoruzna, Küküllő János, Turóczi, Oláh Miklós, Timon, Katona, Kantemir, Pray, Benkő, a' lengyel történetirók, Miron, Sulzer, Eder, Fejér György, gr. Kemény Jósef 'sth. munkáiban és az egész halom előkészületü Engel által idézett hisztoriája 25—121d. és 307—316. lapjain ismertetésül eléhozott iratokban álló mondatokból vagy ott kijelelvényzett oklevelekből. 'S tudni kellene, ha találtatik-e, még ide tartozó felvilágosítmány Bukarestben a' Szent-Sára könyvtárban, mellyről én az 1841. Borszéken megismert nyájas Joannid Györgytől, mint annak igazgatójától a' tudósítást mind eddig, *csak* várom. Nem csábít ugyan széphez-ragadékony elmét Moldva és Havasalföldnek csak vérengzetes, csak papi kezdő intézkedésü történedelme, azonban méltán dagadozna egy jövendő magyar ifjú kebel, nem másokból léha kifirkálásért, hanem ollyan ujszerü olvasztásért, miként a' halomra hordott 's másoktól kifaragott köveket egy nagy gondolatu épitér

---

[1]) L. Pray, Specimen Hierarchiae hungaricae 1776. Pars I. p. 433—435.

[2]) Ego profecto, qui materiae huic, quam tracto, diligentem satis operam et lectionem impendere conatus sum, mondja Benkő, Tom. I. p. 143—144.

[3]) L. Aeltere Geschichte der Walachey, pag. 155., és Aeltere Geschichte der Moldau, 108. lap. Engel nézete a' kún és milkoviai püspökségről pedig: Aeltere Geschichte der Moldau, 96—101. lapon. A' „Fortsetzung der Allgem. Welthistorie“ 49. része 4d. köt. 1. osztályában, Halle 1804.

legillőbb idomba össze ereszti. Mert magát újra felküzdeni törekvő nemzetbe tüzet és üszköt kell hányni mutatásra, mi terjedelmes vala koronájának itt napkelet felé meg a' fekete tengerig kihangzott hatalma, hogy fájjon neki, épen olly senkifiává feloszlania, kiről a' világ, mint suttomba veszettről már nem is tudna.

Itt azonban hát, főképen Tatrosról még egy kisig, Milkóról pedig csak a' mennyiben erre befolyt.

Pater Bandini Mark, marcianopoli érsek 's moldvai helyettes püspök, azon latin kéziratának hihetőleg másolatából, mellyet a' moldvai catholicusok szemléjéről 1648b. Bákóban Xd. Incze pápához készített, következő tudósitását fordítá magyarra P. Gegő, a' Moldvai Magyar telepekről Budán 1838-ban kijött munkája 132d. lapján: „Az említett falukból kiindulván november 19. (1646) *Tatros* mezővárosba jöttünk. Ezt hajdan magyarok lakták, ma csak 30 házban léteznek. A' kath. templomot sz. Miklós czíme alatt Margit magyar herczegné két század előtt kőből építtette 'stb. A' 60d. lapon lévő jegyzet ezt 40 lábnyinak mondja hosszában, 14 lábnyinak szélességében. 'S ugyan e' lapon áll ezen Margitról, hogy Baján [1]) meg *Nagyasszony* tiszteletére emeltetett, magas tornyu 's öt oltáru, szép szentegyházat, mellyek közül a' nagyoltár jobbján, még ezt lehetett olvasni 1647-ben [2]): „*Anno* 1400 *hoc templum in honorem beatae Mariae Virginis dedicatum, ab Illustrissimo Principe Alexandro Vajda aedificatum est, una cum monasterio moldaviensi. Cujus piae memoriae Conjux Margaretha sub fonte Baptizmatis sepulta est*" 'stb. A' 140. lapon megint eléjő ezen emlékirás, hanem 1400 helyett 1410 áll; így: *Anno* 1410 *hoc templum in honorem B. M. V. dedicatum.* Már hát, mellyik sajtóvétség? Egyébiránt az itt Bajáról szóló Bandiniből az van ide jegyezve, hogy Bajának egykor 6000 lakosa volt, Bandini azonban már csak 256 katholikust talált, mint szász telepen, de hogy egy 1618-beli emlékkő irása szerint akkor Kecskeméti Ambrus, sz. Ferenczes atya igen becsült hitőr éle ott, és hogy 1647b. az említett Margit egyház, még épségében állott 50 lépésnyi hosszú és 25 l. szélességü bolthajtással, 's négyszegü erős tornyával.

---

[1]) Bonfini IVd. decas-a I-ső könyvében, Bania, *civitas*, *episcopo haudquamquam ignobili praedicta*, mellyben Mátyás királynak 1467b. éjjeli győzelmes csatája volt. Engel javíthatni vélé Bonfinit, püspökhelyül Bákónak tételével. De feledé hogy Baja és Bania = Bánya egy lehete, *j* és *ny* közötti szokott cserével. Engel, nem ismeré Bandinit. — [2]) Gegőnél 1467 áll, de az nem sajtóvétség-?

Moldva hisztoriáját tekintve, 1400—1401b. Juga vajda országolt, Sándor vajda pedig (jelzőjével a' Jó) 1401—1432. Mindjárt 1402b. mondá el hódolati esküjét *Jagjel* lengyel királynak; 1421-ben annak nővérét Ringalát vevé 2-dik nejéül. Az elsőről, ki nincs nevezve, maradott két fija, Illyés, meg István. Minden eddigi vajda közől ő fordíta legtöbb gondot, országa egyházi alkotására *Theoktiszt* segedelmével, ki 1400 óta igen sokáig volt Moldva metropolitája. Ez az ember, bolgár létére, honában a' kyrilli betűirást szokta meg, 's ő is hát azt Moldvában, Kyrill tanszerét követő papok bevitele által terjesztette, egy uttal pedig ezzel a' római kath. vallásnak annyira akadályozá elfogadását, hogy három dominicanus bákói püspök, u. m. Sartorius 1403—1414, Zajoncsek 1414—1431, és azon innen Exneber Tamás sem tudott boldogulni. Igy szól Miron Koszta moldvai éviratjegyző 's Gebhardi után Engel, 121. lapján.

Tehát Margit, e' Sándornak első neje volt-e? Akkor azt lehetne gondolni, jó Margitnak férje által a' római nyugoti hit melletti buzgólkodtatását, a' nem egyesült irók szépen elmosák.

Hanem jó Margit, másutt meg nem Sándor vajdának van adva boldogítóúl. —

Schönwiesner István pesti kir. könyvtárőrnél volt egy kézirat 1693-ból, 's az, abból ezt irá ki az *Ungrisches Magazin* 1783*beli III. köt.* 98. *lapj.* [1]: „Bacovia civitas olim principalis sedes Moldavorum principum, tempore Margarethae Hungarae, Stephani Vayvodis (*igy*) uxoris, nunc episcopalis sedes catholica, ad septemtrionem palatium principis in cinere sepultum jacet, ad meridiem 115 domus catholicorum.“ Schönwiesner pedig maga helyben hagyni látszik, Praynak alább eléjövő jegyzetét.

Szentiváni Márton jesuita, csak ezt mondja: *Nomina Monasteriorum et eorundem fundatorum* czikkében: Baco in Moldavia, uxor vajvodae moldavi, filia vajvodae Transylvani. *L. Curiosiora et selectiora Miscellanea, Tyrnaviae MDCCII. Pars I. pag.* 202.

Tatroson, mondja Timon, csak oda vetve, Margit, erdélyi vajda leánya, 's István moldvai vajdának neje, szentegyházat epítetett, Mátyás király országlatakor. De bár azt is megemlítette volna vallási és hisztóriai hevében, hol akadt ennek nyomára, hanem az évről, látszik, maga Timon sem

---

[1]) E' beküldmény végén csak: Anonymus áll ugyan, de Engel azt Schönwiesnernek irja ki. *L. Literatur der walachischen und mold. Geschichte* 46. *lap.*

vala tisztában, mert Apor Péternek erre küldött feleletét is, hogy e' Margit, Losonczi István leánya lett volna, csak bizonytalanban hagyá [1]).

Péterffy Károly jesuitának: *Monasteria Ordinis S. Francisci* czikke, Pázmán zárdasorából kiirva, csak ezt tartja: Báko in Moldavia, fundatum ab uxore vajvodae moldavi filia Vajvodae Transylvani. *L. Sacra Conc. Eccles. Rom. Cathol. in Hung. Pars II. Posonii M DCC XLII. pag.* 279. Tehát Szentiváni és Péterffy is csak Pázmán bizonytalan hallomásait irá ki.

Pray, fennmarad 1438-nál 's mivel ottan találta ő Báró Apor Losonczi Istvánát erdélyi vajdául [2]), Margitot még akkor tájban adja Istvánhoz, mert *certum habemus*, mondja, *Losoncium anno* 1438 *fuisse vojvodam Transsilvaniae et Stephanum Moldavum adiisse principatum anno* 1456. *Nec necesse est, ut tum, cum filiam Stephano locavit, Vayvoda fuerit, qui titulus post gestum magistratum in regum litteris crebro tribuebatur hac forma: Condam Vayvoda Transsilvaniensis* [3])." Hanem ez csak ollyan gondolomra van tájékozva, az illyen hisztóriai *gondolom* pedig, csak annyi, mint a' hészaknak mesével bedugása. Mert ha István, még moldvai vajda léte előtt veszi el Margitot, hogy? intézkedhetik olly nagy hatással Margit asszony, midőn István atyja Bogdán, csak vajdaság-bitorlott — usurpator — volt 1450—1455 között két évig, mint Sándor vajdának házasság kivüli fia, 's majd erdeiben lappant meg ismét. És illyen elvert ember fiának mi érdek adathatta volna

---

[1]) *L. Additamentum ad Imagines Antiquae et novae Hungariae*, tribus epistolis ad Baronem Petrum Apor de Al-Torja, Trium sedium Kézdi, Sepsi et Orbai supremum judicem, *pag.* 22. „Et cur Mathia Corvino principe a Margarita, filia Vajvodae Transsilvani, et conjuge Stephani Vajvodae, gloriosi ducis, inducti sunt Bacoviam Franciscani sodales? Cur ab eadem templum Tatroschi aedificatum? certe non gratia Hussitarum, recens in provinciam receptorum. Habitabat autem Margarita haec cum marito suo Bacoviae, ac etiam nunc extare dicuntur vestigia palatii in parte septentrionali oppiduli. Igitur praeter exules Hussitas videntur in Moldavia fuisse alii Ungari, et cur non Cumani generis? *pag.* 29. Margaritam illam Stephano Moldavo nuptam non in templa solum Moldavica, sed etiam ut scribis, Transilvaniensia, et nominatim in Esztelnekiense, Nyujtódiense et S. Spiritus Kézdiense (Kézdi-Szentlélek) matronam beneficam, fuisse filiam Stephani Losoncii evidens evaderet, si catalogus Vajvodarum Transsilvanorum perfectus esset. Cassoviae, MDCCXXXV.

[2]) Benkőnél és Édernél 1438b. *Deső de Losoncz* van, előtte pedig 1431 és 1435b. Csáki László; Losonczi Deső után pedig 1440ben Benkőnél Stephanus de Kanisa, Édernél meg *Stephanus de Losoncz*, és Pray ezt fogta érteni.

[3]) L. Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae, Pars II. M. DCC. LXXIX. pag. 34.

Margitot? Sőt elébb, 1458 óta felvítta magát 's úgy vön 1465b. görög császári herczegleányt, ki Miron szerint Simeon császáré volt, mások után pedig annak nővére. Neve: Eudoxia. Irhatta volna Pray *csak így könnyedleg*, Margitot még Somkereki Erdélyi István leányának is, ez legalább 1460b. volt [1]) erdély vajdája, hanem Apor Losonczija szegezé le figyelmét, 's a' moldvai István miatt meg igen is messze felcsavarodásnak látszott volna neki azon Losonczi Istvánhoz csapnia, ki, 1421-ben esett el havasalföldi csatájában, mellynek egyik halottja fejéről, Bonfini, IIId. decasa, IIId. könyvében egy bolondnak való csuda lefirkálásával magát babonás oktondinak jellemzé, noha előtte is *incredibile* volt.

Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* munkájának 1782b. Bécsben kijött IIId. kötete 610d. lapján irá: „weil Herr Gr. Serdar Saul mich versichert hat, dass vor zwei hundert Jahren Bakou der Sitz eines katholischen Bischofs gewesen, als vielmehr, weil von dem Jahre 1456 bis 1503 Stephan der Grosse regierte, welcher mit Margaretha, einer katholischen Dame und des Siebenbürger Woywoden Stephans Losontsch Schwester vermählet war, und sich mit ihr die meiste Zeit in Bakou aufgehalten hat.

Engel egészen elmellőzé Timont, Prayt; Sulzerből is ezt itt, csak mellesleg említi, idézett Moldvai régi történeteinek 156d. lapján, mit ő tehát mivel kutfőiben nem találta, hinni sem igen látszott, vagy legalább kétségben hagya. Engel csak corigálgat, a' mit szerete; a' Sulzernél németes botlással lévő *Losontsch* ő nála meg épen *Loschvetz*-é lévén, mivé azonban azt hálai betűszedője bérmálá [2]), csak ezt veti zárjel közé: eigentlich war Ladislaus von Loschvetz im Jahre 1493 einer der siebenbürgischen Woiwoden, 's megyen tovább.

Szépen vagyunk a' hisztóriával, egész nevetség. Egynél igy, másnál amugy lelsz holmit. 'S a' hisztória ma is csak így gombolyagul. Tiz ember van egy eseményen, kérdezd ki, majd mindenik másképen terécseli el, a' hogy ért az eléadáshoz. Szerencse ha összeilleszteni tudó is vala szemtanu. De mikor, *tudós* sem úgy irja ki ujságul lapjainkban a' tényt, a' hogy' folyt. Tedd hát hozá, ha egyszersmind okos felfogó és lelkismeretét becsülő tiszta ember. A' régiségben is tehát ez a' fordítópont. Csak a' legvigyázóbb oktanos ész vihet ott keresztül kivált kolostoros mendemondák összekuszálásain, a' hogy téli ködben, rosdátlan delejtű a' dunán, vagy viharokban a' tengeren.

---

[1]) L. Benkő, Transsilvania Tom. I. Vindobonae MDCCLXXVIII. pag. 172.

[2]) Cornutus volt e' frater, mert Cornides-ből meg Cornudes-t rakott ugyan e' lapra.

Már itt egyiknél Sándor vajda, másiknál István van, 's Margit, majd Losonczi István leánya, majd nővére. Bandini jegyzéke hihetőnek látszanék, mert hisz' ő, az oltárról vehette le az emlékirást, a' magyarságban heves de becses hevü Gegő pedig hisztóriához kellő kihültséggel fogott lenni, a' kirásban, mert két lapjára ira Sándort. Ez esetre is, azonbon 1400 helyett 1410. kellene felvennünk. És minthogy egy Losonczi Istvánnak fenn kell forogni, mivel többen említik, erdélyi vajdául mind Benkőnél mind Edernél kijegyezve *Stephanus de Losoncz* van, pedig 1415 előttre is állhatóan. Hanem azon ellenvetés furja elé magát, mi vihette Sándort házassági érintésbe e' Losonczi Istvánnal (akár még éltében akár 1421 körüli holta után, mert azért még is vajda leányát vagy nővérét vette volna), midőn tudjuk Jagjelhez csatlakozása miatt Erdélylyel nem nagy közlekedését. Házasság 's hadverés — mondják azonban — Isten dolga. Vagy inkább, akként akart-e Sigmond felé is pillantani, vajdája vérének, nőül, 1401-en innen 's 1421-en jóval elébb elvettével, miként a' mai fejedelem Moldvában és Havasalföldön 's úgy Szerviában egyik szemét, a' magyar király helyett most az orosz Egy-urra függeszti, másikát meg a' Törökön hizelegteti. Mert akkor az oláh nép apró birodalmu vajdái a' messzebb kiható magyar és lengyel királlyal csapodárkodtak, 's azt uralák ki dörgőbben megraká őket. Azért is tervezé 1429b. Sigmond magyar király, Moldvának Sándortól elvételét 's ketté osztását, hogy hasonfelében Buda, másikban a' lengyel királyvár parancsoljon örökké, de Sigmond haraga alul, Sándor vajdát, Jagjel mesterkélé ki, 's ámbár István vajdát 1390b. meg ő hajtotta volt megint magyar király iránti engedelmességre, most Sándornak politikai elállását, ismét az ő saját politikajából csak türnie kellett.

Hanem a' jó akaratu Bandinit Bákón[1]) járta' leirásában időtévesztésen 's megint máskénti eléadáson kapjuk, mert Gegő, idézett munkája 134—5d.

[1]) Midőn épen Bákó nevet irám itt, lépék szobámba, pesti születésü orvos tudor Theodori Jósef, ki Bákóban gyógyszerész, és hozta magával Petrás Incze levelét, ki most klézsei plébános, 's kivel, említett orvostudor jó barátságban él, mivel Klézse Bákóhoz közel fekszik. Kérdéseimre azt felelé magyarul, hogy Bákó ma is jó részt magyar város, hogy Tatros ma (oláh nevével Trotus) egészen magyar falu 's helyébe várossá, oda ½ órányira *Okna* emelkedett sóaknáival, hol 10 oláh 's 1 örmény szentegyház van. Milkó folyóról semmit sem tud, de igen, Tatros vizéről. A' csángó magyarból álló Klézse tehát jó magyar papot tisztel ma, mert Gegő ott jártakor, P. Caeraulo Karmel, magyarul nem is tudó, csak a' jövedelmet huzta, elég nevetséges intézkedéssel. Ezutánra úgy látszik, czélszerübben fogja fel a' missio, catholicismusa érdekeit, 's ha magyar iskolákat is állítandana, akkor járna el igazán tisztében.

lapján meg ezt leljük fordításban „Bákó városába november 29-kén mentünk (1646).“ Ezen város az előidőkben, kivált magyar Margit István-vajdáné korában inkább virágzott .... Minthogy a' bákói püspökségről az iróknál eddiglen keveset olvastam, 's Gonzaga és Pázmán biboros munkáiból csak arra emlékezem, hogy a' bákói monostor és tergovisti (Havasalföldön az argi vagy argyasi püspöki megyében) az erdélyi vajda leánya által sz. Ferencz' szerzetes fiainak számára alapíttattak, de ezeknek is a' hajdankorbeli viszontagságát, levéltár és jegyzetek hiányában, ki nem fürkészhetém, hogy még is valami bizonyost, legalább egy életszak óta kitanulhatnék, 80—100 esztendős katholikusokat idéztem elé, kik hitükkel a' következendőket vallák: „hetven év előtt, midőn gyenge koruak volnánk, emlékezünk hogy azon teleken, hol most a' püspök tartózkodik, monostor létezett 's abban barátok laktak.“ A' többi közt a' legidősbb három valló még azt is állítá, hogy a' monostorban, melly szebb és terjedelmesb épület volt a' püspök mostani lakjánál, 12 magyar barát lakott 's utolsó guardianjok *Ferencz* barát nevezetü volt 'stb.

És íme azt, hogy Bandininál [1]) Margit, egyszer Sándor vajda felesége másszor Istváné, P. Gegő nem vette észre, vagy Moldvában feljegyzett magyar szavával mondva, ő sem eszelé [2]).

Vegyük már, ha Margit, Mátyás idejében 1462—1490 között emele szentegyházat Tatroson, ugy van, István moldvai rohanó tüzü és vitézkaru ravasz vajdának lehetett volna neje; még pedig könnyen, mert apja Bogdán után 1458-tól fogva 1504-ig mind halálaig vajdakodott 's Mátyásnak ellene 's alatta is volt, és öt felesége közül Margitot is kegyelhette volna. Elsőül vevé, mondja

---

[1]) P. Gegő szívességéből kezemben is megfordult kézirata 1837-ben, hanem akkor én abból csak a' moldvai magyar hussziták ügyéhez irtam ki adatokat a' R. m. nyelvemlékek I-ső kötetének XXXII—XXXIVd. lapjaira. Kapta volt Gegő, a' gyöngyösi sz. ferenczesek könyvtárából, a' hol létére Pap Sándor tatrosi magyar minoríta figyelteté. *L. idézett munkája* 128. *l.*

[2]) „*Eszlem*, *eszled*, *eszli*, mondja Gegő, 79*d. lapján* annyi Moldvában, mint nálunk: észre veszem, veszed, veszi.“ Hogy pedig a' magyarországon divó *ész* helyett Gyergyóban ma is *esz* mondatik, magam hallám 1841b. egy Gyergó szentmiklósi székely' ezen feleletéből: *esz*, van a' Székelyben, de nem tud vele élni. 'S úgy hallottam ott *rész* helyett *resz* hangoztatását, melly gyökből a' *reszelem*, *reszeled*, *reszeli* van, 's ez, e-nek hasonló kiszöktetésével lenne: reszlem, reszled, reszli. Ismerjük e' nevekből: *fej*, *haj*, *szem*, *fül*, *or*, *nyelv*, jövő igéinket: fej-el, haj-al, szem-el, fül-el, or-ol, nyelv-el, és fejeli, szemeli, füleli, nyelveli; hajali és oroli helyett pedig, lett hajalja, orolja. Somogyban hallám *csufolja* helyett: *csufoli*, 's ez, ragszerintibb.

Engel, 1465-ben, az említett Eudoxiát. Második volt: Voikicza, oláhországi vajda Radul leánya 1474. Ezt elüzte, 's harmadik lön: Mária, Magopból. A' negyedik, névtelen vagy nem nevezett, megholt 1479b. Ötödik volt, Wasiliewitsch Iván moszkvai herczeg leánya. Tehát már az Engel által nem nevezett, az az, krónikákban nem talált nevü volt-e? Margit. De a' magopi Mária 1477b. hunyt el, 's másfél vagy két év alatt már elkészült-e? a' tatrosi egyház, olly hamar csak ma fúnak fel, Pesten és Bécsben nagy épületet. Vagy magopi Máriának, a' magyar Margitot nevezék-e? az oláh évlapok irói. Megint igen rövid idő, szent Ferencznek cseri barátait Bákóra bétoborzani. Osztán erdély fő- és alvajdája 1473—1474-ben Pongrácz János és Vingarti Geréb Péter volt, 's 1478b. is még e' Geréb; azt, ugyan 1478b. Nyirbátori Bátori István váltotta fel, 's viselé vajdaságát 1492-ig. Hanem meg e' Bátori István menyasszonya csak a' kenyérmezei hír maradt, nőtelenül hala meg. De ennek azonban egyik nővérét 8 testvér között igen is Margitnak leljük, mindazáltal e' Bátori Margit először a' magaslelkü Horogszegi Szilágyi Mihály felesége volt, holtával pedig Lindvai Bánfi Pál vette ki gyászából, 1464. Igy hát a' kenyérmezei diadolos, csupán országérdekből eszközlé ez István vajdának a' renyhe Ulászló által 1492b. Küküllővár ajándokoztatását csak azért, mivel az, Bátorinak 20,000nyi segédnépet ajánlott a' török ellen, és hogy a' lengyel királyhoz is facsargott Moldován szivét szemét mindenkorra Buda felé szítassa. 'S ha idébb jövünk is 1504-ig, 1493—1494-ig Erdély vajdája Leleszi Losonczi László és Bélteki Drágfi Bertalan volt, 1495—1498-ig pedig csak, az Istvánffy dicsértte hős Drágfi, 1499—1507-ig Szentgyörgyi Péter, 1529-ben jő elé Somlyói Bátori *István*; 1536b. Szunyogszegi Majlát *István*. De mit akarnánk már itt? 1504—1517-ig a' törököt, tatárt, magyart és muszkát megvert István vajda fia, Bogdán vajdakodott; ennek megint *István* volt ugyan utóda 1517—1526-ig, 's ujra *István* következett 1526—1527-ig, ezen innen pedig 1538-czig Rares Péter. És így, hol van, Timonnak, Mátyás király alatti kora? Már itt bekormolá a' magyar világot a' mohácsi veszedelem, mellybe poszáta király IId. Lajos; értetlen papvezér, Tomori; tékozló papkincstartó, Szalkai; góliátoskodó pulya, Zápolyai, és egy, Dévénben hazátlanná szomorult, Bátori, dönté a' balt és adriai meg a' fekete tengerig parancsolt magyar koronát [1]) 's a' Budáról Moldvába eresztett kantár elszakadt, 's török rántá kezébe, ki Bogdán vajdát ugy is már 1512 óta nézé első vazalljául.

---

[1]) A' tőle elszakasztott országok hozzá tartozottságáról lásd: Commentarii historici de Bosniae, Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum Re-

Meg ha, Mátyás koránál felebb csapnánk is, még pedig tulabb az 1415-ből már eléhozott Losonczi Istvánon, majd ismét idébb 1421beli halálánál, mit találunk? Nézzük meg ugy is, hogy csak *István* nevü legyen a' vajda Erdélyben 's Moldvában. 1373b. egy *Istvánt* teszen ki Éder [1]) erdélyi vajdaul, 1376b. Benkővel együtt Csáki *Istvánt*, 1381—1382-ben van Édernél Lindvai Láczki *István*, ki Benkőnél meg 1383b. mint Laczkfi *István* jő elé Apor László vagy Laczkó vajda fiául; 1440-ből Éder megint egy Losonczi Istvánt említ, kire még azon évben Hunyadi János következett. A' moldvai vajdák közül pedig István névvel kettő fordul elé, egyik 1390—1399-ig, melly idő közben 1392—1395-tig el is üzte volt Román nevü fivére; másik, 1433—1444-ig fivérével Illyéssel, kit mindig háborgatott, mig végre 1447-tig csak maga fészkelte bé magát. 'S ez ütne itt össze az 1440-beli Losonczi Istvánnál, ha Bandini 1410-et nem irt volna le az óltárról. Itt is bétüzetlenül latszik hát ingani a' fonal, ámbár, talán, eléggé meg van a' tű foka körül járatva; nem hagyám legalább azt, a' mit megkaphattam, forgatlanul. *Wadding* és *Gonzaga*, valamint a' *Sacra concilia* köteteihez nem juthaték, 's a' bizonyosra vitel szomja, még sajogva maradt. Nem volna-e, valami található a' gyulafejérvári Batthyáni könyvtárban lévő szent ferenczes évirat [2]) lapjain. Vagy, ki tudja hol molyosodik azzal valami szent ferenczes más kézirat? Vége az ollyat forgató világnak 's a' hisztoriai adat heves keresője is nagy bajjal jut hozzá, ki előtt az, csakugyan vetni való magvának rozzant hombára, a' mennyiben épületéhez abból is morzsákat szitál ki [3]).

Bizonyosra kikapni e' Margit éveit azért volna érdekes, mert olly jeles feltünés a' maga idejében, minő, Európának akármelly nemzetéből ma, egyegy olly magas gondolkodásu hölgy, ki tudóst müvészt, közintézetet, pa-

---

gno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, historiographus Regni, edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér, bibliothecarius. Budae 1837.

[1]) L. Erdélyország ismertetésének zsengéje, Szeben, 1826. l. LX—LXI.

[2]) L. erről e' R. m. nyelvemlékek I-ső kötete XXId. lapját.

[3]) Jó volna megtekinthetni a' moldvai agapti kolostor házi krónikáját, mellyből annak jegumene vagy guardiána, a' szabadlelkü bujdosó Zöld Péternek 1764—9 között beszélé el a' Szászoknak Erdélyből István vajda idejében Magyarokkal beköltözését. *L. Molnár János, Magyar könyvház. IIId. szakasz. Poson*, 1783. *lap* 414. *Zöldről pedig Gegő* 75 *lapját.* — Nem keríthettem meg Kogolicsán nevü moldvai nemesnek 1839b. Berlinben francziául kiadott „Moldva és Oláhország" hisztóriáját, mellyben *Róza János* bákói püspök meggyilkoltatása említetik, midőn sok papja és híve is elveszett. *L. Petrás felelete a' 23d. kérdésre*, hol Róza' halálát 1441-re mondá.

zarolván ápol, vagy mint irónő tünteti elé lángeszüségét 's nemzetének miveltségi és irodalmi történeteiben gyöngyösködik. Kiható fénypont volna hát Margit is, a' hajdani több derék magyar, és a' németet meg sem álmodott magyar hölgy között, fenyegető képül azon örök gyaláztatás ellen, melly a' mai magyar nemzetet az *Allgemeine Zeitung*-ban is gyakran, olly alaptalan tudósítók által éri, mintha minden intézményt 's mívelséget csak német árasztott volna mindig a' magyarra. Margit vajdáné, látja Moldvában a' nagyszámu magyar népet, és látja ezt az ő vallásán lévőnek, de látja elegendő pap nélkül, szentegyháztalanul is, kitéve hát, nemegyesültté és azzal oláhvá leendőségnek. nemzetiség olvad fel benne, vallásossága melegszik ki, 's a' forró lelkületü asszony küzd, mikép vegye rá urát, hogy a' görög vallásu, rómainak segítse terjesztését. Szép lehetett a' hölgy, 's majd elszánt majd könyörgékeny, és megindult a' kolostor, jöttek belé a' magyar barátok, mint akkori *tudósok*, mert irni olvasni, imádkozni tudának. Margitnak ezen alkotásával, összekötve lehetett szentegyházi többféle magyar iratnak is általa feltétetése. mert a' tatrosi másolat szólamrende nem csak Bálint és Tamás fejéből került egyszerre elé, többnek kelle magát abban többfelé gyakorlani, miként alább erről még szó lészen, 's egyik a' másikától tanult. És Margitnak is nem hálálkodhattak-e, „szép imakönyvel" sz. ferenczesei úgy, miként Magyar Benignának 1513-ban a' nagyvásoni remeték.

Egyébiránt, hogy Margit a' XVd. százévben igy hősködött, arról hiszen kétség sem lehet; ennyien nem említenék, szél, fuvatlan nem indul. De meg, moldvai magyar rokonaink ajkain, még ma is peng, 's pedig egész regénységgel emlékezete, miként 27d. kérdésemre Petrás Incze, nekibuzdulással igy felelt:

„E' jeles nagylelkü, bátorszivü, magyar asszony emléke csak nem mindennapi, kiről azt regélik országszerte, hogy nagy férfi-ügyességgel 's bátorsággal birt, 's annyira jártas volt a' lövésben, hogy kedvesének két uja közül a' pénzt vagy golyót minden tartózkodás nélkül kilőtte, még pedig úgy mondják, nyillal, melly vitézségeért István vajda nőjének választotta. — Ezen nagylelkü magyar nő közbenjárásának köszönhető a' bákói püspökség baráti[1])

[1]) Ardoini Péter Rafael moldvai cath. püspöknek Borszéken 1841b. midőn vele én is ott mulaték, egy moldovai magyar kocsisa volt. Találom ezt egyszer a' borkutnál, 's ezt *kérdem tőle: Hol lakik a' maga ura, Moldovában? Felelete lett: Barátzon szokott nyáralni*, télen pedig Jászban van. *Barát* falu neve tehát mellyet István vajda ajándokozott, a' moldvai csángó magyar nép szájában: Barátz, valamint a' mi: *nyar*alásunk, ott: nyáralás, mert a' gyök is: nyár. Egyebiránt lásd 23d. kérdésemet.

jószága, mellynek, bizonyára sokkal kisebb terjedelmével mint hajdan, a' püspökség ma is tulajdonában vagyon. Azt pedig bizonyosnak beszélik, hogy az említett vajda nő a' bákói székesegyház nagy oltára alá temettetett, mellyet elsodorván a' Besztercze árja, ma még hamvaival sem dicsekedhetnek boldog emlékü herczegnéjüknek magyaraink."

Tatroson költ a' fennebb már említett II-dik Mihály püspök levele, mellyel a' milkói püspükséget, romaiból helyre állításra az oda tartozott egyháziakat illy czimzettel hivá össze: Venerabilibus ac Egr. Archipresbyteris, Decanis, nec non Plebanis sub Comitatibus et Archipresbyteriatibus ac decanatibus Milkoviensi, Moldvabanensi, Barczensi, Cibiniensi, Varanczensi, Sepsensi, Bistriciensi, Kysdensi, Cozdensi, Gyorgoyensi, Sepessensi, Kysdi Vásáriensi, Kylyerensi, Nesteralbensi, nec non vices eorum gerentibus qua sub jurisdictione et dioecesi nostra praefata Milkoviensi ubilibet existentibus ..... quare Vos omnes et singulos supra dictos per praesens Edictum publicum valvis hujus ecclesiae Thatrossensis affixum, citamus et evocamus ..... prout quilibet vestrum comparere debeat et teneatur, in Ecclesia Bte Marie Virginis parochiali Oppidi Tatros proximiori Ecclesiae nostrae praedictae Milkoviensi, sicut praemissum est Cathedrali Moldaviensi dirutae ..... Datum feria quinta ante dominicam Invocavit, quae fuit decima octava mensis Februarii Anno Dom. millesimo quingentesimo decimo octavo [1]).

E' IId. Mihályt miként Pray eléadja 's Benkő erősíti milkói püspökké IId. Gyula pápa nevezé († 1512), a' magyar király, tehát IId. Ulászló és a' moldvai vajda a' vak Bogdán, akaratával; Xd. Leo pápa pedig még inkább megerősíté milkoviai jogaiban Bakacs Tamás primás ellen, hogy Mihály ott külön magára szálkásabb őr lehessen, a' görög nem egyesültek gátjául. Mert ezek ölelék oszlaták itt most közikbe a' catholicismust, természet szerint, minthogy István vajda 1458—1504 között keleti egyházának hatályos terjesztője volt. Megveri a' tatárt 1468b. 's parancsára Putnán egyház és kolostor áll elé, a' felszentelésen pedig Theophilus érsek, a' taraszi püspök, Jósef arkhimandrita 's 64 pap jelen. Legyőzi a' törököt 1475b. 's diadalnak imádságait rendeli és 4 napi böjtöt hálaul, a' mi eléggé mutatja népének egész babonás buzgóságát, midőn még győzelmei örömeit is félkoplalásban tudta lelni. Semmivé teszi továbbá Havasalföldön az oláh vajdát, 's egyházat emel keresztelő sz. Jánosnak regényes vidéken Vaszlui és Brlad között. Összetöri a' kozák serget, elfogja vezérét Lobodát 's örömében Jászvásáratt épül szentegyház sz. Miklósnak, melly maig áll, Szucsavában pedig sz. Demeternek. Illy tettek, a' maga vallásában szülötteket egész ámulásig buzdíták, catholicus népeiből pedig, sokat azok után szédíthete híren hasznon kapás, gyönyörü oláh leányba szerel-

[1]) L. Benkő, Milkovia, Tomus I. Viennae MDCCLXXXI. pag. 228—233.

mesedés, azért igen könnyen, mert óvó püspöknek többszer csak hült helye volt. Ugyan is a' milkói megye plebanusai, vagy ha szabadna új szóval és a' *lelkész*nél szabályosabbal mondani: *hitőrei*, már a' XV. századv első negyede óta, gyakran valának egy kalap alá szorító püspök nélkül magokra hagyottan magyar faluikban, mivel a' moldvai magyart mereven deák szertartásunak kell vennünk [1]), megválva az 1420-ben már közikbe szállongani vagy csángózni [2]) kezdett magyar husszitáktól. A' milkói püspök lakhelyét füstbe porba ereszté fel Benkőnél a' török 's tatár pusztitás 1441-ben [3]), Praynál pedig Xd. Leo pápának 1513b. költ leveléből vett felszámításával 1444-ben [4]). Nyiltabban leled Engel Havasalföld régi hisztóriája 168d. lapján azt, hogy Wlad vajda, jelzőjével vadságaiért: *Drakul* = ördög, a' milkói püspökül 1436-ban eléforduló Gergelyt 1442-ben üzé el Milkóról, mert az akkor Havasalföldéhez tartozott, 's Gergely, úgy látszik Magyarországon tartózkodva élt 1462-ig. Ezen évben e' Wladot Mátyás királynak vazallját veri meg István moldvai vajda Mahomet zuitán sergeivel czimborában 's Mahomet neki hagyá a' Wlad keze alúl Havasalföldétől elszakasztott putnai kerületet, mellyel most Milkó is Moldvához esett, de már e' csaták által csak leromboltan. Igy szorula ki onnan püspöke, 's következők, Erdélybe vonulának ottani jövedelemkével, mint:

---

[1]) Katholikus lenni ma is annyit teszen Moldvában mint magyar lenni, nem egyesült görög vallásu pedig annyi mint moldván, azaz: oláh. *L. Gegő, a' moldvai magyar telepekről Budán* 1838. *lap* 54—59.

[2]) Nekem 1841-ben augusztusban csikszeredai és oláhfalvi utam középén az ugy nevezett *Tolvajos* erdőben, a' mély leereszkedőnél illy párbeszédem volt egy székelynével, ki leányával gyalogola Csikba. Én. Hová valók magok? hová mennek? Asszony. Oláhfaliak, megyönk a' merre Isten viszen, Szépíznek (azaz Szépviznek) a' csángók köze. Én. Mi járatuk van ott? Asszony. Emitt kiszükülénk, már most helyet keresönk, másik iányom ugy is ott, férnél. Én. Hát miféle nép az a' csángó magyar? Asszony. Hát uram — nem tudom hogy tiszteljem — az ember megfogyatkozik, barangol mindenfelé, ezek is leháramlottak Moldováig a' havasokba, széket vertek ott, 's csángóknak híják őket. Én (tréfásan). Hiszen hát csángó az volna, a' ki *bang*, *csang*, *pang*, *barangol*, *csatangol*. Asszony (mosolyodva). Bizon meglehet, — j'égésséget.

Én azt üzém még magamban, hogy *csángó*, részesülőből vált név 's egyszersmind millyenségszó, csáng-ok, csáng-asz, csáng igéből, és így csak *ragadt név*. Vagy azért-e az, mivel *s*, *cs*, betüket ők *sz*, *cz*-vel ejtik 's így: czengők, csengők = csángók?

De igy magokat czángónak mondanák. Gegő azt jegyzi meg 68d. lapján, hogy a' kun maradék neve, csángó; hogy mongolul chango = erős, hogy a' sinai, Tibetet, Chang-nak mondja.

[3]) Benkő Milkovia Tom. I. p. 142. — [4]) Pray, Specimen Hierarch. Hung. Pars I. p. 426.

1466. Joannes episcopus Moldaviensis Suffraganeus Episcopi Albensis in Trans. ki, ha talán megfordult is az elpusztult milkói megyében miként Benkő gondolá, hatalmát ottan enyészve látta.

1469. Ladislaus de Ondola, Ep. Milcoviensis, Praepositus in Miszlen.

1471. Michael, Episc. Milcov. Vicarius Strigon.

1484. Petrus Episc. Moldav. Rector Eccl. l. felebb.

1510. Ladislaus Ep. Milcov. 1511. Demetrius Ep. Milcov. 'stb. [1]).

És már ezek czime csak ollyan czifraság kezde lenni, minő ma még a' tinniniai, dulmai, bosoni, ansari 'stb. azon mind csak reméllett idő vártáig, donec ecclesia et civitas ab infidelibus et schismaticis recuperata fuerit, miként ez időről, Milkó moldvai megyéjét, IId. Gyulának 1512-beli brevéje jellemzi. Sőt azon *jobb* idő is per alá fonódék a' szebeni megye és brassai decanatusnak az egyházi hatalmon 's konczon veszekedésével.

Mi tartá meg tehát azon magyar népedelmet olly sokaságban, melly Bandini és Zöld Péter szerint, a' közé vetődött szász csapatokat is mind magyarokká olvasztotta. Ez itt, egyik főtárgy 's ide juthatásul, kelle a' többibe ereszkedni.

Megtartá 1. Még az 1000d. éven felül ide települt uzok [2]), palóczok 's kunok általjánosan magyar véréből lemagzás hire, mellyet minden nemzedék ujnak adott ajkára mindig a' hősiség büszke megemlítésével, miként a' mai székely is magát Atilához délezegen köti, 's el ő, még eddig nem elegyedett, hanem oláhot szászt megmagyarosít. 2. Hizelgett a' magyar képzelemben a' visegrádi-budai magyar királyok Moldvában győzelemmel megfordulta. Mikor hallá a' havasalföldi magyar, miképen fizet az ő vajdája Bassaraba 1-só Károlynak adót 1314—1333; látá Hunyadi Jánosnak seregeivel ott forogtát, mikor tudá a' moldvai magyar nép, hogy Laczkó nevü vajdája Iső Lajostól függ, 1365—1373; midőn nagy híre körzött, mikép esék térdére a' megvert István vajda 1390b. Sigmond előtt bocsánatért bojáraival együtt, kik Sigmond királynak köntöse szélét csókolgaták; a' hogy' felrebbent emlegetése Mátyás király diadalának Istvánon és lengyelein 1467b. Románvásárnál, mindig ezen érzés gerjedezett: „a' moldvai vajda ugyan közelebbi urunk, de azé meg a' magyar király, ez pedig népével egy vér velönk, nyelvük édes mienk." Sőt ennek még a' vajdák udvarára is kellett hatni, lám ezektől Erdélybe magyarul irt levelek is maradtak fenn. 1533—1593. *L. R. m. nyelvemlékek IId. kötet* 400 *lap.* Annál

---

[1]) L. Sulzer, III. kötet. 608—610. lap. Engel, Aeltere Geschichte der Walachei S. 199.

[2]) *Uz* gyök fennmaradt Uz-a magyar családnévben, Háromszéken Uz-on nevü faluéban.

inkább pedig, mert, 3. A' vajdák 's bojárok a' földmívelő magyar népet az oláhnál inkább szereték 's hasznuk tekintetéből jobban pártolták, a' mi, maig igy foly [1]). És 4. Moldvának vajdái között több volt a' deákszertartást nem csak elnéző, de sőt apoló; a' görög egyház akkor nem tört a' vele nem egyezők üldésére annyira, mint a' hogy' ezt a' római curia néha tételé. Elétünik Margit intézkedhetése. 1433 és 1444 között pedig Illyés vajda catholica felesége, olly nagy számu moldovánnak az ő római hitére térítésében sem kapott akadályt, hogy a' római pápa, már *haereticae pravitatis in Regno Moldaviae Inquisitort* is nagy örömmel akara oda küldeni. 5. Hussz tanainak egyházi szertartáshoz anyanyelvet választott magyar védői, midőn 1420on kezdve [2]) Moldvában megjelenének épen uj száraz fát raktak az ottani nemzetiség tüzére, ha csünni kezdett volna is. Oda keseredtek azok pedig nyilván azon hirekre, melyeket onnan a' magyar királyokkal és vezéreikkel bennjárt vitézlőrend Magyarország több megyéjébe tértekor arról hozogatott, hogy Moldvában is egész kiterjedett magyar világ van, osztán föld sok még parlagon, és megint, szabad a' vallás, nem hajt ottan szigorú pap. 'S már igy a' magokat oda szánt népcsoportok enthusiasta papjai, ott a' szabad akarat földén, a' lelki meggyőződést nem kantárzott kormány alatt, tevék a' mire eszük nyilt. És mig az anyaországban örvendett a' deák nyelv miatt magáét elmellőzött catholicismus, hogy ezen vakmerő gazokat kerten keresztül, függelék 's fióktartományba hányhatá, mellybe ugy is, I-ső Lajos a' sidókat dobálta; a' számkivetés fiai, nemzeti nyelvüket mívelék. Ide meg, kelle ész, tudomány, magasztosság, illy elme pedig midőn még keserültség is köszörüli, országos politikai dolgokba is belé élesül. Lélektanilag hihetjük hát, hogy e' husszita magyar tudós papok mindnyája tüzzel dolgozott hallgatói számának azért is többítésén, hogy a' paptartás, többtől bővebben jőjön 's e' végre, magyar érzetben erősítés kellett. Némelly papnak megfutá igy képzelme az 1396-ban volt nem régi csatát Nikápolynál, 's midőn el elmondogatá a' hóbori Sigmondról keserüen véleményét, magasabbra emelkedetten még azon okon is fájlalá a' győzelemnek franczia szeleskedés miatt elvesztését, mivel annak megnyerttével Havasalföld mindjárt egészen Budához szakad, ide rántja az maga után Moldvát; osztán magyar, franczia görög szövetség intézkedik a' fekete tengeren, és lesz még nap, melegebben sütő, melly a' husszitaságot e' katlanból kiveszi. Még bizonyosabban volt a' husszita magyar heves papseregben néhány, ki a' római

[1]) Magyar földesur itt nálunk a' svábot, oláh földesur ott a' magyart. [2]) L. e' köt. 138d. l.

pápának IVd. Jenőnek hitszegető unszolására Várnánál 1444-ben áldozatul elesett magyarokért mind rokonérzettel felzugott, mind azért is, csakhogy követőtársaival a' pápát inkább megunassa. Mind erről folyván beszéd, mert a' nép is megtudogat sokfélét, közérzelem terjedezett, mit a' józan ész önként fejt, melly a' magyar népben igen tapasztalható. 'S illy lelki bel megrázatások a' catholicus magyarokból is, inkább kimelegíték az összetartást, mintsem a' buzgókodásokba beléhalás, ez, felekezetet bujtott felekezet ellen 's vért öletett vérrel.

De külön a' husszita magyar meg magyar iskolába is járatá gyerekét, minőnek Takuczon voltát már az Iső kötet XXXIIId. lapján megemlítém; divott pedig magyar iskola Vaslun, Barladon, is; magyarul énekelte szentegyházában Bondini szerint a' *Sacrum*-ot és vecsernyét, magyarúl halla papjától misét, postillát és mindent. Igy tehát valahol csak husszita magyar egyház volt, kellett egy-egy magyar énekes postillás és misés könyvének forogni, mellyet, még akkor nyomda nem létében, papja irogatott le, 's azzal olly híven megmaradtak 1647tig is, midőn Bandini csinnyán vevé őket akkori papjokkal Rapczon Mihály nevü székelyfival eggyütt Husszban közelebb a' catholicismushoz, a' millyen hív emlékezetben tarták azon városiak, hogy ők azon magyar csapat ivadékai, mellyet Mátyás király 1460 körül hajta ki Sopron és Poson tájáról, midőn az innen, együtt szárándokoskodott német husszita nép meg, erdélyi szászokot magához ragasztván más falut alakított, minek oláhosan: *Niamz*, *Nemcz* neve keletkezék.

Ott vagyunk már most, hol e' négy evangeliomnak miként épen Tatroson leiratásárol világot kapva szólhatunk. Hogy ez is Bálint és Tamás műve, ahhoz már idéztem tanúkat. „De, hogy' irjon le Tatroson catholicus pap, husszita munkát?“ épen 1466b. melly évnek decembere 23-kán a' cseh királyt Podiebradot a' r. pápa kiátkozá, minekutána már 1465b. jun. 28d. azt eretnek bélyegével illette, ez volna talán az ellenvetés azért, mivel a' catholicismus annyira távul veté magától Wiklef és Hussz tanaival, követőit is. A' feloldás azonban, ezen előre bocsátottak után, nem bogos; igen tisztán nyilik előnkbe, hogy e' fordítást 1437—1441 közöttről, husszita pap is több lemásolhatá, de „megvégezheté“ catholicus pap nem különben, mert a' négy evangeliom a' magát már akkor anyaszentegyháznak hirdetett római catholicismusnak épen úgy alapkősziklája, miként az attól némellyben eltért magyarázatuaké. Osztán, kitől tarthatott volna? Németi György, midőn nem érzé közelében püspökét. De, szelíd szivü és igy nem üldöző tanult lelkes püspök

is elég volt, van, lesz. Azonban, ki zaklatja vala meg őtet? ha épen az ő velejében is ez villámlott volna elé: Hussz, igazad van, követlek.“ Catholicus papokból levének a' reformatorok, 1453b. Rokyczana, prágai érsek is Hussz értelmü volt. Meg meg osztán, ki tudja, nem épen Poson mellől ment-e? Csalóközből, Hensel Emre fia, a' béüldözöttekkel Tatrosra. Átaljában, a' milkói püspök fenyítéke hatályának Erdélyből bé Moldovába nem nagy hirünek kellett lenni, midőn az anyahonban remegők, meg nem szenvedettek, azzal biztathaták magokat: Moldvába, atyafiak! ott egy ág sem bánt.

Hogy átaljában husszitákat Mátyás király kegytelenül még el is ásatott volna elevenen, Szántó István és Szentiványi Márton jegyzé fel, ez után Spangár irá. Mind a' hárma jesuita. Olvasván azt, mi gyönyörrel említik, valamint Schier és némiképen Szvorényi is, fázik belé az emberiség kebele. De Szántó-Szentiványi, kortársi tanúra nem hivatkozik 's egyenesen husszita magyarok' ollyan hiuzi elásatását a' Hussz városi és csöbörcsöki hírszállomány czáfolná meg, 's Mátyásról, ha lélektanilag fogjuk fel, nem is hihető. Ellene vág 1459. Körmendnél Fridrik ausztriai hg magyar serege is, mellyet ahhoz a' Hunyadi ház irigyei csődítettek; és Mátyás, nem a' magyar rokon vérre veti erejét, hanem az ausztriai csapatnak töri össze székpontját. Koronája volt elveendő 's kémélt. A' ki a' r. pápának meg azt irá mint magyar szabad király, hogy „a' kettős keresztet inkább meghármasítja“ miben nemzeti függetlenségének is látszik érzete, nem gyilkoltathatá olly tigrisileg, mert oda hideg vér kellett, saját vérét is. Hanem a' cseh husszitát hogy irtózatosan irtatta, az való, de azok ellene mérgeit, Giskra és a' haramia Svehla dühösködései, osztán Podiebrad cselei, 's átaljában országos politikai kuszáltságok nézetek ingerlék [1]). Ámbár

---

[1]) Buda udvarának haraga régi időből érett évről évre, a' cseh husszíták ellen. 1428b. Procopius Rasus vezérük alatt Poson külrészeit égeték el. 1430-ben 10,000 sereggel Nszombatig tolakodtak, 's ott Stibort megverék; magyar elhullott 6000, cseh 2000. 1431b. Vág és Garan vize közén Mattyus földét pusztíták. Rozgoni Miklós nádor veri meg őket jól Illavánál. 1432b. elveszik Nszombatot, Szakolczát, 's ámbár visszaveretnek, a' két város hatalmukban marad. 1433b. Garan és Ipoly között harsánykodtak, Turócz és Liptóban, Szepességen dulságot tettek, Körmöcz városa tisztviselőségét 's főpolgárait tuszul vitték, 's érettek 4000 arany forint válságot kaptak. — Brandeisi Giskra kezdé marczangló veszekedéseit. Ezek itt szállongásai közben sok magyar elme felkapkodja kelyhes hitüket, 1453b. megint sok magyar van jelen Prágában királya I. Ulászlónak cseh királlyá koronáztatásán, midőn Ulászló az utraquisták 20 czikkére már előre letette hitét Iglóban, tehát a' tetszékeny szabadabb tant követhetni vélék, 's annak a' nagyváradi, csanádi, szeremi 's kalocsai egyházi megyékben már előbb is

tehát Mátyás, Veronai Rangonius Gábort mint a' IVd. Jenő pápától a' husszitáknak ellen küldött eretnekzaklatót elébb gyulafejérvári püspökké majd egrivé nevezte 's 1478b. még biborossá is választatá, de a' magyar nyelvü husszitákat inkább csak ősi tüzhelyüktől üzte el az 1462beli 2d. törvényczikk 13d. irszaka szerint, mert attól tarthata méltán, hogy a' csehekkel titokban összeszürekeznek, mivel a' rögzött eszméü üldés hasonló elkeseredésig bódít, 's e' bonyolodásnak Magyarország vallaná kárát. Látván ennél fogva Mátyás, miképen tör még borzasztható ijesztéseken is keresztül a' már felpezsdített szabad gondolkodás árja, e' husszíta magyar rajt politikából küldötte lesz, országba, melly hiszen gondolá, úgy is „koronám árnyoka, utánam jár.“ — Moldva, akkor magyar *Botany-bay* volt. Lám I-ső Ferdinand meg 1547b. a'

---

felkapottsága mind inkább terjed. — 1458b. a' husszíta csehek Galgóczнál Sárospatakon tenkre tétetnek. — 1459b. Mátyás király a' husszitáktól Pata, Sajónémeti, Balog, Gömör, Osgyán, Szécs, Salgó várait veszi vissza. — 1461. Giskra Késmárkot csipi el. A' Hussz tanait követők tehát az 1462-beli országgyülés 2d. czikkének 13. irszakában: a' *publicae et damnatae haeresi adhaerentes*, kiket mint felség és hazasértőket ére, jószágvesztési büntetés. — 1465b. Kosztolánnál Svehla és 250 husszita pajtásának felakasztatását, 500-nak pedig Budára a' csonkatoronyba Bátori István által dunai naszádokon levitetését, honnan azokat Czobor Mihály várnagy hatanként nyolczanként éjjel csak maga fejétől a' dunába fojtatá, eléadja Bonfini IV-dik decasa I-ső könyvében. Mátyás király indokát e' körüli tetteiben festi XId-ik Lajos franczia király követéhez 1464ben Székesfejérváratt adott ezen felelete: Egyházi concilium összehivása a' r. pápát illeti, de tartása meg azért volna káros, mert az elébbiek is csak nevelék a' zavart a' szakadást, ez pedig most épen veszélyes lenne, midőn ezennel inkább *együtt tartás* kell az egész keresztyénségben a' *közeledő török* ellen. Minden illyen hisztóriai okfejtegetés nélkül irá hát Szentiványi: *Anno* 1480. (*hanem kérdés igaz-e ez év?*) *Hussitae in Hungariam ingressi, a Mathia rege extra Budae vicos vivi, una cum liberis et uxoribus sepiliri jussi sunt . . . . L. Dissertatio Paralipomenica rer. memorab. Hungariae, Tyrnav. MDCXCIX. pag.* 168. Ide tartozó, Hevenesi kéziratából: Tom. IX. pag. 1—6. *Brevis descriptio quo tempore et qua occasione haereses in Vngariam et Transylvaniam fuerint invectae, quem progressum habuerint, et quis modus eas exstirpandi per P. Stephanum Aratorem Societ. Jesu*, 1600, kit Szentiváni maga is controversista azaz veszekedő irónak jellemze. Szántó igy kezdé: Tempore Mathiae regis circa annum domini 1480 venerant ex Bohemia Hussitarum Ministri ad regem Mathiam petentes licentiam praedicandi suam fidem in Pannonia 'stb. Hanem ez kritika nélküli mondának látszik, 's olly meseszinü a' párbeszéd is, melylyet a' király e' papokkal szép csendesen tartott volna, 's azután pedig mindjárt: jussit eos foras educi, ad campum budensem, et ingentem fieri fossam et ibi sepeliri eos vivos una cum suis libris et haeresibus.

cseh és morvahonbeli husszita maradványt Lengyelországba üzé, hol az, a' protestansokkal foga kezet. Keresztyéntelen idők.

Csak gondolat lebbenésül áll e' R. m. nyelvemlékek I-só kötete XLIId. lapján, hogy e' kézirat már 1467-ben Mátyás király eleibe juthatott. Mert könnyen forgathatá azt épen még 1518b. idézett IId. Mihály püspök is Tatroson, miként efféle egyházi könyvek egyegy paplakon hitőrről hitőrre maradnak hiteles jegyzetek szerint, 's igy az ott, ki tudja még meddig hányódhatott. IId. Mihály halála, püspökségének uj életbe 's hatalomra lépethetése nélkül, 1525 elején történhetett, mert Szalkai László primás esztergomi érsek, 1525-ben *Misericordias* vásarnapán, Budáról hatalmazá fel 2 évre Jacobinus Marcellus brassai plebánost mint brassó-vidéki decanusát minden helyettesi tiszteiben, ki tehát a' milkói püspökség ezen szász kerületére megint kezét tevé, legalább ideiglen.

Kibontakozék pedig majd a' reformatio, 's ezt Brassó, Szeben főpapjai még azért is hajlandóbban fogák fel, hogy az ő e' táji kormányzásuk és a' primástól függésük feletti vita alul kibújjanak; az uj egyházi szerkezet tehát Milkóból a' királyi szászföldön egészen uj ágat hajt ki. A' székely szabad földön csupán Csikba Gyergyóba mint fenyveshavasokkal elkülönzöttekbe nem hat, a' gyönyörün elszélesedő Háromszéken azonban unitariussá lételig terjedez alulról tőből a' kifiatalodzás, 's az anyacsernek már Tatroson is igy csak dereka marad, csupaszon. Magokra hagyatnak Moldva magyar papjai, sorban kihalogatásra; a' nép teng, mig Rómából néhány olasz missionarius fogja fel, de beszélni vele az nem tud [1]). Vége az időnek melly idébb jöttével Moldvá-

[1]) Sőt a' mai, kiadott kis schematismusában is, a' magyar helyneveket, azokra nem ismerhetőleg forgatja el, p. o. az 1843-ra szólóban, melly előttem áll, van: Jassium, Huscium, Fokscianum, Galatium, Saboanum, Judenum, Faroanum, Clesia, Totrussinum, Pustiana 'stb. A' négyre tett egyházi kerületben 47,920 catholicus lélekre megy a' szám, mellyek között, miként hallám csak Jászvásárnak 1610 lelke mutat, néhány német olasz franczia odatekergett mesterembert kereskedőt. Plébánus összesen 16 van nevezve, u. m. Dornseiffer, Holzknecht, Funtak, Braida, Melis, Orsini, Pellegrini, Patavin, Maslarski, Zamoyski, Accardo, Ceraulo, Clementis, Filustek (Tatroson), Konya, Petrás. Ha Moldva, országostúl kivánná e' magyar lakóit oláh iskolákban eloláhosítani, bizony azon nemzeti jogával tehetné, mellyel Magyarország 's Erdélyoláh, orosz, német, tót, rácz népeit okos móddal megmagyarosíthatja, de a' catholica missio czélja, más. És ennek ellenére kezdi is már Moldva, mikép híremül ada, tott, azon rendeletével: hogy magyar népü falu is csak oláh köriratu pecséttel élhet.

ban és Havasalföldön is magyar kir. lyceumban népfejlődés által a' nemzetnek ott is bizonyítsa terjedelmét. Sőt örökre kihányva látá az anyaország oda szorult ösi rokonait.

Csak nagyjában fussunk meg itt, egykét pontot, miképen lehetne rést kaphatni „Tatrosi másolatunk"-nak onnan mikor kiszakadhatásához.

Az 1527b. januar. 20. moldvai hoszpodárrá lett Rares Péternél ugyan 1527b. I-ső Ferdinandnak követe Reichersdorf György tünék elé, azt amúgy diplomatai színlésekkel Zápolyai Jánostól elszédíteni, 's a' dunán kémnek rejtezéseivel lement ember Moldvából tért Brassóba, hogy ott meg a' szászokat bizgassa inkább a' német-magyar királyhoz [1]). És I-ső Ferdinandnak ezen *secretariusa* még egyszer bejárta Moldova tájait, lefestette szóval azokat Linczben I-ső Ferdinand előtt, 's ez, utjának leirására inté. Meg is jelenék az majd e' czímmel: *Moldaviae, quae olim Daciae Pars, Chorographia, Georgio a Reichersdorf, Transilvano auctore. Excus. Viennae Pannoniae per Joannem Singrenium M. D. XLI. in* 4. Gerendi Miklós erdélyi püspökhez intézett ajánlatát kelemezé 1541b. febr. 1-sőjén Posonban, mint: *Majestatis Regiae Secretarius et Consiliarius.* Majd együtt jelent meg: *Transilvaniae et Moldaviae . . . descriptio cum duabus tabulis geographicis M. D. L. Viennae in* 4., midőn meg ezt Oláh Miklósnak ajánlá *Viennae Pannoniae die ultimo Aprilis A. M. D. L.* Koloniában 1595b. jött ki, Bongarsi gyüjteményében Frankfurtban M. D. C. Schwandtner által felvéve Bécsben 1746b. *in fol.* T. I. p. 800—810, 4-rétben pedig 1768. P. II. pag. 99—111. Az ajánlat itt I-ső Ferdinandhoz szól, 's irja magát *indignus secretarius*-nak. Seivert szerint ezen *von* Reichersdorf, nagyszebenifi volt [2]), 's ottan 1522—1524-ig városi jegyző, 1525b. a' budai udvarban Mária királyné titkára lett, majd ettől a' mohácsi nap után I-ső Ferdinand vevé szolgalátába, 's végre erdélyi kincstartóva tette, és mint az, Nagyszebenben, házába egy kis kápolnát is épített volna, katholikusokul maradottak számára, miként ezt Felmer szájából, Seivert beszéli. Magyarúl csak kelle tudnia, de a' moldvai magyarokról egy szót sem mond, még az ott a volt szászt sem említi, noha jól kimelegvék az erdélyire dicsérete. Tatros neve

---

[1]) L. Schesaei Ruinae Pannonicae 83d. lapján a' kiadó Eder' jegyzetét V. 97.

[2]) Joh. Seivert: Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Pressburg, 1785. I. 343—348. Seivert a' *Siebenbürgische Gelehrte* teljesítése végett a' magyarokról is, későbbi kötetében akara szólani, de az, kéziratban maradt, 's van Bedeusnál.

e' lenyomatokban, Tartaros, a' többi magyar helynév is el van forgatva. Hozta volna-e hát ez ki magával a' „tatrosi másolatot?“ Ha igen, talán megemlítette volna [1]). Reichersdorfnak csak a' magyar nemesi *von* kellett, a' nemzet nyelvügye, ha *von*-á-e? még kérdésül marad. Holta évét Seivert nem említi.

Hijában keresék ide tartozható jegyzetet Oláh Miklósnál, ki *Hungaria et Atila* czimü munkaját 1536b. irá Brüsszelben. Mert ha szól bár *Hungaria transtibiscana* irszakában Havasalföldéről, de inkább családát szövi hosszabban oda, nyilván bészínlett mentségeül, miként eredt ottani Dán vajda vérből, ő pedig már Nagyszebenben magyar király alá született, 's mind e' mellett az oláhok vallása minőségének állapota hat sorába lefért; Moldváról pedig a' bécsi 1763beli kiadás 59—60d. lapján csak 29 sornyit mond. Említve áll 195. lapján a' székelyek köztt akkor még dívott irásmódja pálczákba véséssel, 's köszönetünk hozzá több magyar érdekre nézve melegülhet, de a' tudós oláh-magyar, lám tudatlan volt a' moldvai magyar catholicismus és husszita magyarság dolgaiban, noha igen tüzesen védé a' római szentszék ügyét, mivel annak daliáit, a', vagy szép, vagy lángeszü vagy főházbeli jesuitákat, mint 1553 óta esztergomi érsek, Ausztriából Magyarországra beszivárogtatni ő kezdé 1561b. De 58d. lapja szerint mintha már örökre el is feledendőnek nézte volna őshonát a' *turcarum tyrannidi* alá esettet 's úgy Moldovát, mert a' magyar nyelvnek, ő még nem volt ellene, láttam nyomatlan hivatalos magyar levelezéseit is. Nem mert volna még ekkor magyar nemzetiséget csipni gunyolni tapodni a' magyar korona szabadságai körébe más földről szakadt ember; a' meghonult vendég, jó gazdáját, ki neki szállást ada, még a' háziur nyelvén szólította.

De, még különösebb, hogy Moldva magyarait Vranchich Antal sem hozza elé: *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae* czimü 1538-beli töredékében, *l. Kovachich Scriptores rer. hung. minores Tom. II.* 1798. *lap* 82—

---

[1]) Wadasi Jankovich Miklós, m. akadem. tiszteleti tag ur vélemenye szerint igen is e' Reichersdorf hozta volna ki magával, 's róla szállt, véli ő, a' müncheni könyvtárba. Közlé velem ezt, ezen irántam több szivességét mutatott 's így hálával említendő barátom, beszéd közben, és bizonyolta hozzám irt két becses levelében. Emlékezete szerint, mondja, valahol azt olvasá, talán a' *Monumenta boica* között, hogy Reichersdorf, vége felé, a' bajor ettali kolostorba költözött irományai- 's könyveivel, mellyek hát halála után is, ott maradának; mikor pedig azon apátos-kolostor világiasítatott: minden ottan volt könyv és kézirat, a' müncheni könyvtárba tétetett. Én, idézhető adatokat kivántam erre, azok kikeresését igen is megigéré, 's akkor e' kérdés eldől. Addig magam folytatám a' kutatást.

114, holott lefesti a' moldvai és havasalföldi oláhok erkölcseit, uj megismerésre nagyon méltókat mond az erdélyi székelyekről, szól ő is az akkor még dívott kunirásmódukról[1]); sokat beszél a' magyarokról, jellemzi 107. lapján a' németnek magyar iránt volt indulatát [2]), 111-dikén a' szászok lelkületét; noha Erdélyben sokáig lakta alatt miként említi, a' moldvai vérekről is csak hallhatott. És pedig azért felötlőbb ezen elhanyagolása, mert Vranchich Antal, a' későbbi egri püspök, majd primás, magyarúl ira krónikát, magyarúl levelezett, a' hogy e' R. m. nyelvemlékek IId. kötetének 174—176 lapján látható, 's benne a' dalmatából olly magyar koronafia lett, Vranchich Faustussal együtt, kitől meg a' 326d. lapon van magyar levél Sopron városához (l. felőle a' 399d. lapot is), hogy, ha megint ollyanokká válandanak horvát atyánkfiai, legszívesebben lesznek ölelendők. A' moldvai magyarokról ennek is megfeledkezése tehát már azt mutatná, hogy a' mint a' milkoviai magyar püspökök megszüntek, népük is emlékezetlenné semmült.

Ha tatrosi másolatunk a' tudomány kincseiért égett brassai evangel. papnak Honternek ottani nagy könyvtárában nem fordult-e meg, hová az, oda 1533b. Luthertől 's Reuchlintól visszatértében nyomdaszert is magával vitt és Brassóban 1547b. papirosmalmot is kezdett magasztos lelkü ember, még Mátyás k. budai könyvpalotája elszórt köteteiből is tudott nehányat bajjal 1549 mint halála éve előtt összeszerzeni. Pazarló gyüjtőhez hamar visz a' nyereségvágy még csent könyvet is. De ha ott lett volna is, hálá! hogy onnan elkerült, Honter könyvkincse hamuvá mállott 1698b. aprilis 21d. mikor Brassó leégett.

De hát semmi nyom sem vigasztal-e? kiáltám fel itt, már kedveresztve. 'S eszembe villant: hiszen másolatunkban Máté evangelioma első lapján *Johannis Alberti Widmastadii* áll, mit az itteni hasonmás is mutat, ezé vala igy egykor a' kézirat. Ki volt, mikor élt ez ember? 'S lelem a' Bázelben 1744b. bővítve kijött: *Historisches und Geogr. Allgem. Lexicon* VId. kötetében, ezt: Widmanstadius (Johann Albertus), ein berühmter JCtus und Cantzler in Oesterreich, war von Nellingen, einem Dorf in dem Ulmischen Gebiethe, oder wie Andere wollen, aus Ungarn gebürtig 'stb. Hivatkozás van itt Czwittingerre, valamint Schelhornra, *in amoenit. lit. tom. II. Simon.* Lelem Czwittinger 404d. lapján, *l. Specimen*

---

[1]) L. ide tartozóan: Thuróczi Chronica Hungar. P. I. Cap. XXIV. *De Siculis.* Oláh is ugy beszél.

[2]) Aladarius (Atila fija) non multis hunnis, verum quod Alemanna matre esset progenitus, magno numero principum Germaniae, semper enim ea natio Hungariae, uti etiam nunc insidiata est, mondá 1538-ban még mint János király embere.

Hungariae literatae, Francof. et Lipsiae MDCCXI, következőt: *Widmanstadius* Joh. Albertus, *Hungarus*, JCtus et Philologus circa annum 1560 clarus. Primus syriacam linguam in Germaniam propagavit et Novum Testamentum syriacis characteribus impressum Ferdinando Imperatori dedicavit. *Vide,* mondja Czwittinger, *G. M. König in Biblioth. Vet. et Nova f.* 868. Következő czimü könyvből pedig: *Adrianus Regenvolscius, Systema Historico-chron. ecclesiar. Slavonicarum,* ezt idézi: J. A. Vidmanstadius *Hungarus* vir antiquae fidei et cordatissimus Baro, Nov. Testamentum lingua et charact. syr. edidit Viennae A. 1555. in 4. 'stb. Edidit praeterea: *Notationes falsarum opinionum Mahumedis et de ejus vita A.* 1543. *in* 4. Itemque *Notas ad Muhamedis Theologiam Noribergae A.* 1583. 'stb. Horányi, kiirá szépen Czwittingert miként maga vallja 's jegyzetét, csak a' *Hungarus*-hoz igy veté: Alii eum Suevum Nellingensem faciunt. Vide viri illustris Constantini Francisci de Cauz eruditissimam praefationem, cui titulus: *Versuch einer Geschichte der österreichischen Gelehrten*, praemissam, Francofurti et Lipsiae Anno MDCCLV. 8. L. *Memoria Hungarorum Pars III. Posonii*, 1777. — Wallaszkynál találom: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria, Budae* 1808, a' 143d. lapon: Joannes Albertus Vidmanstadius fuit Canonicus Posoniensis, et edidit primus Nov. Test. 'stb., kiirja Czwittingert, kit idéz is, azon kivül pedig hivatkozik, a' *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* 1788-beli novemberében folyó 604d. lapjára. Ott meg ezt kapám Wahlnak: *Versuch einer allgemeinen Geschichte der Literatur* nem dicsért munkája recensiójában; abból idézve: S. 175. „Die Bibliothek zu München ist unter andern aus den Büchern eines D. Lucretius, Domherrn zu Regensburg, entstanden.“ — 'S a' biráló erre igy szól: So sprach Denis vormals. Er lernte aber nachher diesen D. Lucretius besser kennen, welcher kein anderer war, als der Kanzler Joh. Alb. Widmanstadt. Man sehe die *Merkwürdigkeiten der garell. Bibl. S.* 290. Dass Widmanstadt zuletzt Domherr zu Regensburg war, ist zweifelhafter als dass er als Canonicus zu Pressburg starb. Megforgatám most: *Wiens Buchdruckergeschichte bis M. D. LX. Von Michael Denis, k. k. Rathe und Vorsteher der garell. Biblioth. am Theresianum, Wien* 1782. A' 101d. lapon, itt ez van: Sannazarius hatte den Gratius in einem Manuscripte aus Frankreich mit sich gebracht, Jo. Lucretius Aesiander ein Deutscher copirte ihn in Rom . . . . Wie, wenn J. Lucr. Aesiander Joh. Albert Widmanstadius gewesen wäre? Dass sich Widmanstadius in Italien Lucretius nannte, habe ich in *Merkw. der garell. Bibliothek p.* 290 gezeigt. — Aber sey's ein blosser Einfall. — 519d. lapján eléhozza Denis, ezen bécsi nyomatásu könyvet: 537. *Guilelmi Postelli regii in academia viennensi linguarum peregrinarum et mathematum professoris de linguae phoenicis sive hebraicae excellentia 'stb. A. M. D. LIIII.*, 's e' Postellus Vilmost olly képzelgett ferde tudósnak jellemzi, ki az egész emberi nemnek csak egy szólam még pedig a' zsidó felvételét ajánlá, min I-sö Ferdinand is járatta volna eszét, miként Postellus után Denis azt és Widmanstad soknyelvüségét, igy adja elé: Ferdinand habe längst der

Vereinigung des menschlichen Geschlechts durch die Sprachen nachgedacht, und endlich den Joh. Alb. Widmanstad als ein tüchtiges Werkzeug dazu gefunden. Lob dieses Mannes und seine Polyglottie. Schon Clemens der VII. habe durch Vermittelung des Card. Nikol. von Schomberg ihn in Italien zur gedachten Vereinigung brauchen wollen. Widmanstad habe in Wien selbst so lang arabischen Unterricht ertheilen wollen, bis sich ein Lehrer fände. Er habe ihn vermöge ihrer ehemal in Rom gestifteten Freundschaft nach Wien zur Professur und Anlegung einer arabischen Druckerey berufen." Widmanstadnak e' barátja Postellus, kétszer járta meg napkeletet, 1533b. Kosztaváratt volt. Az idézett *Merkwürdigkeiten der k. k. garellischen öffentlichen Bibliothek* 290-dik lapja pedig tehát mit monda? 1780b. megjelentekor. Lássuk. A' 285d. lapon megkezdi Denis, bővebb ismertetését e' munkának: *Liber sacrosancti evangelii de Jesu Christo....* mellyet Widmanstad 1555b. ada ki, szyriai nyelven is, társaságban *Moses Meredinaeus ex Mesopotamia Catholicus Sacerdos*sal. Az evangeliomok utáni aláírásban áll itt: Joh. Albertus Widmanstadius Jurisc. Div. Ferdinandi Senator et Provinciarum Austriae Orient. Cancellarius. A' könyv legvégén Widmanstad azt igéri, hogy a' szyr nyelvü uj testamentomot héber betükkel fogja kiadni, minekutána említett Mózes társa az oda még kivánandókat Szyriából neki meghozza. Ezzel együvé van kötve tőle: *Syriacae linguae prima elementa, Viennae M. D. LV.* Ajánlvák ezek: *Philippo Jacobo fratri consanguineo et Joanni Alberto M. Fratris F. Widmanstadijs,* kikhez osztán: *Conclusio ad Widmanstadios suos* áll, a' legjobb embernek miként Denis mondja, irodalmi és életirásához tartozó adatokkal. Utoljára: VIDManstaDIorVM Insignia. Denis nevezi németül irttában Widmanstetternek, mert azt említi 290. lapj., ugy találta nevét, Locher. *Spec. Acad. p.* 54. *in serie Superintendentium Caes.* mit ujtestamentomában lévő ajánlataival és a' schelhorni tudósításokkal *Amoen. lit. T. XIII. p.* 233. szépen lehet összevetni. 'S hogy nem magyar volt hanem sváb (ein Schwabe) folytatja Denis, azt Schelhorn, Czwittinger és Horányi, tőle magától tudhatta volna meg. Mert említett *Conclusio*jában igy szól: Nos Nealbinga, cui hodie Nallingae nomen est, vetustum Albimannensis ditionis municipium in Albano agro inter danubium et Philesium amnem projecto situm vagientes primum excepit. Azonban ebből azt is lehet érteni, hogy a' Widmanstadok vagy Widmanstetterek, eredetükre nézve nellingeniek ugyan az ulmai kerületből, hanem e' tudós, vagy már apja Magyarországra szakadt, miként ezer meg ezer sváb-német lön igy magyarrá. Tovább Denis, Widmanstetternek *Lucretius* névvel is valóban élését mutatja meg Gundeliusnak ahhoz irt distichonából. 'S most eléhozza, hogy Widmanstetter a' római királyhoz 1555b. irt ajánlatában attól elbocsátatását kérte, és hogy a' kormánycancellárok név-

sorában *Cod. Austr. T. II. p.* 217. róla illy jegyzet van: Johann Albrecht Widmanſtaetter hat bisz *ad annum* 1556 in dieſem *Officio* continuirt, ſoll hernach ein Canonicus worden ſeyn, tehát 3 évig sem volt azon *officium*-ában, mert előde 1553b. holt meg. Masius Endre szyriai nyelvtana előbeszédében, *Praef. in Gramm. Syr.* van, melly az antwerpi polyglották között áll, miként Widmanstetterünk könyvei majd a' bajor herczegi könyvtárba jutának. Strada Jakab meg *J. Caesar*-nak 1575b. Frankfurtban kiadtakor igy hozza elé azt Albert herczeghez irt ajánlatában. „Fuggerinae bibliothecae celsitudo tua alias duas adjunxit. Vnam quidem majorum tuorum, alteram Doctoris Lucretii, *Canonici Ratisbonensis*, viri non latine modo, graecae ac hebreae, sed multarum aliarum peregrinarum linguarum callentissimi, multisque annis in orientali versati. Eddig Denis. Wachlernél meg: *Handbuch der Geschichte der Literatur, Dritte Umarbeitung, IV. Thl. Leipzig* 1833. a' 123d. lapon találám: „*Joh. Albert Widmanstad* a. Nellingen b. Ulm (st. 155⅞), Oesterreich. Canzler, führte das Syrische in Teutschland ein; Prima elem. syr. l. Wien, 1555. 4.; Antw. 1572. 4.; N. T. syr. W. 1555. (1562) 2 4 m. a.; vgl. J. A. v. W. dargestellt v. G. E. Waldau, Gotha, 1796. 8.; ALAnz. 1797. No. 23. 139. Ugyan Wachler IIId. részének 89—90. lapján, hol a' könyvtárak mikor felallításáról, honnan összegyüjtéséről szól, mondja: München K. B. von Albrecht V angel. 1595. durch Ankauf der H. Schedel'schen, *J. A. Widmanstadt'schen* und H. J. Fugger'schen, fortwährend vermehrt, besonders s. 1802 . . . . sie enthält gegen 10,000 Handschr.

Mit lehet már most ezekből következtetnünk? 1. azt, hogy a' *multarum peregrinarum linguarum callentissimus Widmanstadt*, ha nellingeni születés volt volna is, magyarúl tudott; 2. az ujtestamentom kiadásába melegedett ember annál kivánesibban kapott annak magyar forditásán is; 3. hozhatá tatrosi másolatunkat Widmanstadnak kedveskedésül jó barátja Postellus, midőn keletre Brassó, Tatros, Bukarest felé ment, vagy vissza erre tért; 4. vásárolhatá maga hasonló utjában; 5. a' papember *orientalis cancellariusi* hivatala lehetett az, a' mi később udvari főtolmács czimre változott; 6. magyarnak három német irá: Schelhorn, König, Regenvolscius, egy pedig, Wahl recensense, kevesebbé nézé kétségesül posoni mintsem regensburgi kanonokságát; Denist fogta, követni Waldau és Wachler. Denis állítása azonban még azért sem bizonyos előttem, mert az *augsburgi confessiót* egész Regensburg városa már 1542b. elfogadá. Ellenben meg posoni kanonokká csak I-ső Ferdinand által lehetett volna, 's ekkor csak nem irják felőle, olly hamar elfeledve szegényt: „soll hernach (1566 után) ein *Canonicus* worden sein.“ A' posoni káptalan adhatna tehát ide világitást ha feltaláltatik-e annak levéltárában a' Widmanstad név. Azonban Waldau munkája volna megnézendő és az *ALAnz*, hogy

láthatnók, ha jó forrásból szólnak-é; hozzájok én nem juthattam. Hanem 7. másolatunknak Münchenbe, mikép jutásához és pedig már a' XVId. százévben, alkalmas erünk van kibontogatva.

És már mostan elvessem-e legalább Oláh Miklós, Vranchich és Honter körül tett keresgélésimet? De ha már azok kiszedvék, mert a' mint összeegyengetém azonnal a' nyomdába küldöttem. Barátim! együl egyig, a' nemzet romaiból némi nagyságjeleket kifejtők, türjétek el már azokat is, ezen egyéb késérleteimmel.

Tehát rég nem volt már e' kézirat kelése helyén Bandini ott járta előtt, 's nem sértjük emlékezetét, ha ezt is *magyar nemzeti szerencsének* mondjuk. Mert, feltehető hogy „a' Husszitákról háromlottat" akként jöhetett volna szesze jól eldugatni 's ez által talán akarata ellen is el tévesztetni, miként Hussz városában meg a' magyar misekönyvet tünteté el. Hová lett az? hol van a' magyar postilla-sor, merre vetődött a' magyar énekgyüjtemény, mi lön a' magyar imádságok kéziratából? mellyek voltát Bandini maga említi. Csak szép csendesen tétette-e mind ezt a' sekrestyébe olly *szelíd* meghagyással, hogy sem pap sem iskolatanító, nép előtt azokat többé ne hangoztassa. Hinni ezt azért nem lehet, mert féltékenyen gondolhatá, hogy a' mint kihuzza lábát Moldovából, azonnal kihuzza azokat a' pap és tanító a' dugófiókból, vagy ha ezt ezek nem tennék, népük sürgeti őket, mert ebbe, szokás rögzött, ettől pedig tudjuk csak egyegy ember tud könnyen megválakozni, serege nem. Előttünk lehet tehát képe, miként ohajtgaták megint azokat az öregek, hogy' eszközölhete papjok csendesülést *csak* e' mentségével: atyámfiai, hijában, nincs többé ahhoz könyv; elvitte magával a' barátságos jó *pispek*, kivel lám alkura léptünk, hogy a' magyar misén postillán ezutánra tovább adunk. 'S igy Gegővel nem csak *talán*-ozhatjuk Bandini által azoktól megfosztatásukat, hanem hitünk is kelhet ez iránt 's maradhat valameddig Jerney Jánost e' hajdani husszita romhelyekre viendi buzgalma és ott valami szeletkéjére lelne némi efféle magyar iratnak; a' mifélének Moldvában lehetettsége Patay Endre, Péterfi Károly, Szegedi György és ezek' még egy jesuita pajtásának eszébe sem jutott, midőn 1743b. Mauro Cordato Koszta vajda meghivására hozzá küldettek Jászvásárra, hogy kivánsága szerint fiját deák nyelvre 's az országában szanaszétt lakó magyarokat pedig catholica vallásukra magyarúl tanítsák [1]). Igaz hogy ők ehhez még nem is igen foghatának, mert alig mentek bé május 26-kán az ojtosi ka-

[1]) L. Ungr. Magazin III. Bd. Pressburg, 1783. 1. Stück. a' 91d. lapon lévő jegyzést.

pun Tatros felé, hol a' magyar lakosokat meggyóntatták [1]), már juliusban vissza harsánykodtatta őket a' „*de propaganda fide missio*-"nak szent ferenczes elöljárója *Frater Johannes Franciscus Maria Auxilia de Palermo, SS. Theologiae discretus*, kettejek kiátkozatával, mellyet Sztojcsin nevü magyar falu kathol. szentegyházának ajtajára azért függeszte, ne hogy a' magyar papok, magyaroktól magyar gyónás hallgatására oda menjenek [2]). Hijába szakasztatta le Mauro Cordato az átkozatot, a' sz. ferenczes fellovalá a' népet, „ne higyjetek" kiáltá, e' jesuitáknak, ezek szabad kőmívesek! 's a' vajda, kénytelen lön vendégeit elbocsátani. Csak azt bizá, különösen Péterfire, irná meg Moldva hisztóriáját [3]). 'S Molnár János, Magyar könyvháza IIId. szakaszának 640d. lapján általa illy könyvnek említi olvasását: *Schediasma geographico-historicum Hungaros intra et extra Hungariam degentes repraesentans*, de azt mondja: „Kitöl és melly időben készíttetett, nem tudhatni. Némellyek Szegediének vélik lenni. Iratott mindazáltal Mária Terésia kir. idejében. Többet nem igen tanulni belöle annál a' mit Zöldnek Patainak, Sultzernek Turkulinak tudósittásokból elé-adék."

Zöld Péter nemzeti meleg lelkülete hihetően kapott volna hajdani huszszita magyar iratnak még csak megemlitésén is, annál inkább, ha egy kis fancsikára akad, 1767b. nem hagyta volna tudósításában szó nélkül [4]).

---

[1]) L. Molnár János Magyar könyvház IIId. szakasz. Posonban 1783. lap. 73—78.

[2]) Okosabban fogta fel a' magyar catholicusok ügyét Moldvában Ardoini Péter Rafael püspök, kire Borszékről mindenkor barátságosan emlékezhetem. Ő, magyar papnak kivánta többnek oda neveltetését, 's megbizott engemet hogy Magyarországon abban lépést tennék, miként érdemesíté beszédimet „*nemzetiség tekintetéből.*" Csakhogy ő már másuvá van léptetve Moldovából, 's 1843b. ott *P. Magister Antonius de Stephano* a' *Vicarius Generalis ac Vicepraefectus missionis*. Magyarország hg-primásán fordulhat meg ez ügy szerencséje. Ha pedig jó akarata 's magyar nyelvszeretete mellett sem történhetnék sikeres intézkedés, akkor az erdélyi kormány bölcseségének kellene ugy rendelkeznie, hogy a' székely, földéről Moldvába ezután ne szökjék, hanem feleslege, Magyarországra szabadon jöhessen.

[3]) Mauro Cordato, még a' propagandát is ki akará hajtani mérgében, de a' jesuiták magok engesztelék meg. Nem ismételhette pedig foganatosabban akaratát, mert őtet meg 1 évi 11 hónapi fejedelemkedéséből a' török udvar tevé ki, 1743b. jul. 25d. már Brassóban is tudott hír szerint, már most másod izben, mivel az előtt meg 1733—1735 között 2 évi 7 hónapi uralkodásból küldé el Sztambul önkénye.

[4]) A' háromszéki, csiki, gyergyai végszélőri székelység 'stb. 1762—1765beli felfegyverzését, mellynek a' mádéfalvi születésü és akkor szentléleki plebános Zöld Péter ellene hevült, 's igy az ott szomorúhirü „*madefali veszedelem*" elbeszélésekor az ő neve is fennlebeg azon megjegyzéssel, hogy a' miatt lön egy ideig Moldovában bujdosóvá,

Igy, szól vala nyilván e' tatrosi másolatról, de Tatroson ennek még legkisebb nesze is csak semmibe tünt, mert a' felől ott már senki fia nem tudott; átaljában Tatrosról az 1521b. még IId. Mihály püspök lakhelyéről Zöld Péter csak ennyit láta mondhatónak: „A' Tatrosi Magyaroknak Püspökjök a' Milkóviai Püspök vala; Kárpatus hegyénél, a' mint az Moldovát a' Kezdi, Orbai és Sepsi Székektől el-szakasztya. Milkó vize Milkó Városa hoszszán foly, 's Moldvát Havas alföldtől el-választja. Muttatik (igy) a' Püspöki ház, és Templom [1]). De most az emlétett Város már Oláh falu [2]). Öt esztendeig éltem ezen a' tájan, 's tapasztalám szüretkor, hogy tiz kupából álló egy akó bor, 3, 4. polturán kél."

Az I-ső kötet XXXVd. lapján még a' Ráday kézirat megforgatását is igérém, ha mit idevalót lehetne benne találni, de nem juthata kezemre. Pedig édes örömestt hozá bé magával kérésemre Péczelről gróf Ráday Gedeon, hanem Jankovich Miklós és Jerney Jánoshoz juta, 's tőlek nem hallék e' tárgyhoz tartozhatót benne.

Igy akarék minden ide tartozót eléadni, majd csak megérintve, majd összehuzva, megmeg némellyt hosszabban, hogy azon adatokból, mellyekre akadhaték a' moldvai egykori magyar világ tördelt tüköre szeleteit egymás mellé rakosgassam. E' szétpattanatok között verődik vissza ránk e' másolat, mint egy arczkép setét alanyából; úgy, miként Rembrant van Rhyn festményei barna szinükben mintegy kilángolva domborodnak elé. És a' nemzetre kiált e' másolat arczképe 's érezteti megrázó porhadásait a' magyar időnek, hogy illy „díjtalan nyelvkincsét" nem Veszprém, Pécs, Buda főtanodaiból, mellyeket királyok legjobb szándokkal gazdagon apolának, nem, hasonlóan alapított püspökségek kolostorok könyvei közül huzzuk elé, hanem számüzöttek kínai nyomairól. 'S ha Tamás és Bálint markába kerül *Jacobus de Marchiá*nak, terjedtebb iratunk azon időből semmi, de épen semmi nincs. *L. Iső kötet XXII—XXIII. lapj. plebános-égettetéseit* [3]). De mi különös esemény

---

lásd: *Benkő, Transilvania, Vindob. MDCCXXVI. Tom. II. p.* 101—116, *és bővebben Supplementa között* 535—559. Gegőnél, nem találom ennek idézetét.

[1]) De nyilván azoknak csak hült helye 's roma.

[2]) Igy van, Zöldnek deák tudósításából lett fordításban Molnár János könyvháza IIId. szakaszának 417. lapján. Az 1843-beli említett Schematismusban mindazáltal Tatroson mint anyahelyen 405 catholicus lelket, tehát magyart látok kitéve; a' tatrosi egész kerületben pedig 1407-et. A' fiókokban e' szerint, mellyek között *Okna* is áll, 1002 lélek van. Zöld itten hát zöldet mondott.

[3]) A' genfi tanács meg 1553b. october. 17d. égetteté el, Calvinus vádja- 's unszoltára a' talján Servetust, szentháromsági eszme el nem fogadásaért; a' toulousei parlament pedig 1619b. Vaninit, mint Isten tagadót, a' mi nem volt. Emberi dühök.

még az is, miként az ó testamentomi néhány könyvnek épen eredeti kézirata Bécsbe külföldre kerül, a' négy evangeliom eredetie elvész ugyan, hanem tatrosi másolata Münchenbe, megint idegen honba szakad, hogy a' németföld őrizzen meg és nyujtson vissza legalább egy kis részt a' magyar nemzetnek nyelve iratából, köszönetül, ótalmazó csatáiért, mellyekben ez, mintegy 151 évig riasztotta vissza meg vissza magától vérteivel, és így tartóztatá Ausztria 's Bajorhon feldulásától is a' sáskatöröket, kinek úgy látszik sorában volt elpusztítani elébb a' már európaisodni kezdett Magyarországot, minekutána Byzantium romain 380 évi bukorékoskodása után most meg már ő maga, elpudvásodott vén füzfaként állong.

Ha 59d. számu hajdani kézirata volna is ez itt a' magyarnak, érdemel vala hisztóriai 's nyelvtani fürkészetet, hát így most csak magán létére, hogy ne? Mikor még a' renyhe IId. Ulászló is már azért sorozott egy bizonyos János keresztnevüt atyjával fivéreivel utódaival egyetemben magyar nemesek számába, mivel Bonfini' hisztóriáját Budán sziromra szépen ékesen lemásolta, melly örökdicséretü leirónak, akkor, úgy mondva hetedhét országra szólott ritka müvésznek, bár becsületes vezetéknevét sem hallgatta volna el W . . . . azaz Windisch, (*ki ezt az Ungr. Magazin* 1781-*beli I-ső kötete* 214*d. lapján a' nemesitvény szövege részével együtt eléadja*) olly gyáva és botrányos áltartózkodásból, hogy „alkalmat ne nyujtson, egy családnak olly okból *megvetésére*, miért a' király érdemesnek találta nemességgel megjutalmazásra.“ Windisch oka, Magyarország nemességének 1781beli szédelgése volt, hanem talán akkor is csak a' bolondja között, de az elmult; reá pedig, mivel azt igaz irányba vonni nem is meré, kislelküség emléke száradt. Hiszen a' hisztória mint az emberi vivások sikertana, minden tettet véleményt seregestül, a' józan észnek meneti el szemléje előtt, 's az attól elferdülések éles megbirálásával a' szívnek vágja meg nemesebb erét, hogy évszáz meg évszáz annyi sorozata ne mindig csak félember és félbarom számára teldegeljen el.

E' mi másolatunknak az egész magyar nemzet fog adni átaljános jogot, bé fogja bocsátani akárhová meghallgatja beszédét akárhol. A' Hunyadiház büszke kora szólamának akkor volt minőségéhez vethet nyomain; 's XVd. százévbeli irodalmi történetirónk egy eddig elé setét üreget fog vele kiegészíteni.

És midőn e' szólamereklyénk leirathatását örömek között fogadtuk, Bécs München udvari könyvtáraiban, az meg, az egész német becsületes népség és nemzet iránt gerjesztne bennünk még szorosabb szomszédsági viszont-

szeretetet, ha inkább rokonszenvvel méltolandja ő is a' Magyarnak ama legázoltatásaiból megint uj életre kiágazását, európai mivelt nemzetsorba ujolag törekvését, mintsem akadályozná.

Nem olly megtámadásokat kell németül is örömmel terjeszteni, melylyek irói, ugy mondva, szürujja alul mérgesen hányogatják: „mit akar, e' csak öt milliónyi keleti nép, a' magyar korona birodalmaiban lévő más nyelvü, és a' magyarnál, összesen többet tevő népségek ellen," mivel ez csak álokoskodási elforgatás, csak önszeretet képzelt megsértéséből az egyébként egymással ellenségeskedésban állóknak rövid ideig összetömegesedésre lobbanása. Azért, inkább a' magyar hisztóriában fekvő azon igazlelküség kérdését kell onnan kivilágítatni, hogy a' magyar vevé-e a' többi népeket maga közé? az adott-e nekik koronás királyával törvényt, szabad alkotványt? vagy a' meggyőzettek, béfogadottak a' magyarnak; ha örökre leköté-e a' magyar magát? hogy sem az ő nyelve, sem a' más népeké nem leszen kormányzási hivatalos nyelv, hanem a' deák, mint egy harmadik szólítja majd őket egy burító alá. Ennek csak egy betü nyoma sincs, illy kötelezvényre nem is vala szükség. Sőt a' törvény deák nyelve elhagyva is volt már másfél százévig Erdélyben 's magyar igazgatott Szászt és Oláhot. Sőt átaljánosan igen sok hivatalos levelezés hasonlóan másfél százév lefolytában magyarúl rendelkezett Magyarországon akármiféle népség véréből szakadottnak, tanúsítani fogja ezt nádorokon kezdve 1600—1700 közötti magyar okleveles gyüjteményem 23 levéltárból. Továbbá, annak világos napja süt-e ki? a' magyar korona nemzete hisztóriajából, hogy a' mi dicsőség, nagy intézkedés a' magyar királyi birodalomban eddig történt, azt nem magyar király, hanem tót, illyr, szász fejedelem tevé. Hogy meri! a' neki vakulás illy hálátlanul illetni az árpádi, vegyes házi, 's habsburg-lotharingiai vérü mind magyar királyok nagy árnyait, hogy' az élő tisztelt felséget.

Nem fogom megérni, Magyarhon! nemzeti egészen ujjá születésedet, mert a' megbocsáthatlan elhanyagolás miatt csak egykét uj nemzedék fogja éldelhetni vivásaid utáni virágzatodat, de, királyod pártfogásával elétünik az még, hűségeidért. Mert az igasság melletted van, Európa külön más királyságainak hasonintézkedései vallják.

Döbrentei Gábor.

ÉSZREVÉTELEK

a' tatrosi másolat, vagy müncheni codex szólamára, 's az előtte álló kalendáriomra.

Tavaszra kelve 1834-ben, a' szerencse juta nekem, Fejérváry Miklóst, kihez régibb ismeretség kötött, ki engem szíves barátságára méltatott, külföldre útazatta csaknem három hétig vallhatnom lakó-társamnak. — Még sokáig eleven emlékezetemben lesznek az estvék, mellyeket kedves társaságában eltöltek. A' sebes léptekkel előre haladó nemzeti nyelv szolgált nagyobb részt illyenkor beszélgetésünk tárgyaul, mellyért mindkettőnk keble annyira hevűle. — Én ezen ősről maradott kincs gyöngyeit már régóta gyűjtögetém, 's ő gyermeki örömmel figyelt, ha ollykor egyet mást gyűjteményemből előtte felolvastam. Bethlen Gábor mulatságos levelei, 's Pázmány Péter erőteljes, sokszor csaknem utánozhatatlan kifejezései valának leginkább, mik az elődök czifrázatlan, de annál velősb, annál férfiasb ajkait előnkbe tűnteték. — Hat egész évek folytak le azóta, 's mintha tegnap történt volna, úgy hangzanak vissza fülemben még most is Bethlen Gábornak Eszterházy Miklóshoz 1623-ki martius 16-ról intézet következő szavai: „Ha az hitel köztünk nincsen, mi haszna az végezéseknek. Jobb aperto marte egymást prosequálni, hogy sem mint clandestinis machinationibus életünk elfogyatására ügyekező emberekkel, színes barátságot viselnünk. Sok volna a' mikről panaszolkodhatnánk igen méltán, de más üdőre halasztjuk. Kegyelmedet szeretettel kérjük, persvadeálja az kiknek illik, supersedeáljanak efféle haszontalan dolgoktól. Jobb és idvességesb az szent békeséget megőrzenünk mind két részről. Hidd el uram! nekem is résen vagyon filem, — és ha lehet, bizony előbb igyekezem másoknál az kardhoz uyúlni, ha ugyan annak kelletik lenni. — Mellyet isten eltávoztasson. Ki ha lészen, adjanak azok számot az sok ártatlan vérontásról. Az a' hitván Hollósi, akarna sem tudna véteni senkinek. — Szégyenlem igen, hogy salvus conductus levelem mellett, reám való suspitióért megfogták. Ha suspicálkodni akar kegyelmetek, jobb tudósítson róla, és viseljük úgy magunkat, a' mint kévántatik in tali casu. Benevolus, Gabriel m. pr.“ — Pázmány Péter sorai, mellyeket Bethlen Gáborhoz, annyi szabatossággal, annyi hazafi érzelemmel írt 1623-ki november 14-kéről, álmélkodást gerjesztének akkor bennünk, 's azt gerjesztenek én bennem még most is. Igy hangzanak azok: „Ez mostani felháborodott időnek állapatjára nézvén, nem akartam eddig felségedet irásommal bántani, de ez elmult napokban, a' sok nyomorultak könyörgésére, irtam vala Szombatba Bornemisza János uramnak, a' szegény német rabok mellett; ő kegyelme pedig igen alkolmatosuak irja, ha felségedet is levelem által megtalálnám, biztatván azzal,

hogy felségednél kedvetlen nem lészen irásom. — Sokat gondolkodván a logrul, és mind szegény hazánknak és nemzetünknek szörnyű romlását tekéntvéu, mind a' felséged előbbi hozzám mutatott jó akaratját, mell változására okot tudva nem adtam —, szemem előtt viselvén, mind egyházi hivatalomhoz illendő békeséges gondolatokat elmémben forgat ez kis irásommal akarám felségedet megtalálnom. Kérem felségedet, g néven ne vegye, ha ez közönséges veszedelemnek, melly sokkal nagy megyen idején eleit nem vévén, kimondatja velem, a' mi elmémben f 's a' t. Felségednek örömest szolgál: „Pázmány Péter esztergomi érsek" Elválásunkkor azon ígérettel szorítá meg a' lelkes ifiu jobbomat, figyele leszen külföldön nyelvünk emlékei iránt.

Szebben alig gyümölcsözhet, ritkán gyümölcsöz hazafi buzga mint e' részben a' Fejérváryé. Ő keresett, és talált, kincseket, mellye egybe van forva a' nemzet élete, mellyek, míg magyar nyelv létezik, f tandják érdemét, emlékét. Mennyin vagyunk kik keresünk és nem talá mennyivel többen vagynak kik nem is keresnek!

Három hó alig forgott le, 's ím levél érkezett Fejérvárytól az demia elnökéhez. Azon örvendetes hírnek vala az előpostája, hogy Fejér Münchenben, a' bajor királyi könyvtárban, egy egész codexet talált ma nyelven 1466-ból. Megjelent nem sokára maga Fejérváry is, és hozta lette becses kézirat végének saját kezével utánzott hasonmását. A' nagy elnök, és mi ketten, mennyire örvendénk e' már több hazafi által lát de figyelemre nem méltatott kincsnek felfedeztetésén, mutatják az irán munkás lépéseink, hogy azt minél szorosb értelemben tulajdonának vall a' nemzet. Az elnök fáradatlan buzgó ügyekezete, engedtetnék át e' c ha nem is örökül, legalább leiratás végett azoknak kik azt leggyökeresh gal vallhatják sajátuknak, dúsan sükerült. A' fenséges nádor lelkes kö járására 1835. végével meglátta ezen, külföldre zarándoklott szülöttét a gyar hon, tán 300 évi távolléte után. A' viszonlátás csak rövid volt. szabadsági idejét Bécsben kellett eltöltenie, mert a' nagymlgú elnököt, biztos kezeibe tételék le öt honapra e' nagy érdekű kincs, oda köté talos állása.

Repesett az örömtől szüvem, hogy a' tisztelet, lemásolhatni a' zet számára e' nyelv-gyöngyöket, az elnök' iránt ami sok és sokszerű k nél fogva, ismét engem ért, kinek már felfedeztetésöknél is volt némi mem. Naponként hat órát, és így hivatalomtól fenmaradt minden id fordítám a' mentől hüvebb lemásolásra, és mégis a' fáradságos munkáva szen csak hat hónap multával leheték, mert akartam, hogy ha a' magya kül nem birhatja is magát az eredetit, hű mása által legalább nélkülöz azt, így nem csak minden lapra az annyi sort, de minden sorban az betűt irtam, mostani jegyekkel, de pontos figyelemmel a' codex orth phiájára. Készítettem szükséges hasonmásokat is, és másolatomat hogy

A. M. N. MUEL. KÖNYV-TÁRA

A müncheni magyar kézirat papirosa bel-jegye.

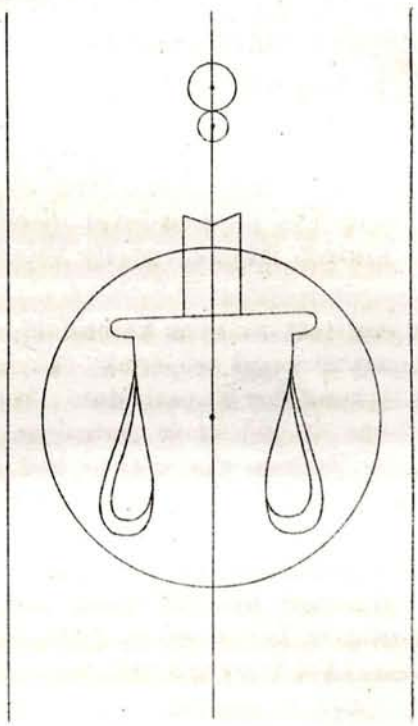

R. m. nyelvemlékek III.d. kötetéhez.
Tatrosi másolat III. lapja eleibe.
Eredetiről rajzolta Jászay Pál. Bécsben 1836.

voztatnék minden irásvétket, kétszer egybehasonlítottam betűnként az eredetivel. Örömem telt a' megtökéllett műben, 's örömtelten nyujtottam azt be 1836 augustusban, elnöki úton a' magyar academiának.

Ennyi e' codex feltaláltatásáról 's lemásoltatásáról. Külső alakját mi illeti, az 4-ed rét, hajdan hihetőleg nagyobb terjedékű, de az újabb bekötéskor tetemesben körülmetszett. Bizonyítják ezt a' 3-dik táblán látható 8-dik lap hasonmásán felül, a' több levelek szélein megcsonkítva álló fejezetszámok. Kötését én a' XVIId. századbelinek nézem. Ide látszanak mutatni hímes fejér bőrrel bevont, 's rézkapcsokkal ellátott fatáblái. Azon 8dik lap alsó szélén szemlélhető derekon metszett: „*Johannis Alberti Vidmestady*" szavak, még ezen mostani bekötés előtti birtokosára mutatnak igen hihetőleg, 's a' levelek számzataival egészen egyező tentával iratvák.

Belső alakját tekintve, az egész codex 108. két hasábban sűrűn beírt levélből áll, ide számítván az előre vetett, iróhártyára csinosban írt 7. levélnyi magyar kalendáriomot is. Üresen maradt benne, legelül egy iróhártya, a' kalendáriom 's az utánna közvetetlen következő Máté evangyélioma között szinte egy, de papiros, végül pedig 13½ papiros-levél. Sima, tömött, elég fejér papirosán, az itt lemásolt hímzet látszik, melly minden íven rendesen megjelen.

Tartalma, elül a' már említett magyar kalendáriom, melly bár nem felel is meg mindenben egy magyar várakozásának, nevezetes marad mind diplomaticai mind nyelv tekintetben. Ezt követi Máté, Márk, Lukács és János evangyélioma kettős hasábban, mind ezek, mind amaz Németi György gondos kezétől végiglen. A' 65d. levelen egy idegen kéz tűnik elő, Németi Györgyétől mind tentájára, mind betű alakjaira 's orthographiájára különböző, melly még a' 66d. levelen is tart, 's összesen egy egész levelet teszen; hasonmását a' 4d. tábla mutatja. Az evangyeliomok elő lapjait különböző hímezetek, czifrázatok tarkítják, a' vakarások helyeire pedig hernyók, halak 's virágok festegettettek igen gyakorlatlan kéz által. A' fejezetek kezdetei oldalt, néhol csak alig látható arab számokkal vagynak feljegyezve; ezeknek hasonmását a' 8d. táblán láthatni.

A' kézírat évét két helyen is feljegyzé a' derék Németi, elébb a' 7d. levelen, mellynek hasonmása a' 2d. táblán áll, 's később a' 108. levél sarkán, és igy az egész munkának is végén, miként hasonmását a' 5d. tábla mutatja. Amott igy: Vr zvlètètenec èzer neg zaz hatuan hatod èztèndèiebèn (*Ur születetének ezër neygszáz hatvan hatod esztendejében*), hol még ezen kivakart szavak nyomai is láthatók: Zñt ſcñt Laius kiral napō (*Szent, szent Lajus király napon*); — itt pedig igy: E kǫnǫ meguegèztètet Nemeti gorgn^{c} hènſel emrè ſianac kéze miat, Moldouaban Tathros varoſaban Vr zvlètèten^{c} Ezer neg zaz hatuan hatod èztèndèieben (*E' könyö mëgvégesztetëtt Németi Györgynek Henzsël Emre fiának kezë miatt, Moldovában, Tathros városában, Ur születetének ezër négyszáz hatvan hatod esztendejében*). Mennyi hálával tartozunk

Németi Györgynek, hogy igy az évszámot feljegyezvén, megmente bennünket az ez iránti fáradságos vizsgálódásoktól! Nem csak azért fontos pedig ezen évszámi feljegyzés, mert bizonyosan tudjuk, Mátyás király korában, mellyre olly édesen szeretünk emlékezni ennyi századok után is, milly tiszta, milly erőteljes nyelvet beszéltek őseink, de mert világot vet a' bécsi codex kora meghatározására is, melly iránt már sok véleményt hallánk, mig Döbrentei Gábor sok fáradságos kutatások után legnagyobb hihetőséggel meg nem határozta azt 1437 és 1441 közére. Csodálni lehet Révainak divinatioját ki azt 1450 körűlinek vallá Antiquit. Lit. Hung. Vol. I. p. 21—23. bár miként nyilatkozott légyen is később barátságos társalkodásaiban szóval Horvát István előtt. Már Döbrentei említé a' Nyelvemlékek I. kötetében (II. R. XLI. l.), miként én a' bécsi és müncheni codexek magyarságát igen egybehangzónak lelem ezen codexhez írt bevetésemben. — Annak leltem azt 1836-ban midőn e' codex másolatát bevégeztem, most pedig midőn annak minden sajátságait figyelmesb vizsgálat alá vettem, 's az egész tartalmát több izben gondosan át meg át olvastám, a' kettőt egészen ugyanazonnak vallom. Döbrentei már tett egybehasonlításokat a' két codex között azon Nyelvemlékek I. kötete II. része XXXIX—XLI lapjain, több pontokban előadtá „*igenelő és nemelő okait.*" Én miután már mind kettő köz kézen forog, 's így egy minden saját nézetei szerint teheti egybehasonlítását, nem látom e' helyen szükségesnek részletesb nyomozódásokba ereszkedni hogy kivívjam állításomat, 's elegendőnek hiszem az orthographia 's a' beszéd minden részei ugyanazonsága után csak röviden de egész határozottsággal állítani, hogy e' müncheni codex csupán másolata a' bécsi elveszett, vagy eddig legalább még fel nem fedeztetett részének, 's a' két codex stilusa csak annyiban különbözik egymástól, mennyiben maga az ó testamentomé az újétól. — Valóban én, a' *hálalatosségő* = gratissimus, *szentségő* = sanctissimus, superlativus az *elesztébb* comparativus alaktól 's az: *ottogól* ige határozótól megválva, mellyek e' müncheni codexben sehol elő nem fordúlnak, legkissebb különbséget sem találtam a' két codex között. Nem csak az orthographia, nem csak az egész grammatica ugyan az mindkettőben, de az egyes latin szók is ugyan azonkép magyaráztatnak. Ezeket, könnyebb áttekintés végett czélszerűnek láttam a' müncheniből kiszemelt szók között, csillaggal megjegyezni.

Ki a' bécsi codexet csak egyszer kezébe veszi is, első tekintetre átláthatja, hogy az a' két fordító saját kéze irása, tehát maga az eredeti fordítás, miként ezt már a' Nyelvemlékek I. köt. II. R. XIII. levelén is említém. Annyi igazítások, és ollyan igazítások millyenek ebben előfordúlnak, csupán eredeti fogalmazatban gondolhatók. Nem hihető hogy egy másoló, kivált az ó időkben, midőn olly nagy gonddal tétettek a' másolatok, 's olly nagy áron fizettettek a' kéziratok, ennyi igazításokkal disztelenítse müvét, és hogy leirja; „Mend a' földet ő urasága alá *adná*" 's ezen utószót kitörölje és helyébe irja: *alázná* (12. l.), vagy leirja: „hogy në adatnának ő gyermëkdëdëk *fogságba*", 's ezt kitörölvén, helyébe irja: *ragadatba* (15. l.), vagy leirja: „és

valahova beméntenek íjnelk" itt megállapodván, a' *k*-t kitörölje és tovább irja: „és nyilnálkül és vértnelk" itt a' *k*-t ismét kitörölje és tovább irja: „és tőrnelkül víjott" (17. lap.) 's a' t. Illyeket csak a' kifejezések helyesbségéről szorgalmazatos fordító, vagy fogalmozó követhet el. — A' müncheni codexnek már egész alakja magán viseli a másolat bélyegét. Itt már az iró, ha észrevette közbe jött irásvétkét, gondosan kivakarta azt, 's az ollyan helyébe, melly csak a' munka bevégzete után ötlött szeme eleibe, különböző czifrságokat festegetett vagy festegettetett; a' többi megmaradt másolatában. — Kijegyeztem egyenként ezeket a' codex egyéb hibái között. Ezek már ismét egyszerre elárulják, hogy csak az eredeti kéziratot olvasni nem tudó, vagy arra nem figyelő másoló által követtethetének el. Illyenek, hogy egyet kettőt itt például felhozzak: „mélly en atyám" (*quae est mater mea*, 41. lap, balhasáb 11. sor) e' helyett: mëlly en *anyám*; — „ő hajójokat" (*retia*, 83. l. b. h. 10 s.), e' helyett: ő *hálójokat*; — „te kéncsed" (112. l. b. h. 9. s.), e' helyett: *tekéntsed*; — ëgyeb szállásban" (*in alia effigie*, 121. l. j. h. 3. s.), e' helyett: ëgyeb *szabásban*; — és fël mënének" (*et timuerunt*, 148. j. h. 24. s.), e' helyett: és *félemének*; — „kit en" (*quam ecce*, 161. l. b. h. 25. s.), e' helyett: *kit ím*; — „járnak vala" (*aedificabant*, 170. j. h. 3. s.), e' helyett: *raknak vala*; — „még azonnyéjat" (*quadruplum*, 173. j. h. 23 s.), e' helyett: *négy* azonnyéjat 's a' t. — Illyenek több értelmet határozó szók kihagyásai is, mellyek ottannan előforoztatnak.

Mind ezeknek gondos egybevetése után nem igen kételkedhetik valaki affelől, hogy a' bécsi codex valóban maga az eredeti fordítás, 's e' müncheni csupán másolat; ha pedig figyelmére méltatja azon nevezetességeket, mellyeket Döbrentei, a' jobb sorsra érdemes Tamás és Bálint fordítókról, 's az annyi veszélyek sulytolta moldvai véreinkről ezen Nyelvemlékek I. kötetében előhord, tán nem hozza kétségbe azt sem már, hogy a' bécsi codex ugyan azon marok népnek köszöni 1437 és 1441 körüli lételet, mellyet a' türelmetlenség szikla szivvel lökött ki hazájából, 's jég kebellel adott martalékául idegen nemzetek között a' legbizonytalanabb sors változó csapásainak, — és mellynek egy jeles fia, az örökké hálás emlékben maradandó Németi György, 1466-ban, tehát csak nehány évekkel később, gondos kézzel irogatta le az uj haza városában Tathrosban, forróan apolt anyanyelve gyöngyeit e' müncheni codexet. Csak gyermek fizethet úgy szülének a' kemény fegyelemért, miként száműzött moldvai feleink fizetnek az anya honnak. Érzékenyítő elgondolni, hogy a' kik ellen mi vértagadással bünhödtünk, azoktól kell vennünk szeretet zálogul, nyelvünk', tehát legdrágább nemzeti kincsünk', szent ereklyéit, mellyek olly üdvösen hassanak a' romlásnak indult hajdan erőteljes nyelv ujjászületésére. Kî Révai munkáit ismeri, 's ezeknek a' nyelv felvirágzására hatott nagy erejét tudja, egész teljességében fogja méltánylani tudni a' bécsi tehát e' müncheni codexnek is rendkivüli becsét.

Németi György irása, színét még ennyi századok után is igen jól megtartott fekete, orthographiája a' csodálatig pontos, szabatos, általán fogva

hibátlan, e' nyomtatásban itt ott előtűnő helytelen megszakasztások, minők: *ho-zjá, bí-rjátok, ter-dre, szomba-tért, fe-lemelvén* 's a' t. sajtó vétségek, illyeket sehol nem találunk az eredetiben, nem csak egyet is. Kiszemeltem ezeket a' többi sajtó vétkek sorában. Ellenben amaz egy levélnyi idegen irás tentája, zöldes, orthographiája hibás, bizonytalan; megszakasztásai szabálytalanok, például: *ti közö-ttetek, nem köve-t, bete-llesednének, lá-tták volna, repösö-knek, hov-á, ha-dd el* 's a' t.; az egész, vakarásokkal, igazitásokkal teljes. — Németi György orthographiája olly szép, olly szabályszerű, millyet Révai idejeig nem tudunk előmutatni. Egyezik ez mindenben a' Révai által megállapítottak, 's azóta az újabb literaturában csaknem átalánosan elfogadottal, kivévén a' jóta rendszert 's némelly itt ott előfordúló különbségeket; illyenek, hogy szó végen soha sem ír kettős betűt, nem még az elmult idők harmad személyében is; nem írja: *látott, hallott, lött*, hanem: *látot, hallot, löt;* — nem: *ott, itt*, hanem: *ot, it*, vagy *h*-t vet a' *t* után a' kimondás jobb hangzatáért: *oth, ith*, nem: *jobb, szebb*, hanem: *job, szeb*, nem: *melly*, hanem: *mely;* mind ezeket azonban, szó közepén kettőzteti, *hallottak, löttek, ottan, itten, jobbat, szebbet, mellyet* 's a' t.; — illyenek, hogy az igék jelen ideje többes másod személyében a' *d* 's *gy* betűket felcseréli a' következő *t*-vel 's így itt kettős *t*-et ír; nem írja: *maradtok, vagytok, hagytok*, hanem: *marattok, vattok, hattok* 's a' t.; továbbá, hogy hol *d* és *sz*, vagy *t* és *sz* akad össze, *cz*-t használ, így: *tagacz, tecczik, kécczer* 's a' t. Mind ezeket így találjuk a' bécsi codexben is.

Betű rendszere ismét mindenben egyezik a' bécsi codexével, *cz, ly, ny, ty, sz, zs, ő, ű*, helyett: ć, l̀, ṅ, ṫ, ź, ſ, ǫ, ú, jegyes betűket használ, *cs, gy, j*, helyett. ʟ, g, i, betűket, a' *g*-t, midőn az kemény hangú marad, szinte vonással jeleli, így ǵ. A' nyilt, közép és magas *e* szinte megkülönböztetik állandóan, è, e és ė vagy é jelekkel; vég *k* betű helyett *e* használtatik, a' pontos, pontatlan és ékezett *i* között semmi különbség szó közepen *v* helyett állandóan *u*-t találunk. Az egész betű rendet előtünteti a 7d. táblán látható hasonmás, mellynek felsőbb sorai a' kalendáriom, alsóbbak a' kézirat rendszerinti betűit mutatják.

Talán említenem sem szükség, hogy illy fáradságos irás mód mellett a' hibák elkerülhetlenek. A' bécsi codex irói a' hármas *e* gondos megkülönböztetésére nem fordítottak teljes figyelmet, a' c, g, l, n, t, z, ſ, felől pedig igen gyakran elhagyták a' különböztető pontozatot vagy ékezetet, ezt így találjuk a' müncheni codexben is, bár Németi sokkal nagyobb gonddal volt azoknak felrakásában a' honnan a' müncheni codex sokkal következetesebb az egész irás rendszerben, különösen pedig a' háromféle *e* megkülönböztetésében mint a' bécsi. — A' ⁊ = *és*, ꝓ = *pro*, p̄ = *per*, *par*, p̄ = *prae*, iᶜ = *Jesus*, xp̄c, vagy xᶜ = *Christus*, ap̄l = *apostol*, ewᵗᵃ = *evangelista*, m̄r = *martyr*, Janǫ = *János*, ǫfeſſor = *confessor;* ā, ē, i, ō, đ = *an, am, en, em, in, im, on, om, den* helyett, az akkori latin irásmódban divatozott röviditésbeli rendszerből tartatott meg. Az āg = *avvagy*, a' keˑ = *kědëg*, az nᶜ = *nek*,

az m̄g = *meg*, helyetti rövidítések. Azoknak kedveért kik a' közép kori irásmód olvasásával nem egészen ismeretesek, czélszerűnek láttam itt a' helyes olvasásra némelly példákat mutatni, mert kivánni sem lehet, hogy minden ki a' nyelvtannal foglalatoskodik egyszersmind az oklevél-tanban is jártas legyen, pedig milly nagy fontosságu a' nyelvemlékek használhatására a' helyes olvasás, mutatja a' temetési beszéd és könyörgés, mellyet az olvasásban járatlanság miatt Révaiig többen tisztátalan magyarságnak kereszteltek, 's mellyet még maga Révai sem mert úgy olvasni mint épen kellene; például ő ezt: Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc, ÿſa pur es chomuv uogmuc. Menýi miloſtben terumteve eleve miv iſemucut adamut, es odutta vola neki paradiſumut hazoá. Is mend paradiſumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilcetul 's a' t. így olvasá: *Látjátok feleim! szömtökkel, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagymuk. Mennyi milosztben terömtéve Éléve miv ösemüköt Ádámot! és adotta vala neki paradizumot házóa. És ménd paradizumben valov gyimölcsöktől monda neki élnie. Hean tilotóa vőt egy fa gyimölcsétől* 's a' t. — Ez sem az akkori, sem a' mostani szó ejtést, hiven nem adja. Révai, úgy látszik, csupán érthetőbbé kivánta azt tenni, elavult alakját kevessé megujítani; helyesben így kell vala olvasnia: „*Látjátuk felejim szümtükhel mik vogymuk, jisa pur és chomuv vogymuk. Mennyi milosztben terümtéve Éléve miv isemüküt Ádámut, és odutta vola neki paradicsumut házoá, is ménd paradicsumben volov gyimilcsiktűl munda neki élnie. Héon tilutoá vűt igy fa gyimilcsétűl*" 'stb. Mennyi erő a' nyelvben! ha így olvastatik [1]).

A' müncheni, következőleg a' bécsi codexnek is helyes olvasására sokat tesznek a' felrakott jelek, nagyon kár, hogy azok, az *a* felől mindig elhagyatnak, mert e' miatt, néhol csak gyanitanunk kell a' helyes, kiejtést például a' *megvanal*, *forbatl*, *hagyap* igéknél, mellyeket csupán a' hasonlatosság rendén olvasok én így: *megvanál*, *forbatl*, *hagyap*.

Példányul Máté II. fejezetét adom itt:

Azert micor źúlètet volna ieſus Judeanac bethlechemebèn Judeabèli Herodes kiralnac napiban, ýme a· magoſoc iǫuenèc napkèlèttǫl ihr̄lmbè monduan, Hol vagon ki zúlètet ſidocnac kiraľa, mert latoc ǫ ʟillagat napkèlèten, ꝛ iǫuenc aiandokockal imadnonc ǫtèt. Haluan ke· herodes kiraľ, meǵzomorottatec ꝛ mend ihr̄lm ǫ vèlè, ꝛ egbe gǫituen a· papocnac menden fèdèlmékèt, ꝛ a· nepecn^c iraſtudoit, tudakozicuala ǫ tǫllǫc hol x^c zúlètnec, ꝛ azoc mondanac, Ju-

Azért mikor születëtt volna Jesus Judeának Bethlechemében, Judeabeli Herodes királynak napiban, jímë a' Mágosok jövének napkelettől Jerusalembe, mondván: Hol vagyon ki születëtt zsidóknak királya, mërt látók ő csillagát napkeletën, és jövénk ajándokokkal imádnonk őtet. Hallván këdëg Herodes király, mëgszomorottaték, és mënd Jerusalem ő vele, és ëgybe győjtvén a' papoknak mëndën fedelmëket és a' népëknek irástudóit, tudakozik vala ő tőllök holChristus születnék,

[1]) Én ellenkezöen, dunántuliasabban, a' hol költ. L. I-sö kötet. *Döbrentei.*

deanac bethlechèmebèn, mert ig vagon iruan ꝓpheta miat Es te bethlechem Judeanac ſǫldǫ, ſẽmiuèl vag küſſeb Judanac fedélmibèn, mert te bèlǫllèd iǫ ki hèrćeg, ki bíría èn nepemèt iſrlt, Tahat Herodes titkon hiuan a' magoſocat, źèrèlmeſt tanǒllya vala ǫ tǫllǫc a' ʟillagnak idèiet mël tètetuala nékic, ⁊ èrèztuẽ ǫkèt betlechembe mõda, menńètec ⁊ kèrdezkeggètec zèrèlmeſt a' gèrmecrǫl, ⁊ micor meglelènditec hirdèſſetec m̄g ènnèkem hog es én iutuan ýmaggam ǫtèt, Kic mikor hallottac volna a' kiralt èlmenenèc, ⁊ ýme a' ʟillag kit lattac vala nap kèlèten èlǫlkèli vala ǫkèt, miglèn iutuan allana a' haz felet hol vala a' gèrmec, Latuan ke' a' ʟillagot, ǫrǫltènèc igèn nag ǫrǫ̃mèl, ⁊ bè menuéiec a' hazba lelec a' gèrméket mariaual ǫ aṅńaual, Es le èſneiec imadac ǫtèt, ⁊ ǫ kénʟèc megńituan, aianlanac nèki aiandokocat, arańat, temièn ⁊ mirrat, Es fèlèlet véuén, almocban, hog ne mennenèc meg herodeſhéz, mas vton fordolanac m̄g ǫ orzagocba 'stb.

és azok mondának: Judeának Bethlechemében, mërt így vagyon írván propheta miatt: És të Bethlechem Judeának földö, ſëmmivel vagy küssebb Judának fëdelmiben, mërt të belőlled jó ki herczëg, ki bírja en népëmet Iſraelt, Tahát Herodes titkon híván a' Mágosokat, szerelmëst tanóllya vala a' csillagnak idejét mëlly tetëtt vala nekik, és eresztvén őket Betlechembe, monda: mënnyetëk és kerdëzkëggyetëk szerelmëst a' gyërmekről, és mikor mëglëlenditëk, hirdessétëk mëg en nekëm, hogy ës en jutván jimággyam őtet, kik mikor hallották volna a' királyt, elmënének és jímë a' csillag kit láttak vala nap keletën, előlkeli vala őket, míglen jutván állana a ház fëlëtt hol vala a' gyermëk. Látván këdëg a' csillagot, örőltenek vala igen nagy örömmel és bemënvéjëk a' házba lëlék a' gyermëkët Mariával ő annyával, és leesvéjëk imádák őtet, és ő kéncsek mëgnyitván, ajánlának neki ajándokokat, aranyat, tëmjent és mirrát, és felelët vévén álmokban, hogy në mënnének mëg Herodeshëz, más úton fordólának mëg ő országokba, 'stb.

Nem csudálkozást gerjeszt-e ezen szép orthographia, ezen szabatos tiszta nyelv. Mennyi ember van még ma is, ki a' *ban*-t a' *ba*-tól, a' *sem*-et a' *se*-től nem tudja megkülönböztetni, mennyivel elébb valának elődeink a' betűgazdálkodásban, melly mellett és ellen ma annyi szó hangzik, és bátran kérdem, van-e ma ember, ki irásában illy rendszeresen tudná meghatározni a' három *e* közötti különbséget? pedig én ezt végtelen fontosnak látom nem csak a' szószármastatásra, de főként a' szókiejtés 's a' nyelvünknek vétkül tulajdonított monotonia elharítása tekintetéből. Bár volnának illy emlékeink a' három *a* meghatározására is, tán uj numerust tudnánk önteni, erőteljes, hajlékony, de nem tagadhatni, kissé vontatós nyelvünkbe.

A' háromféle *e*-t csak akkor határozhatnók meg tökéletesen, ha minden nyelvemlékeink már előttünk állanának, minden táj-szóejtéseink kifejtve volnának, és pedig meghatároznunk egyszer csak kell, mert addig nyelvünk tulajdonait egész teljességben nem ismerhetjük. — Nem szenved kétséget, hogy közép *e*-nek csak azt lehet venni, mellyet az ország némelly

részein, a' dunamellékiek csaknem átallánosan, különbözőleg a' tiszamellékiektől, főként pedig a' Szeged vidékebeliek, *ö*-vel hangoztatnak. Abaujvár megyében, nem nagy kiterjedtsége mellett is, mind a' három *e* divatozik, különböző vidékekként. A' Hegyaljával egybeszegellő része nyilt *e*-t ejt állandóan miként csak nem egész Zemplén. Az úgy nevezett Hegyköz, melly a' Hernád völgyet Zempléntől elválasztja a' szegedi szóejtést használja, itt *embört*, *tekintetöst*, *emberségöst* hallunk, és mi különös, *szeretjé*-t *szereti* helyett. A' Borsoddal határos részeken, a' Csereháton 's Szárazvölgyön, *në bánts*, *fël mënt*, *embër* ejtetik. A' bécsi és müncheni codexben ezen háromféle *e* híven megkülönböztetik, nem épen úgy hogy itt ott egyik a' másikkal fel ne cseréltetnék, mert ez ollykor csaknem lehetetlen, de mégis rend és szabályszerűen. A' nyilt *e* balról jobra húzott vonással adatik, így: è; a' közép, vonás nélkül; a' magas, ponttal vagy ékkel jeleltetik, így: ė vagy *é*. Megtörténik gyakran, hogy a' nyilt è felől a' vonás, vagy a' magas ė, *é* felől a' pont 's az ék elmarad, meg az is, hogy hol különben közép *e*-nek kellene állani, pontos vagy ékezett magas *é*-t találunk, sőt nem példátlan a' magas *é*-t is nyilt è-vel, vagy megfordítva íratva látni, dë mind ez részint az irásmód felette fárasztó voltának, részint a' háromféle *e* hangja gyakor egybeolvadásának tulajdonítható. Szép látui miként a' személyes névmás harmad személyét tevő *ő*, a' másodban közép, az előben rövid *e*-vel adatik csaknem mindenkor, így: *ő*, *te*, *èn*, 's hogy erre a' ragokban is különös figyelem fordíttatik. Kiszemeltem némelly szabályokat, mellyeket a' müncheni codex *e* rendszerére nézve fel lehet állítani, ezek tán könnyíteni fogják munkáját annak, ki egyszer e' szövevényes kérdés megfejtését czélul tüzendi ki magának.

Nyílt *e* (è) használtatik:

1.) A' személyes névmás elő személyében, 's azt megtartja minden ragozásoknál; *en*, *en*-nekëm, *en*-gëmet, *en*-tőlëm, *en*-ém, *en*-éim 's a' t.

2.) Az Accusativusban, *őt*-*et*, *ők*-*et*, gyërmëk-*et*, bűnök-*et*, jövők-*et*, tütök-*et*, fedelmëk-*et*, en népëm-*et*, felségëd-*et*, istenëd-*et*, ezëk-*et*, lëletëzetëk-*et*, ördögök-*et*, köszvényësëk-*et*, föld-*et*, nëmbëri-*et*, ellenségëd-*et*, kënyer-*et*, köv-*et* 's a' t.

3.) A' *nek* ragban, Joseph-*nek*, Emanuel-*nek*, *nek*-i, *nek*-ik, mënnyek-*nek*, tevék-*nek*, isten-*nek*, en*nek*-ëm, gyermëk-*nek*, tengër-*nek*, embërëk-*nek*, vének-*nek*, tü*nek*-tëk 's a' t.

4.) Az igéktől származott, *et* végzetű főnevekben: szület-*et*-ének, vitel-*et*, vitel-*et*-től, napkel-*et*-től, napkel-*et*-ën, szell-*et*-től, lëletëz-*et*-ëket, lëlëtëz-*et*-ëkkel, gyölekëz-*et*-ëk, üldöz-*et*-et, itél-*et*-nek, nemz-*et*-ëk, vét-*et*-önket, késërt-*et*-be, tü vétkëz-*et*-tëket 's a' t.

5.) Az igék *et* és *tet* formativumaiban: szül-*et*-eténck, szül-*et*-ëtt, szül-*et*-ék, szül-*et*-ëtë, mënyez-*tet*-ëtt, lël-*et*-ék, *tet*-ëtt, imt-*et*-vén, mëgkërësztëlkëd-*tet*-vén, vet-*tet*-ëtt, kimet-*tet*-ik, ereszt-*et*-ik, ég-*et*-i, szer-*et*-ő, këll-*et*-ik, vi-*tet*-ék, késért-*et*-nék, köv-*et*-ék, mëgelégëd-*tet*-nek, kivet-

tes-sék, ereszt-*es*-sék, fëlfényl-*et*-i, tisztël-*tes*-senek, kitet-*et*-ik, él-*tet*-i, fëdëz-*tet*-ëtt 's a' t.

6.) Az igék többese harmad személyébeli *nek* és *ek* végzetben: ëgybe jőné-*nek*, jövé-*nek*, mëgkeresztëlkëd-*nek* vala, elmëné-*nek*, mënné-*nek*, lëgyë-*nek*, vësz-*nek*, vëpé-*nek*, mëgelégëdtet-*nek*, szenved-*nek*, üldözend-*nek*, ehëz-*nek*, böcsöl-*nek*, ötte-*nek*, örőlte-*nek* 's a' t. elmënt-*ek*, vött-*ek*.

7.) Conjunctivi futurumokban: kötöz-*end*-esz, elveszt-*end*-i, jöv-*end*-ő, gyëtr-*end*-ő, l*end* (le-*end*), t*end* (te-*end*), v*end* (ve-*end*), történ-*end*-ik, mëglël-*end*-i, bünh-*end*-ik, mëgkötöz-*end*-ëtëk, öldök-*end*, mëgemlekëz-*end* ël 's a' t.

8.) *Het* ige formativumban: vet-*het*-ők, le-*het*-ëtlen, vettët-*het*-ik, me-*het*-tëk, üdvözől-*het*, rëjtëz-*het*-ik, gyimölcsöz-*het* 's a' t.

9.) Az ígék egyese másod személye *el* végzetében: szőnj-*el*, vett-*el* (vetettél), jött-*el* (jöttél), himtett-*el*, nëm hitt-*el*, lélt-*el*, emt-*el*, erőködj-*el*, ëgy-*el*, szerett-*el* 's a' t.

10.) *Be* és *ben* névhatározókban, 's minden származékaikban: *be*-adni, ëgy-*be* jőnének, ő méhé-*ben*, ő *ben*-në, *ben*-netëk, tűz-*ben*, kezé-*ben*, kezëk-*be*, *bel*-őlled, Galilea-*bel*-i, Judea-*bel*-i 's a' t.

11.) *Vel* névhatározóban: mü *vel*ünk, ő *vel*e, öröm-*mel*, éj-*jel*, kënyér-*rel*, igé-*vel*, lëletëzetëk-*kel*, gyëtrelmëk-*kel*, ellenségëd-*del* 's a' t.

12.) *Re* névhatározóban: hëgy-*re*, mi-*re*, tengër-*re*, keménységé-*re*, tetejé-*re*, sëmmi-*re* 's a' t.

13.) *Nel*, ma: *nél* névhatározóban; isten-*nel*, embërëk-*nel*, ezëk-*nel*-kül, nembëriëk-*nel*-kül, tengër-*nel*, hëgy-*nel*, félelm-*nel*-kül, gyölekëzet-*nel*-külön 's a' t.

14.) *El* és *iglen*, ígehatározókban: *el*-enyészendik, *el*-mënének, *el*-mëntek, *el*-feletkëztëk, *el*-vesztendi, *el*-tévehëdendik, *el*-közelëjt, — m*iglen* (mi-*iglen*), ide-*iglen*, vére-*iglen*, egy edd-*ëglen* 's a' t.

15.) *Ez*, *e'*, articulusban és származékaiban, *edd*-eg (eddig) 's a' t.

16.) Különösen e' szókban: ist*en*, ist*en*vel, *eh*, *eh*hel, *eh*ől, fig*e*, fig*e*ket, *szek*, *szek*in (székin), *szek*eket (székeket), *hely*, *kes* (kés), neh*ez*, neh*ezség*, *ercz*, *ket* (két), *het* (hét), *kez* (kéz), *kezzel*, *nev* (név), *nev*vel, vit*ez*, vit*ezëk*, Petër, *terd*, *terd*eihez, közep, közepbe, *szel* = ventus (*szél* = margo), fëd*el*, szëm-fed*ellel*, *szen* = pruna, *bel* (bél), köv*er* (kövér), pincz*e*, pinczejëk, fel = dimidium, proximus (fël = super, supra), *ert* = intelligit (*ért* = propter, érett = maturus), *ert*senek, *ert*elm, *kerd* (kérd), föv*eny*, ösv*eny*, per*em*, *de*, *es* = pluvia, *es* = juramentum, *mely* = pectus, *hev* = aestus.

Közép *ë* használtatik;

1.) A' személyes névmás másod személyében: *të*, *të*nneidhez 's a' t.

2.) A' birtok ragokban: születet-*ë*, ő benn-*ë*, ő nev-*ë*, ő bölcseség-*ë*, jelënség-*ë*, mélség-*ë*, ő ellenség-*ë*, létel-*ë*, mën-*ë*, keress-ë, kezd-*ë*, elmén-*ë*,

esmert-*e*, lëlt-*e*, vet-*ë*, ő vel-*ë*, mi-*ë*; — te tőll-*ëd*, të nek-*ëd*, të kez-*ëd*, felëség-*ëd*-et, szëm-*ëd*, ert-*ëd* (intelligis), eresztet-*nëd*, bemën-*nëd*, këgyelmez-*nëd*; — en nek-*ëm*, eng-*ëm*-et, këgyelmezt-*ëm*, en nép-*ëm*-et, mëgkërësztëlkëd-*nëm*, visel-*nëm*, fejten-*ëm*.

3.) A' nevek többese *ek* végzetében: nemzet-*ëk*, fedelm-*ëk*-et, gyërmëk-*ëk*-et, kéncs-*ëk*, esztendei-*ëk*-et, kez-*ëk*-be, kënyer-*ëk*-ké, ez-*ëk*-et, embër-*ëk*-nek, lëletëzet-*ëk*-et, gyëtrelm-*ëk*-kel, köszvényës-*ëk*-et, gyölekëzet-*ëk*, kegyës-*ëk*, békeségës-*ëk*, vén-*ëk*-nek, vétett-*ëk*-nek, eb-*ëk*-nek, mëndën-*ëk*-et, tüviss-*ëk*-ről, szel-*ëk*, beszéd-*ëk*-et, szüle-*jëk* 's a' t.

4.) A' melléknevek *es* formativumában: békeség-*ës*-ëk, esmeret-*ës*, ëgy-*ës*-őlj mëg, këllemet-*ës*-b, tökéllet-*ës*, szerelm-*ës*-t, betelj-*ës*-ëd-nék, köszvény-*ës*-ëket, kegy-*ës*-ëk, belend-*ës* 's a' t.

5.) Az igék többese másod személyében: mënje-*tëk*, kerdëzkëdje-*tëk*, mëglëlendi-*tëk*, hirdessé-*tëk* mëg, müvelkëdje-*tëk*, jöve-*tëk*, mëhet-*tëk* be, töri-*tëk* mëg, mëgsëmmiëjtetté-*tëk*, őrizkëdje-*tëk*, erti-*tëk*, emlekëz-*tëk*, vötte-*tëk* 's a' t. Épen így neveknél a' birtokrag többese 2d. személyében: tü nek-*tëk*, tü ellen-*tëk*, előtte-*tëk*, müvelkëdés-*tëk*-et.

6.) Az igék mult ideje egyes harmad személyében: szület-*ett*, mënyeztet-*ett*, tet-*ett*, kerdëzkëd-*ett*, vettet-*ett*, fëdëztet-*ett*, szërzet-*ett*, kiküldet-*ett*, mëgehëz-*ett*. — Épen így a' részesülő mult idejében: fëdëz-*ett*, elő-lëtt-et = primogenitum, öriztet-*ett*.

7.) Az igék *ez* és *ed* formativumaiban: lëlet-*ëz*-ik, eh-*ëz*-nek, rëjt-*ëz*-hetik, mëgemlek-*ëz*-endël, környék-*ëz*-é, gyölek-*ëz*-ethëz, belend-*ëz*-këd-ik, kerd-*ëz*-këd-jetëk, kerd-*ëz*-*këd*-ett, be teljës-*ëd*-nék, müvel-*këd*-jetëk, mëg elég-*ëd*-tetnek, öriz-*këd*-jetëk.

8.) Az igék: *eit* vagy *ejt* formativumaban: közel-*ëjt*-heténck, szor-*ëjt*-nak, üdvöz-*ëjt*-ett, tan-*ëjt*-vány. Előfordúl magas *é*-vel is: mëgundok-*éjt*-á.

9.) Az igék egyese és többese harmad személyében *ik* helyett használt *ek* végzetben: haragosz-*ëk*, tësz-*ëk* = faciunt, eskësz-*ëk*, ësz-*ëk*, isz-*ëk*, alosz-*ëk*, imádkoz-*ëk* vala 's a' t.

10.) *Mëg*, *së*, *në*, *sëm*, *nëm*, *mërt*, *fël*, *mënd*, *mëndën*, igehatározókban: *vëszën*, *lëszën*, *tëszën*, *ëszën*, *mëgyën*, *rëjt*, *gyëtr*, *rëszket*, *këll*, igékben, az *ëgy* és *nëgy* sarkszámokban, *mëlly*, *némëlly* névmasokban, 's a' *szër* főnévben és származékaiban: hány-*szër*, öt-*szër*, het-*szër*-iglen 's a' t. — az: *ë* indulatszóban: ë mit hallok të fëlölled; — *ë* mit gondoltok tü szüvetëkben.

11.) Az *es* kötszóban, midőn az *is* hely ett használtatik, így származékaiban is: *ësmëg*, mëg-*ës* 's a' t.

12.) Az *eg* névhatározóban, midőn az *ig* helyett áll: est-*ëg*, mënd-*ëg*, ked-*ëg* 's a' t.

13. Emb-*ër*, mest-*ër*, teng-*ër*, ez-*ër*, Pet-*ër* főnevekben.

14. Igen gyakran az *en* adverbialis végzetben: kilencz-*ën*, innet-*ën*, jel-*ën*, fël-*ën*, mënd-*ën* 's a' t. de ez nagyon változó.

15. A' *nye* ma: *nyi* mennyiséget jelentő ragban: könyöklet-*nyë*, ezen-*nyën* 's a' t.

Magas *é* a' mai divaton kivül az *e* kérdő szóban, ihatjátok *é*? tudjátok *é*? azt *é*? 's a' t.

Ezen szabályok világosb előtüntetésére álljon itt e' codex vége, János XXI. fejezete, bár azokat a' codex elejéről szemeltem ki:

Ez-ëk után ësmëg më̈g-jel-ën-té önmagát Thiberiadisnak teng-ër-é-nel, Më̈g-jel-ën-té këd-ëg önmagát így, Valának ëgy-em-be Simon Pët-ër és Tamás, ki mondatik Didimosnak és Natanael ki vala Kana Galileából és Zebedeusnak fiai, és ëgy-eb-ëk ő tan-ëjt-ványi közzől ket-tők. Mondá nek-ik Simon Pet-ër: El-mëgy-ek halásznom. Mondának ő nek-i: Mü ës el-mëgy-önk të vel-ëd. Ki mën-é-nek és fël-mén-é-nek a' hajócskába, és az éj-jel sëm-mit nëm fogának. Immár këd-ëg holval lévén állapék Jézus a' marton. De maga nëm esmerék më̈g a' tan-ëjt-ványok mërt Jézus. Monda azért nek-ik Jézus: Gyermëk-ëk, mi-de-nëm vagyon é valami enne-tëk való. Felelé-nek ő nek-i: nincs. Monda ő nek-ik: Ereszjé-tëk a' hálót a' hajónak jog fël-é-re és lël-tëk. Ereszték azért a' hálót, és immár nëm vonhattyák vala aszt a' halnak sokságaért. Monda azért a' tan-ëjt-vány kit szer-et vala Jézus, Pet-ër-nek: Ez úr. Simon Pet-ër azért, mikor hallotta volna mërt úr, szoknyájával szor-ëjt-á, ő magát, mërt mez-ëjt-elën vala és ereszté ő magát a' teng-ër-be. Ëgy-eb tan-ëjt-ványok kë-dëg evez-et-tel jutának el, mërt nëm meszsze valának a' földtől, de monnal ket száz könyökl-et-nyë, vonván a' halaknak hálóját; — hogy azért lëszállottanak a' föld-re, látának szen-ek-et vetvén, és halat fëllyől rë-já të-vén és kënyer-et. Monda ő nek-ik Jézus: Hozjatok ide a' halakban, kik-et mostan fogtatok. Fel-mën-ë Simon Pëtër, és kivoná a' hálót a' föld-re telly-est száz ötvën három nagy halakkal. Mikor ez-eny-nyën volnának nëm szakadozott më̈g a' háló. Monda ő nek-ik Jézus: Jövetëk ebéllyetëk. És az ë-vők közzől senki nëm meré őt-et kerd-eni, te ki vagy, tudván mërt úr. És jövö Jézus és vévé a' kënyer-et, és aggya vala ő nek-ik, és a' halat azonképpen. Ez immár harmad-szër jel-ën-tet-ëtt më̈g Jézus ő tan-ëjt-ványinak, mikor fël-költ volna halottaiból. Mikor ëbéll-ëtt-ek volna, Monda Jézus Simon Pet-ër-nek: Jánosnak Simona szerecz é en-gëm-et ez-ëk-től inkáb 'stb.

Ím, az egész 240d. lapon alig egy két példa azon szabályok ellen, mert hogy *Pët*-ër-t és *rë*-ját találunk *Pet*-ër és *re*-já helyett, ez nem csak irás hibából de a' hang nehéz megkülönböztetéséből is történhetett, ma is *Pétert* mondunk állandóan, pedig hogy hajdan *Petür*-t és *Petör*-t vagy *Petërt* ejthettek eleink, mutatják az országban még ma is fenn lévő *Peterd*, *Petri* helység nevek, úgy a' hajdani *Pete*, *Pető* 's mai *Peti* név ejtések.

A' bécsi codex irói nem illy következetesek a' háromféle *e* megkülönböztetésében. Az egyik pontos *e*-t használ nagyánt közép *e* helyett is, tán

mert nem tudta a' kettő hangját tisztán megkülönböztetni, a' másik esaknem egyedűl a' kérdő *e* felett tartja meg a' pontot, egyebütt magas *e* helyett is csak ponttalant ír, de másként a' münchenivel inkább egyezik. Mutatványul adom itt az 1. kézre az 58d. lap néhány sorait:

És azok kik Susis városában az öldöklést tötték vala XIIId. napon, és azon hónak XIIIId. napján az öldöklés-ben müvel-két-tek, tiz-ënötöd napján öldökleni mégszőnte-nek és azért azon napot szër-zett-ék gyényér-këd-et-ék-nek és vigaságoknak jel-és innep-é-jé. A' zsidók këd-ëg kik a' nëm kőfalos városokban és falukban lakoznak vala Adar hónak XIIII. napját szérzék vendégség-be és öröm-be úgy hogy abban vigaggyanak és eggyik másiknak ereszjék étk-ek-nek és gyényér-kéd-et-ék-nek része-it, És úgy Mardocheus még-irá mënd ez-ék-et 'stb. hogy ez napok lënné-nek gyényér-këd-et-ék-nek és vigaságoknak napi, hogy égy-em-be ëgy-másnak eresztenék étk-ek-nek rész-e-jit és szégény-ék-nek ajándokcsákat adnának, És vévék a' zsidók jel-és szokásba mënd-én-ék-et mélly-ek-et az üdő-ben kezd-ett-enek vala tën-ni és mélly-ek-et Mardocheus level-ek-kel parancsolt vala tën-ni 'stb.

A' 2d. kézre szolgáljon például a' 81. lapról e' néhány sor: „Ha nëm halgatangyátok en szómat, e' nagy kevély sokasság ford-ëjt-atik mëntől küsseb nemz-et-be hova en el-himt-ëm azokat, mërt tudom hogy en-gëm-et nëm halgat e' nép. Mërt e' nép kemény nyakó és mëg fordól ő szüvé-be ő fogságának földé-ben. És mëg-tuggyák mërt en vagyok úr ő isten-ëk, És adok nek-ik szüv-et és mëg ert-nek és fül-ek-et és mëghalgatnak és dicsér-nek engëm-et ő fogságoknak földé-ben, és mëgemlek-ez-nek en nev-em-ről 'stb.

Két levelet közlöttem a' szőnyi I. béke irományai között a' Tudománytár 1838-ki IV. kötetében. Nem tudok irományt melly hűbben előtűntesse a' müncheni codex *e* rendszerét, mint ezek. Bizodalmasan intézte azokat egy némelly török párton lévő, Sennyei István váczi püspökhöz, de nevét 's a' levelek költét eltitkolta. Nyelv tekintetből felette érdekesnek, így szükségesnek látom azokat ide igtatni. Az első így hangzik:

„Szolgálok nāgodnak mint kōgyls uramnak. Illyen híröket bizonyossan tudom (így) mondani. Elsőben. Hogy az közöl bas (perzsa) ez elmult napokban annyi veszödelmet, romlást, tött az császár népén, hogy vesztött el az császárnak 60. ezör népét, mostann is égeti rabollja várasit, faluit az császárnak röttenetössen, sőt azt beszélli az mi jó akarónk, Budán az ki lakik, hogy ha innen fölljűl is frigyöt nöm vethet Ferdinánd császárral, általánfogva el köl romlani ű nekik, sőt ugyan kétségben estenek, hogy innen fölljűl is sömmi békösígök nöm lészön, az mint vötték is eszökben. Másodtszor azt beszélli az mi jó akarónk, hogy mastan Bötlehemhöz küldöttek követöket az portárol az császár és vezérök hogy az Bötlehem fogadása szörént munkálkodgyék és intercedalljon abban, hogy az két császárt békéltesse mög egymással jó kötés alatt: valamint 's valahogy löhet cseleködgye mög, mört jól tudgya azt Bötlehem mit mivelt ű vela (így) az hatalmas császár Erdély országban fejedelmmé tötte. Annak fölötte tekintse mög istenét is, hitit, fo-

gadását. Mönnyi erős kötéssel való hit levelei az hatalmas császár kebelében vagyon (így), minden nap olvastatja, 's gondolkodik hitiről, fogadásáról és egyébb végezéséről. Azt is beszélli az mi jó akarónk, hogy általánfogva onnét alól semmi segétség nöm adatik, sőt ha innen fölljűl végezést töhetnénk, ezöknek is többire mind alá kölletnéjek mönni. Igy is biztat az mi jó akarónk, hogy ha mastan akarják az magyarok és Ferdinánd, bizonnyal kikergethetik az török császár népét jól magyar országból, ha az németöt és magyar nemzetség egyes lészön egymással." A' másodiknak tartalma következő:

„Szent Iván nap előtt való vasárnap érközött emböre az török császárnak Constantinápolyból levéllel az budai vezérhöz, Murtezán pasához, möllyben írja, hogy mi löhet az oka, hogy az mint annak előtte is mögírtam vala, hogy te ne gondolj sömmit az én kárommal ha szintén föllöttébb nagy kárunkra lészön is az mit kívánnak az németöt és magyar nemzetség, végezz velök, mög ne keményítsed magadat, mört mönnél tovább halad, nekünk ide alá annál sulyosban lészön dolgunk. Ma holnap ismét mögütközik az kezöl bas az én hadammal. Még nagyobb más vagyon előttünk, az tatároknak nagyobb részi pártot ütött tűlünk, ha onnét fölljül is reánk támadnak, és *sönemmi* segétséggel ti nektök nöm lehetök, sőt hogyha tudsz vala valami jót végezni, onnént is alá köll vala mellém jűnötök. Az mit neköm fogadott vala Bötlehem, hogy jo móggyával elvégezi én közöttem és Ferdinánd császár között az békösségöt, abban az mint látom fölöttébb késödelmes ű is, sőt inkább ide alá, neköm kedvem ellen való dolgot ír mastan: hogyha mastan Ferdinánd császárral jó módgyával nöm végezök, bár magyar országtúl búcsúmat vögyem ennek utánna csak három esztendő múlva is, mört fölöttébb nagy hadai mind készön vannak, talpon állnak, én abban bizonyos vagyok úgy mond, mindenöknek végére möntem. Azért sömmit ne mulass vele te Murtazán pasa, ha életödnek örülsz, hanem haladék nekül jó végezés alatt engedgy az ű akaratoknak, ne halogasd mind napról napra, mört mind inkább bévül mindön felől az mi ellenségünk, nem hogy fogyna, és tégy hírt mént lészön állapatunk onnét is tűletök. Azt is irhatom bizonyossan, hogy űk igön készülgetnek az táborhoz, mört Murtezán pasa mindön végházakban erős parancsolatot küldött az pasáknak, szándzsákbéköknek, hogy fölszáljanak az Rákos mezejére."

Ennyi e' codex orthographiájáról, mihez a' helyes olvasás kedveért csupán azt láttam még szükségesnek adnom, hogy hol némelly helyek „ " jegyek közé vannak szorítva, azokat a' közvetlenül következő szó után kell olvasni, például: hol „vala" dauid (208. l.) olv. *hol Dávid vala*; — x^{c} „isténn^{c} fia" elo (218. l.) olv. *Christus élő istennek fia.*

Nevezetes a' codex elején álló kalendáriom, nem csak azért mert legelső mellyet magyar nyelven a' régibb korból előmutatni tudunk, de mert teljes is. Tudjuk hogy a' római pápák által a' primásokhoz szétküldözött *generale calendarium*okból készittettek az egyházi, vagyis úgy nevezett *eccle-*

siasticum calendariumok, mellyekbe majd minden ország, 's majd minden szerzet különbözőleg jegyzette fel a' szentek neveit, kiválogatva azon többek közől mellyek ugyan azon napra estenek. A' nyomtatásban megjelent 1480-ki és 1493-diki esztergami misekönyvekben egyegy hónapban alig találunk néhány napot betöltve, 's a' bécsi császári könyvtárban kézíratban lévő esztergomi rituale is sok hézagokat val. E' jelen kalendáriomban csak martzius 16-dikát, aprilis 30-dikát, majus 30-d., junius 14-d., julius 16-d. és 27-d., augustus 2-d. és 14-d., september 12-d., november 21-d., végre december 8-d., 14-d. és 24-dikét találjuk szent név nélkül. Nem elégíti ugyan ez ki egy magyar várakozását a' nevekre nézve, Gyula, Béla, Geiza neveket itt hiában keresünk, ezek a' 15-d. században, e' kalendáriom készülte idejében úgy látszik már kivesztek a' nemzeti nevezetek sorából, de nevezetes marad mindig több más feltartott magyar nevezetű ünnepek és magyar kiejtésű nevek, 's a' diplomatica tekintetéből, mert ennek útmutatásánál fogva már könnyebben meghatározhatjuk honi okleveleink költét. — Szép látnunk hogy e' kalendáriomban mindig *apát* és soha sem *apátur*, és confessor helyett igen gyakran *gyontó* áll.

Következők a' magyar nevezetű ünnepek:

Januar. 1. Úrnak környékezetë napja = *Circumcisio Domini.*
— 6. Vizkereszt napja = *Epiphania.*
— 10. Rëmëtë szent Pál = *Paulus Eremita.*
— 11. Krisztusnak kietlenből kihozása = *Eductio Domini de Egypto.*
— 17. Szent Antal halála napja = *Antonius Eremita.*
— 25. Szent Pál mëgfordólatja napja = *Conversio S. Pauli.*
— 27. János püspök halála = *Joannes Chrysostomus.*

Februar. 2. Szűz Mária tisztólatja — *Purificatio Beatae Virginis*, — ma: *Gyertya szentelő Boldog Asszony.*
— 22. Szent Petër székbe ülete = *Cathedra S. Petri.*

Mart. 19. Józsefnek születetë = *Joseph Confessor.*
— 25. Máriának hirdetetë napja = *Annunciatio Beatae Virginis*, ma: *Gyümölcs oltó Boldog Asszony.*

Aprilis 9. Het szűzek napja = *Septem virgines Martyres*, vagy *Septem fratres M. M.*
— 15. Szent Ilona halála = *Helena.*

Majus 2. Úr koronájának napja. Latin nevét nem találtam sem Helwigben sem Pilgramban, sőt a' *Gott in seinen Heiligen* (Grätz 1830) czimű német munkában sem, hol az ausztriai tartományokban tiszteletben álló minden szentek és ünnepek nevei benfoglaltatnak.
— 3. Szent kerësztnek mëglëletë = *Inventio Sanctae Crucis.*
— 6. Szent János olajban főzetë = *Joannes ante port. lat.*
— 8. Szent Mihály jelënetë = *Apparitio Michaelis.*
— 9. Szent Jánusnak olajban főzésë napja. Nem találtatik az említett

munkákban, Pilgram azonban majus 6-dikról ezt jegyzi meg: „In Gall. I. et in Missalibus Gothico Gallis VII. et VIII. seculi reperitur quidem hac die festum S. Joannis Ev. at nulla fit martyrii mentio. Graeci hoc festum 8. May etiam in foro celebrant.“ p. 228.

May 22. Szent Hilona asszony = *Helenae Reginae.*
— 27. Sz. Katherina asszony választatja. Nincs az idézett munkákban.
Junius 22. Tiz ezër vitez = *X millium M.*
— 24. János baptista szülëtetë = *Nativ. S. Joannis Baptistae.*
— 27. Szent László király és confessor = *Ladislai R. H.* Erre megjegyzi Pilgram: „In Calend. Hung. XII. die *Elevationis* vocatur, in Calendariis XIV. XV. és XVI. agebatur 28. Julii dies *Depositionis* cuius nunc nulla in Proprio hungarico vestigia exstant.“
— 30. Szent Pál mëgemlekëzetë = *Commemoratio S. Pauli.*
Julius 2. Mária, Elsébetnek mëglátása = *Visitatio B. M. V.*, ma: *Sarlos Boldog Asszony.*
— 3. Szent Tamás mëgjelënetë és apastal = *Translatio S. Thomae.*
— 4. Szent Márton püspök mëgjelënetë = *Translatio Martini.*
— 10. Het atyafiú martírok = 7 *fratrum.*
— 11. Szent Benedeknek mëgjelënetë = *Translatio S. Benedicti.*
— 15. Az apastaloknak eloszlások = *Divisio Apostolorum.*
— 30. Szent László halála = *Depositio Ladislai R.* lásd feljebb.
August. 1. Szent Petër vasa szakadatja = *Petri ad vincula.*
— 3. Sz. István prothomartir testë mëglëlete = *Inventio S. Stephani.*
— 5. Havi bódog anya. Damokos confessor. Oswald király = *Mariae de Nivibus. Osvaldi Regis. Dominici Conf.*
— 6. Úrnak mëgváltozása napja = *Transfiguratio Domini.*
— 15. Máriának fël mënnybe vëtelë = *Assumtio B. V.*, ma: *Nagy Boldog Asszony.*
— 20. Szent Estván király halála = *Stephani Hung. Regis.*
— 29. Szent Jánus baptista nyaka vágása = *Decollatio S. Joannis B.* ma: *János fővétele.*
Septemb. 2. Szent Emre confessor halála = *Emerici Ducis Depositio.*
— 8. Mária születeti = *Nativitas B. V.*, ma: *Kisasszony.*
— 13. Het alú atyafiak = 7 *Dormientium.*
— 14. Szent kereszt fëlmagasztatatja = *Exaltatio S. Crucis.*
October 9. Szent Dienës társságival, martírok = *Dionysii et Soc.*
— 19. Negyvën kilencz martírok = 4966 *MM.* Az *ezer* hibából maradt ki.
— 21. Tizën ëgy ezër szűz szentëk = *XI mille V. V.*
Novemb. 1. Mënd szent napja = *Omnium Sanctorum.*
— 5. Emreh herczeg = *Emerici Ducis Translatio.* Helw. nov. 4.
— 12. Öt atyafiak. Nincs az idézett munkákban.
— 27. Négy koronázattak = 4 *Coronati.* Helw. 8. nov.

Decemb. 2. Longinus vak vitez = *Longinus miles.*
— 25. Úrnak születete — *Nativitas Domini.*
— 28. Apró szentëk = *SS. Innocentium.*

A' szentek magyarított neveit itt adom betű rendben:

A.

Adalbert püspök = *Adalbertus E.* april. 22.
Adorján martir = *Adrianus M.* mart. 4.
Agapit martir = *Agapitus M.* aug. 18.
Ágoston püspök = *Augustinus Angliae Ep.* maj. 26. *Augustinus M.* aug. 28.
Sz. Ágotha asszony, szűz és martir = *Agatha V.* febr. 5.
Alexándor martir = *Alexander* dec. 12.
Ambros püspök = *Ambrosius* apr. 4.
Améni martir — *Ammonius miles* jan. 30. Helwignél jan. 18.
Sz. Andoriás = *Andreas* maj. 11. Szent Anderiás apastal nov. 30. — nyolczada dec. 7. — A' 192. lapon szinte *Andoriás.*
Anián gyontó = *Anianus Ep. Aurelian.* Helw. nov. 17.
Sz. Anna asszony = *Annae M. B. V.* jul. 26.
Annos szűz és martir = *Agnes* jan. 21. szent Annos octavája jan. 28.
Sz. Antal halála = *Antonius* jan. 17. Antal confessor jun. 13.
Apalin szűz = *Apollonia V. et M.* febr. 9.

B.

Balázs püspök = *Blasius Ep. M.* febr. 3. és maj. 17. ezen utóbbi napon sem Helwigben sem Pilgramban nem találtatik.
Bálint martir = *Valentinus M.* febr. 14.
Barbara szűz = *Barbara* dec. 4. később: *Borbára, Borbála.*
Barrabás apastal = *Barnabas Ap.* jun. 11. Igy fordúl elő a' 185 lapon is.
Bartallus apastal = *Bartholomaei Ap.* aug. 24. a' 137. lapon: Birthalam; amabból lett a' *Bartal*, ebből a' *Bertalan.*
Sz. Benedëk apát = *Benedictus Abbas* mart. 21. mëgjelënetë jul. 11.
Benedek szűz = *Benedicta* oct. 8.
Bëreczk püspök = *Briccii Ep.* nov. 13.
Berenáld püspök = *Bernardus Abbas* aug. 16. Pilgramnál aug. 20. itt e' napra *Berenáld gyontó* van téve. *Berenáld*-ból lett később: *Berenált, Bernált* 's innen a' *Bernát.*
Bódog = *Felicitas* mart. 7.
Brigida szűz = *Brigitta V.* febr. 1.

Cz.

Czëczëllye szűz = *Caeciliae V.* nov. 22.

D.

Damokos confessor = *Dominici C.* aug. 5. Domokos gyontó = *Dominicus* maj. 24. Domokos martir = *Domicii M.* jul. 5.

Demëtër martir = *Demetrii M.* oct. 26.

Dienes püspök = *Dionysius Ep.* apr. 7. Sz. Dienës társságival = *Dionysii et sociorum* oct. 9.

Domokos, l. Damokos.

E.

Efra szűz = *Affrae M.* aug. 7.

Egyed apát = *Egidii Abb.* sept. 1.

Sz. Elek confessor = *Alexii C.* jul. 17.

Elzsébet, l. Erzsébet.

Sz. Emre confessor halála = *Emerici Ducis Depositio* sept. 2. Emreh herczeg = *Emerici Ducis Translatio* nov. 5. a' 241. lapon: *Emre.*

Erneі martir = *Hyreneus M.* aug. 26.

Sz. Erzsébet = *Elisabeth* nov. 19. Mária Elzsébetnek mëglátása = *Visitatio B. V.* jul. 2.; a' 124. lapon szinte: *Elzsébet*, egyebütt: *Erzsébet*, Pestinél: *Ewrsebet*, Erdősinél: *Elsebet.*

Sz. István király halála = *Stephani Hung Reg. aug.* 20.

Sz. István prothomartir = *Stephani Prothomartyris* dec. 26.; teste meglëletë aug. 3.; octav. jan. 2. Sz. István pápa és martir aug. 4. — Sz. István apát nov. 16.

F.

Fábián és Sebestén = *Fabianus Sebastianus* jan. 20.

Fémia szűz = *Euphemia V.* april. 13. sept. 10.

Sz. Fërencz confessor = *Franciscus* oct. 4.

Filöp dyaconus = *Philippus* jun. 6. Fülöp maj. 1. a' 137. lapon is: *Fülöpöt;* mindig ph-val jő elő.

G.

Gáji = *Cajus* apr. 18.

Sz. Gál apát = *Galli Abb.* sept. 24.

Gëdrócz szűz = *Gertrudis V.* mart. 17. — Egy hiteles levélkivonatban találom: „1511. Sententionales Uladislai Regis, Causam inter Petrum Bánffy de Lossoncz 'stb., et Getrudem sive *Gera* Ladislai de Gerend Conthorales, filias scilicet condam Joannis de Czeke 'stb. prorogantes."

Sz. Gellérd püspök = *Gerhardus* sept. 24.

Sz. Gellyén = *Kiliani* jul. 8.

Sz. Gereon martir = *Gereonis et Soc.* oct. 10.

Sz. Gergely pápa = *Gregorius P.* mart. 12.

Gothárd püspök = *Gothardus* maj. 5.

Sz. György martir = *Georgius M.* april. 23. Pilgram több kalendáriomokat hoz fel, mellyekben sz. György napja april. 24-re jeleltetik, 's utánna veti: „Ex his patet, illud semper in terris Austriacis et Hungaricis 24. Aprilis celebratum fuisse, qua etiamnum agitur."

H.

Hericzi püspök, mart. 2. Helwigben 's Pilgramban nem találtatik, talán *Herricus* vagy *Henricus*.

Hermagor gyontó = *Hermagorae* jul. 12.

Hilona, l. Ilona.

Hubert püspök = *Huberti Ep.* nov. 3.

J.

Jakab apastal = *Jacobus Ap.* maj. 1. jul. 25. Jakab pap, oct. 5.

Sz. János apastal = *Joannes Ap.* dec. 27. nyolczada jan. 3.; olajban főzete maj. 6. olajban főzése napja maj. 9. János püspök halála, jan. 27. János pápa maj. 28. jun. 28. nyolczada jul. 1. Sz. János baptista nyakavágása aug. 29.

Jeronimus pap = *Hieronimus* sept. 30.

Ignát martir = *Ignatius* dec. 15. Mármarosban ma is van *Ignát havasa*.

Sz. Ilona halála = *Helena* apr. 15. Sz. Hilona asszony = *Helenae Reginae* maj. 22. Pilgram következő napokat számol elő mellyeken üdletett: 15. Apr. 18. Aug. 7. Febr. 8. Febr. Hung. Sec. XIV.; 16. Apr. 21. May, 1. et 11. Aug. utánna teszi: „Non facile reperire et festum, quod per tot dies anni circumambulet."

Illyes proféta = *Elias* jul. 20.

Józsefnek születetë = *Joseph* mart. 19.

Júda = *Judas* oct. 28.

K.

Szűz Kalára = *Clarae V.*

Sz. Kálmán martir = *Cholomanni M.* oct. 13.

Katherina szűz = *Katherinae V.* nov. 25. Sz. Katherina asszony választatja, maj. 27. Helw. Pilgr. nem találtatik.

Kelemën pápa = *Clementis P.* nov. 25.

Kolos szűz = *Scholastica* febr. 10.

Sz. Kozma Demjén martír = *Cosmae et Damiani* sept. 27.

L.

Lampert püspök = *Lamberti Ep.* aug. 17. Lompert püspök mart. 27. Pilgramnál: *Rupertus*, *Ruoipertus* vagy *Rodbertus*, *Ep. Salisb.*

Sz. László király = *Ladislai R. H.* junius 27. Megyjegyzi Pilgram: „In Calend. Hung. XII. dies *Elevationis* vocatur; in Calendariis XIV. XV. XVI. agebatur 28. Julii dies *Depositionis* cuius nunc nulla in Proprio Hungarico vestigia exstant." Ezen codexben: Sz. László király halála jul. 30.

Leodegárd püspök = *Leodegarii* oct. 2.

Lőrincz martir = *Laurentii M.* aug. 10. nyolczada aug. 17.

Lukács evangy. = *Lucae ev.* oct. 18.

M.

Sz. Margit szűz és martir = *Margarethae V.* jul. 13.

Mária Magdalna és Mártha napja = *Maria et Martha* jan. 19. Szűz Mária tisztólatja febr, 2. Máriának hirdetete napja mart. 25. Mária egyptiacabeli apr. 1. Egyiptomi Mária apr. 8. Mária Elzsébetnek mëglátása jul. 2. — Mária Magdalna asszony jul. 22. Máriának fël mënnybe vételë aug. 15., nyolczada aug. 22. Mária születeti sept. 8.

Sz. Márk evangy. = *S. Marci Ev.* apr. 24.

Sz. Márton püspök mëgjelënetë = *Translatio Martini* jul. 4. — nov. 11. nyolczada nov. 18. Márton pápa = *Martini Ep.* nov. 10. Márton gyontó = *Martinus Conf.* nov. 15.

Máté apastal és evangy. = *Mathaeus* sept. 21.

Matiás apastal = *Mathias Ap.* febr. 24.

Mëdárd pap = *Medardus* jun. 7.

Sz. Michály jelënetë = *Apparitio Michaelis* maj. 8. Sz. Michály archangyal sept. 29.

Sz. Miklós püspök = *Nicolai Ep.* dec. 6.

N.

Nostári püspök = *Nestor*, *Nestorius* febr. 26.

O.

Oswáld király = *Oswaldi Regis* aug. 5.

Ö.

Ödvárd király = *Eduardus Rex* mart. 18. Edurd özvegy oct. 14. — Helwignél: Eduardus Rex Angliae oct. 13. — *Edurd* alkalmasint irás hiba: *Edvárd* helyett.

P.

Remete sz. Pál = *Paulus Eremita* jan. 10. Sz. Pál megfordólatja = *Conversio S. Pauli* jan. 25. Pál püspök febr. 8. Sz. János sz. Pál martir jun. 26. Sz. Péter és sz. Pál apastalok jun. 28. Sz. Pál mëgemlekëzetë jun. 29.

Pangrácz püspök = *Pangratius* maj. 12.

Sz. Petër székbe ülete — *Cathedra S. Petri* febr. 22. — Petër diaconus apr. 16. Petër martir apr. 28. Sz. Petër és sz. Pál apastalok jun. 28. Sz. Petër vasa szakadatja aug. 1. A' 134. és 159. lapokon: Pèter = *Petër*, hajdan: *Petür*, *Petör*.

Pilibárt püspök = *Wilibrordi Ep.* (Pilgr.) sept. 7.

Pingivini püspök = *Pigmenii* mart. 24.

Prisi martir = *Priscus* mart. 28.

S.

Simeon martir = *Simeonis* apr. 22.

Simon és Júda apastalok = *Simonis et Judae Ap.* oct. 28.

Sz.

Szilvesztër pápa = *Silvestri P.* dec. 31.

T.

Sz. Thamas mëgjelënetë és apastal = *Translatio S. Thomae* jul. 3. Thomás apastal dec. 21. Sz. Thamás püspök és martir dec. 29.

Theodor martir = *Theodori M.* nov. 10.

U.

Unubált gyontó = *Willibaldi Conf.* dec. 19. Pilgr. dec. 18.

Urbán pápa = *Urbanus* maj. 25.

V.

Viktori = *Victor et Victorinus* mart. 6.

Viktorin társasági = *Victorinus* febr. 25.

Vilibáld püspök és gyontó = *Wilibaldi Ep.* jul. 7. l. *Unubált.*

Vincze martir = *Vincentius* jan. 22. Vinczencz és Gáji martirok = *Vincentius et Cajus* apr. 18.

Vitálius püspök = *Vitalis* apr. 27.

A' kalendáriom szerkezetét mi illeti, az a' régi Julianum Calendarium szerint van elintézve, minden hónap-lap felső sorában feljegyezve a' *nap-esztendő* (annus solaris) azon hónapra eső napjainak száma, az alatta álló sorban, a' *hold-esztendő* (annus lunaris) azon hónapra eső napjainak száma, például az 1. lapon, legfelül áll: „*Januariusnak vagyon* 31 *napja*", ez a' 365 napos *nap-év* januariusa nap-számát jeleli, az alatta álló: „*a' hód kedëg* 30", a' 354. napos *hold-év* januariusa nap-számát mutatja. — Minden hónap napjai, a' romaiak rendszere után elosztvák; az 1. nap felibe nagy KL betűk festvék — *Kalendae;* alattok áll: N = *Nonae*, ez alatt: Id_0 = *Idus*, végre K = *Kalendae*, miként minden hónapban több vagy kevesebb *Nona, Idus* és *Kalenda* esik. — Ezen osztályozatot megelőző első keskeny hasábban az *arany számok*, a' másodban a' vásárnapi betűk állanak, amazok 1-től XIX-ig, ezek A-tól g-ig kivetve minden napra.

A' 12 hónap-lapokat követi egy a' *vasárnapi betűk* és az *arany számok* rendszerét 's használatát kimutató kerék. A' szélső szeletben a' rendes vasár napibetűk foglaltatnak viszás sorban, a' következőben a' szökőévben amazokkal együtt esők; az ezen belüliben az arany számok állanak 1-től XIX-ig, 's középben az egésznek a' kalendáriom készülte évére alkalmazása taníttatik e' szavakban: „A' Litera Dominicalis e' szerént számláltatik: tudnimërt tizen hat tizen hét, mënd szërrel és mënd addig, míg arra jutsz hol az iródejákok írnak. Az Aureus Numerus mëg ugyan a' szerént, de a' keresztről kezd;" — az az a' vasárnapi betűket vissza felé kell számolni így: B. C. D. EF. G. A. 'stb., az arany számokat pedig rendes sorban, a' kereszttől kezdve így: XVI. XVII. XVIII. XIX. 'stb. mig a' *napkör* (cyclus solis) 1-só éve eléretik. Tudva lévén már e' szerint az arany szám és a' vasárnapi betű, nem nehéz kitalálni az évet is mellyben a' kalendáriom készült, hogy ez nem 1466-ban történt, mutatja az, hogy 1466 + 9 = 1475, ezt elosztván 28-czal, 52 + 19 jő ki,

az ennek megfelelő vasárnapi betű pedig E; a' XVI. arany szám tehát 1463-nak felel meg, 's XVI-nak a' vasárnapi betűje B. miként a' kerékben is áll. Ezekből az is világos, hogy 1463. Szombaton kezdödött. A' leg végső lapon egy a' Concurrenseket, Vasárnapi betűket, 's az arany számot kimutató tábla adatik.

Maga a' codex tartalma annyira latinos hogy azt igen sok helyütt a' latin szerkezet nélkül érteni sem lehet, és avatatlan kézzel fogna a' dologhoz ki annak sajátságait a' deák vulgata nélkül fejtegetni ügyekeznék. Az egészből főként szószármaztatást, több elavúlt szép hangzatú szavakat, 's némelly jeles grammaticai szabályokat tanulhatunk, a' syntaxissal felette ovakodva kell bánnunk.

Szembe tűnőbb latinosságok következők:

En këdëg mondom tü nektëk, mërt mëndën ki haragoszëk ő atyjafiának, méltó lëszen itéletnek, ki këdëg mondand ő atyjafiának, racha, méltó lëszen tanácsnak, ki këdëg mondand ő atyjafiának, balgatag, méltó lëszen pokol tüzének — *Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio; qui autem dixerit fratri suo raca: reus erit concilio; qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennae ignis,* 23 lap.

Mërt nëm hatsz ëgy fürtöt fëjérré tennëd, avvagy fëkëtéjé = *Quia non potes unum capillum album facere aut nigrum,* 24. l.

Mërt kitettetik ő orczájokat, hogy látassanak embëröknek böjtölők = *Exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus jejunantes,* 26. l.

Në akarjatok kéncsëznëtëk tü magatoknak kéncsëket földön = *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra,* 26 l.

Në lëgyetëk szorgalmazatosok tü lëlkëtëknek, mit ëgyëtëk = *Ne solliciti sitis animae vestrae, quid manducetis,* 27. l.

Mërt e' törvény és próféták = *Haec enim est lex et Prophetae,* 28. l.

Igyen mëndën jó fa jó gyimölcsöt tészen, gonosz fa këdëg gonosz gyimölcsöt tészen = *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit,* 28. l.

Mërt vala őket tanëjtó mënt hatalmas = *Erat enim docens eos sicut potestatem habens,* 29. l.

Uram en gyërmëkëm köszvényës fëkszën házamban = *Domine puer meus jacet in domo paralyticus,* 29. l.

Mërt ës en hatalm alatt szërzetëtt embër vagyok = *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus,* 29. l.

Mënjëtëk këdëg tanóljátok mi vagyon, Irgalmasságot akarok, és nëm áldomást = *Euntes autem discite quid est: Misericordiam volo et non sacrificium,* 32. l.

Mërt méltó munkás ő étkének = *Dignus enim est operarius cibo suo* 34 l.

A' kötelëkben = *In vinculis,* 36. l.

Imë kik lágyakkal ruháztatnak, királyi házakban vagynak = *Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt*, 36. l.

És ha akarjátok vënnetëk, ő Illyés ki jövendő = *Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est*, 37. l.

Ha këdëg tudnátok mi vagyon, irgalmasságot akarok és nëm áldomást = *Si autem sciretis quid est: Misericordiam volo et non sacrificium*, 38. l.

És füstölgő fát meg nem olt = *Et linum fumigans non extingvit* 39. l.

És felvevék a' derëbëknek maradékát, tizenket füles kosarokat teljesëket = *Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos*, 45. l.

Kik eltévehették Izraelnek házát = *Qui perierunt domûs Izrael*, 48. l.

Jaj e' világnak gonoszból attól = *Vae mundo a scandalis*, 53. l.

Mërt ki tött embërëket kezdettől fogván, férfiat és nëmbëriet töttö azokat = *Quia qui fecit hominem ab initio, masculum et feminam fecit eos*, 55 l.

Elöszer rëggel = *Primo mane*, 57. l.

Méltatlankodának a' ket atyaflakról = *Indignati sunt de duobus fratribus*, 58. l.

Méltó halálnak = *Reus est mortis*, 75. l.

Egyebek këdëg tenyerëket ő orczájára adtanak = *Alii autem palmas in faciem ejus dederunt*, 75. l.

Hogy őtet halálnak adnák = *Ut eum morti traderent*, 76. l.

Mërt sokakat gyëtrettem ma látat miatt ő érte = *Multa enim passa sum per visum propter eum*, 77. l.

Az innëpnek ëstin këdëg, ki fénylik az innepnek elő napján = *Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati*, 80. l.

Vala e' nëmbëri pogány nëmzettel serofenissa = *Erat enim mulier Gentilis, Syrophoenissa genere*, 98. l.

Férfiat és nëmbëriet töttö azokat isten = *Masculum et feminam fecit eos Deus*, 104. l.

Esmerted a' parancsolatokat e' = *Praecepta nosti?* 105. l.

Mikor immár estve idő volna = *Cum jam vespera esset hora*, 107. l.

Valakitek mondand e' hëgynek fëlvëtëtni és a' tengërbe eresztëtni = *Quicunque dixerit huic monti: Tollere et mittere in mare*, 108. l.

És valahová beménend, mondjátok Úrnak ház = *Et quocunque introierit, dicite domino domus*, 115. l.

Nyillal kële = *Sorte exiit*, 122. l.

És lëszen të nekëd öröm és vigaság és sokak örőlnek ő születetébe = *Et erit gaudium tibi et exultatio, et multi in nativitate ejus gaudebunt*, 122. l.

És ő vala imtő ő nekik = *Et ipse erat innuens illis*, 123. l.

Ő fiát elő lëttet = *Filium suum primogenitum*, 126. l.

És jól monda ő nekik Simeon = *Et benedixit illis Simeon*, 127. l.

Simonnak kedëg napa tartatik vala nagy hideglëletëkkel = *Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus*, 133. l.

És keresik vala őtet be vinni = *Et quaerebant eum inferre*, 135. l.

Az új nëm illik az ónak = *Veteri non convenit commissura a novo*, 136. lap.

Ő keze mëgadaték egészségnek = *Restituta est manus ejus*, 137. l.

Jól mondandnak tü nektëk = *Benedixerint vobis*, 138. l.

Jól tëgyëtëk azoknak kik tütöket gyűlöltek = *Benefacite his qui oderunt vos*, 138. l.

Jól mondjatok tü nektëk gonoszól mondóknak = *Benedicite maledicentibus vobis*, 138. l.

Mëndën kérőnek kedëg adjad të magadat = *Omni autem petenti te, tribue*, 138. l.

Irgalmassággal mozdóltatván ő rajta = *Misericordia motus super eam*, 140. l.

Lágy ruhákkal ruházott embërt = *Hominem mollibus vestimentis indutum*, 141. l.

A' sok gyölekëzet kivëvé őtet = *Excepit illum turba*, 145. l.

És keresi vala látni őtet = *Et quaerebat videre eum*, 147. l.

Mëgnehezëdtek vala álommal = *Gravati erant somno*, 148. l.

Bemënë kedëg ő beléjëk e' gondolat = *Intravit autem cogitatio in eos*, 149. l.

Ő elvételének napi = *Dies assumtionis ejus*, 149. l.

Ki tetszik te nekëd hogy rokonb volt annak = *Quis videtur tibi proximus fuisse illi*, 152. l.

Kezdének nehezën ő ellene állaniok = *Coeperunt graviter insistere*, 156. lap.

Álnolkodván ő neki = *Infidiantes ei*, 156. l.

Figyelmezjetëk a' leváltaknak kovászítól = *Attendite a fermento Phariseorum*, 156. l.

Në akarjatok szorgalmazók lënnëtëk tü lëlkëtëknek = *Nolite solliciti esse animae vestrae*, 158. l.

Késëdelmët tëszen en uram jőni = *Moram facit dominus meus venire*, 159. l.

És mëndenestől fogván fël nëm nézhet vala = *Nec omnino poterat sursum respicere*, 161. l.

És ímë vagynak utolsók kik valának elölsők, és vagynak elölsők kik valának utolsók = *Et ecce sunt novissimi qui erunt primi, et sunt primi qui erunt novissimi*, 162. l.

Kéri azokat mëllyek békeségé = *Rogat ea quae pacis sunt*, 164. l.

Ki nëm mëgüzenendi mëndenëket mëllyëket bír = *Qui non renunciat omnibus quae possidet*, 164. l.

Isten këdëg tudta = *Deus autem novit*, 167. l.

Ha bünhendik të benned të atyádfia = *Si peccaverit in te frater tuus*, 169. l.

És ha istent nëm félem = *Etsi Deum non timeo*, 171. l.

Esmerted é a' parancsolatokat = *Mandata nosti*, 172. l.

Mire nëm adtad en pénzëmet az asztalra = *Quare non dedisti pecuniam meam ad mensam*, 174. l.

És hozjá tolda más szolgáját ereszteni = *Et addidit alterum servum mittere*, 176. l.

És tolda harmadot ereszteni = *Et addidit tertium mittere*, 176. l.

Kik méltók lésznek a' más világnak és a' halottaiból fölkeletnek = *Qui digni habebuntur seculo illo et resurrectione ex mortuis*, 178. l.

Mërt ëgyenlők vagynak az angyalokkal = *Aequales enim angeli sunt*, 178. lap.

Esnek tőrnek szájába = *Cadent in ore gladii*, 179. l.

Ezëknek këdëg kezdvén lenniek = *His autem fieri incipientibus*, 180. l.

Ki és ő Jeruzsálemben vala = *Qui et ipse Jerosolymis erat*, 184. l.

És Pilátos rejá ítélé ő kérësëket = *Et Pilatus adjudicavit fieri petitionem eorum*, 185. l.

Eresztének nyilakat = *Miserunt sortes*, 186. l.

Nëm hiszi vala ő magát ő nekik = *Non credebat semet ipsum eis*, 194. l.

A' helyën szërzett gyölekëzettől = *A turba constituta in loco*, 200. l.

És úgy = *Itaque*, 200. l.

Në akarjátok ezt csudálkodnotok = *Nolite mirari hoc*, 201. l.

En nekëm méltatlankodtok — *Mihi indignamini*, 207. l.

Jött és úgy = *Venit itaque*, 217. l.

Hol vettétek őtet = *Ubi posuistis eum*, 218.

En mëgmostam tü lábaitokat úr és mester = *Ego lavi pedes vestro Dominus et Magister*, 223. l.

Nëm énekël kakas = *Non cantabit gallus*, 225. l.

Ha rokomban mondottam volna tü nektëk = *Si quo minus* (*cominus*-nak olvasta) *dixissem vobis*, 225. l.

Nëm hagylak el tütöket árvák = *Non relinquam vos orphanos*, 226. l.

Ebben fényesëjtetëtt en atyám = *In hoc clarificatus est pater meus*, 227. lap.

Szolga nëm tudja mit ő ura tëgyën = *Servus nescit quid faciat Dominus ejus*, 228. l.

Fényeséhed të fiadat = *Clarifica filium tuum*, 230. l.

En ebben születtem, hogy 'stb. = *Ego in hoc natus sum, ut* etc. 234. l.

Petër monda Jézusnak, ezt këdëg mit = *Petrus dixit Jesu, hic autem quid?* 241. l.

Kikele azért e' beszéd az atyafiak között = *Exiit ergo sermo iste inter fratres*, 241. l.

Találtatnak itt ott több latin, vagy magyarrá csak kevésbé alakított idegen szók is, illyenek: *apex* 168; = kastély = *castellum* 217; dragma = *drachma* 165; dézmál = *decimat* 65; enczéniak = *encaenia* 216; fondamentom = *fundamentum* 164; kádos = *cadus* 167; keleh = *calix* 115; kóstol = *gustat* 164; mester = *magister* 180; mirrált = *myrhatum* 119; ostya = *hostia* 127; plánk = *vallum* 175; porticos = *porticus* 199; pásztor = *pastor* 215; sáfár = *procurator* (der Schaffner) 57; sóllya = *solea* 93; stálló = *stabularium* (der Stall) 152; stóla = *stola* 166; uzsora = *usura* 174; uzsorás = *foenerator* 142; uzsorálkodik = *foeneratur* 138.

Elég tanúságul szolgálhatnak az imént elősorozott latinosságok, menynyire szóról szóra ügyekeztek a' fordítók nyelvünkön adni a latin szerkezetet, elégűl arra is, hogy itt ezen keresett utánzás által a magyar nyelv nagy részt ki van vetkeztetve eredeti szelleméből, 's őseink illyen syntaxis szerint nem beszélhettek. Azonban, mind e mellett megbecsülhetetlen e' codex értéke; ott, hol a' latin szerkezet átfordítása ki nem forgatta sarkából a magyar nyelv sajátságait, annyi szép fordúlatok, annyi rövidségek, annyi eredeti kifejezések ömlenek csapatostól elő, sőt még a' latinos kifejezésekben is ollykor annyi szabatosság, annyi orthographiai, etymologiai és szorosb értelemben vett grammaticai kincs, hogy az egészet nem csak a' Révai által hamvaiból felélesztett ősi nyelv bizonyítványaul 's alap okleveléül tekinthetni, de olly kútfőül, mellyből több éltető folyamokat vezethetünk nyelvünk életfája felvirágoztatására, 's egész nyelvszerkezetünk csinosbítására; sőt épen azon szigorú utánzás, azon szóról szóra áttétel vet világot sok helyekre, mellyeknek szépsége, nagy érdeke különben el volna veszve érthetlenségök vagy megfejthetlenségök miatt a' nyelvfürkészőre, a' nyelv titkaiba mélyebben hatni ohajtóra nézve. — Számtalan példákat nyújt erre az általam itt kidolgozott grammaticai criticai szótár, hol e' codex elavult, vagy a' mai divattól különböző értelemben használt szavait, figyelmezve a szószármasztatás a' ragok használása, 's több nyelvsajátságokra, betűrendben előadni, 's azokat sok helytt más birtokomban lévő több nyelvemlékek után felvilágítani, vagy Révai szabályaira 's némelly táj-szójárásokra alkalmazni ügyekeztem. Ön egyedi nézeteim adatnak abban nagyánt, de nem vélem hogy valahol merész állítasokra, vagy tulságos szószármaztatásokra fakadtam, nem, hogy példátlanúl rátolni szándéklottam volna a nyelvvizsgálóra gondolatimat. — Minden egyes szót nem csak egyféle alakban láttam szükségesnek a' codex orthographiájával kijegyezni, de a' ragok 's ige idők több féle változatosságai szerint, és pedig egész mondatokkal, hogy így a' szó valódi értelme, vagy az általam felállítani kivánt grammaticai szabály 's criticai vizsgálat annál világosban annál alaposban tünjék elő. A' helyes olvasást 's a' deák Vulgata szavait szinte e' tekintetből tartottam czélirányosnak minden idézett szó és mondat után vetni.

Bő tanúságot nyujt e' codex a' betűk átváltozására, cseréjére és kihagyására, mik a' szónyomozóra nézve annyira fontosak.

A' betű-átváltozásokra nézve átalán fogva megjegyzendő, hogy a' ragok magánhangzói mindenkor a' gyökök magánhangzói szerint változnak. — Nem találni itt: halál-*nek*, fajá-*nek*, paradicsum-*ben* ragozásokat miként a halottas két beszédben; nem: hálalatos-*ségő*-t, miként a' bécsi codexben; a' *szer* azonban változatlan marad minden összetételekben: elő-*szer*, utól-*szer*, három-*szer*, öt-*szer*, hány-*szer* 's a' t. de itt valóságos nevek köttetnek össze, 's a' *szer* főnév még ezen korban magánállólag is használtatott *ordo*, *vicis* értelemben. Változatlanul használtatott az még a' 17-dik században is csaknem átalánosan, sőt némelly vidékeken ma is úgy használtatik.

Különbözőleg a' mai divattól fordúlnak elő: galamb*at*, jármam*at*, ok*at*, mélt*ak*, méltak*at*, kút*ot*, új*ot*, hasznas, vár*as*. A' birtok-rag harmad személye *ő* és *ű* magánhangzóu szók után megtartja eredeti *ő* hangját: könyv*ö*, örök-*ö*, köntös-*ö*, gyimölcs-*ö*, megöl-*ö*, jöv-*ö*, szökdös-*ö*, megehől-*ö*, meghevől-*ö*, től-*lö*, belől-*lö*, ősz-*vö* 's a' t. Az igék többese elő személye mindenkor *onk*, *önk*, ájéjt*onk*, lát*onk*, veszönk, teszönk 's a' t. *U*, *ü*, *ul*, *ül* végzet helyett mindenkor *o*, *ő*, *ol*, *öl*, szérő, kező, öről, bennaol, sántaol, tanóság, elároltatik, bosszóság, földindólás, háború, szomoró, lassóság 's a' t. *Idő* és *üdő*, *ivölt* és *üvölt*, *mü* és *mi*, *küs* és *kis*, kégyó és kígyó, kolcs és kulcs, gyolkosság és gyilkosság, *or* és *ur*, csoda és csuda, darabos és dereb, eszek és eszik, iszek és iszik, esteg és estig felváltva jőnek elő; azonban mindig: ajándok, hajlak, kajált, apastal, fazokas, sér, kéncs, alkolmas, nyugolm, törödelm, győzödelm, belendes.

Könyv, *könyű* és *könnyű*, mindenkor könyö-nek iratik; — így nem: ham*v*, hanem: ham*u*, nem: szív, hanem: szű; aźiu-t, hoźiu-t, *asziv*-nak és *hosziv*-nak, *aszjú*-nak és *hoszjú*-nak egyiránt lehet olvasni, köz életben is különbség nélkül használtatik *asszi* és *asszú*, *hosszi* és *hosszú*, hogy itt azonban inkább *aszjú*-t és *hoszjú*-t kell olvasnunk onnan gondolom, mert bár a' 182d. lapon előjő: „és *hoszúá* lévén" mi másként *hoszjú-á*, vagy *hoszjú-vá*-nak is irathatott volna, *hiú*-ból is nem csak *hiú-an* de *hi-an*, vagy *hi-jan* is származik; így nem *hí* vagy *hív*, és nem *hítta*, hanem: *hiú* és *hiútta* = vocat, vocavit, nem *itt* vagy *ivott*, hanem *iutt* = bibit, igéket találunk. Az *u* és *v* betűknek kölcsönös átváltozásából történik hogy: *Avete*, így fordíttatik: *üdözök legyetek*, *Ave* így: *üdvöz légy*, mert *üdv* és *üdü* és *üdö* mindegy, 's *üdv*-ből leszen: *üdv*-öz, *üdü*-ből vagy *üdö*-ből: *üdö*-z.

Minden *ít* végzettel hangzó igék eredeti alakjokban tünnek elő, így, nem: áh-*ít*, áll-*ít*, dicső-*ít*, ehny-*ít*, feny-*ít*, fényes-*ít* 's a' t., hanem: áj*é*-*ít*, álla-*ít*, dicsővé-*ít*, ehnyé-*ít*, fenyé-*ít*, fényesé-*ít*. Ezen igéket azonban így kell-e hangoztatnunk, vagy miként Erdősiben találjuk: *ájéjt*, *állajt*, *fényeséjt* 's a' t. nem lehet elhatározni, minthogy az egész codexben az *i* és *j* egyiránt *i*-vel iratik; annyi bizonyos, hogy az *ít* rag előtti *e* mindenkor közép alakban találtatik, mi arra mutat, hogy ezen igék a' codex irói által egy az *i* és *j* közötti közép hangon ejtethettek: *ájéjt*, *dicsővéjt*, *hengeréjt* 's a' t. A'

tárgy érdemére nézve mindegy, akár: hengeré-*ít*-et, akár hengerë-*jt*-et olvassunk, ma is: szak-*ít* és szak-*a-jt*, sőt szak-*a-szt* is, különbség nélkül használtatik. Bővebben ezekről a' magok helyén.

A' betű-cserékre következő példák vonták magokra főként figyelmemet:

P-vel cseréltetik fel a' *b* betű ezen szókban: *Belzebuppal*, *megsephetvén*; egyébaránt: *megsebheték* is fordúl elő.

T-vel a' *d* és *gy* minden igéknél mellyeknek gyöke ezen betűkön végződik, némelly idők személyeiben, így mindenkor: *atta*, *tutta*, *hatta*, *attuk*, *tuttuk*, *hattuk* 's a' t.

D-vel a' *gy* a' *vagyok* ige jelen ideje többes 3-ad személyében: *vadnak*, mi később ismét *n*-nel cseréltetett fel: *vannak*.

G-vel a' *d* e' szóban: *gördölet* = tonitru, dördület. A' mai napság eredeti alakjából már nagyon kiforgatott: *gyöngölít* = convolvit igét egykori helyes hangzatába látjuk visszatétetve a' *gyöngöréjt*-ben, mert ez a' *gyönge* szó származéka.

K-val a' *g*, ezekben: *kazdag*, *menyekező*.

Sz-szel az *s*, ezekben: *csendesz*, *csendeszéjt*, *jószág* = virtus. Így lett az: *or-ság*-ból *ország*, az *eg-ës*-ből *egész*, a' *rov-os*-ból *rovosz*, *ravasz*, a' *kíslel*-ből *kiszlel*.

M-mel a' *p*, ebben: *mart*.

S-sel az *r*, ebben: *tassoly*.

L-lel a' *d*, ezekben: *beszéll*, *segéll*, *ebéllik*; a' gyök: *beszéd*, *segéd*, *ebéd*, ezekből leszen az ige: *beszéd-l*, *segéd-l*, *ebéd-l*, vagy miként itt találjuk: *ebéd-l-ik*, végre a' *d*, *l*-lel váltatván fel: *beszéll*, *segéll*, *ebéllik*.

A' *h*, *v* és *j* leh-betűk kölcsönös cseréjére több példák fordulnak elő, így: a' templomnak *soporlá-ha*, az az: *soporlá-ja*; így, minden *ít* formativumú igék parancsolójában: *világosé-hon*, *üdvözé-h*, *tiszté-hátok*, *győ-hétek*, *segé-h*, *gonoszbé-huk*, *fordé-had*, *tanóhátok*, azaz: *világosé-jon*, *üdvözé-j*, *tiszté-játok*, *győ-jétek*, *segé-j*, *gonoszbé-juk*, *fordé-jad*, *tanó-játok*, vagy helyesben: *világoséjjon*, *üdvözéjj*, *tisztéjjátok* 's a' t. miként a' tiszai némelly részeken még mai nap is ejtik. Az egy *szabadéjt* ige, mellynek parancsolójában ollykor még a hajdani *ch* is előtűnik *h* helyett: *szabadóch*, az az: *szabadóh*, *szabadójj*, *szabadéjj*. Előjő máskor: *nyójjd ki*, *feszéjd meg*. Így: *feketé-jé*, *barlangá-já*, *nagy fá-já*, feketé-*vé*, barlangá-*vá*, nagy fá-*vá*, helyett. *Jövetek* jöjjetek helyett.

Némelly *i* magánhangzón kezdődő szók előtt találhatni némellykor *j*-ét, például: *jip*, *jíme*, az az: *ip*, *íme*, miként hajdan a' *vimádjuk*, *vize*, *imádjuk* és *ize* helyett; találhatni továbbá, némelly igék parancsolójának *j*-n végződő harmad személye után *h*-t, például: *ne akarjh*, *kölcsönözjh*, *ne urozjh*, *győzödelmezjh*, *járjh*, *ne gyeterjh*.

A' *vá* formativumban ha az magánhangzó gyökök után ragasztatik, a' *v* gyakran elhagyatik, így: *halászói-á, halászi-á, barlangi-á, hoszi-á, mi-é, ki-é;* halászói-*vá*, halászi-*vá*, barlangi-*vá*, hoszi-*vá*, mi-*vé*, ki-*vé* helyett, miként a' régi halottas beszédekben a': házo-*á*. — Ollykor ezen *v* majd *j*-vel cseréltetik fel: *feketé-jé, barlangá-já, nagy fá-já*, komplárságnak *házá-já*, isten *fiá-já*, feketé-*vé*, barlangá-*vá*, fá-*vá*, házá-*vá*, fiá-*vá* helyett. Ezen elhagyásban és cserében azonban úgy látszik inkább csak a' tájszokást mint valamelly rendszert követtek az irók, mert az itt felhozottakon kivül csaknem mindig a' mai rendes szokás szerint: *biró-vá-t, osztó-vá-t*, sőt attól ismét különbözőleg *dicső-véjt*-et is találunk.

Épen így az *ül*, hajdan *öl*; igehatarozói ragnak, ha ez magánhangzón végződő gyökök után áll, némellykor eleibe tétetik, a' *v*, így: *jövendő-völ, mene-völ, dicső-völ, lakozó-vol*, jövendő-*ül*, menő-*ül*, dicső-*ül*, lakozó-*ul* helyett, máskor elhagyatik, így: *benná-ol, sántá-ol*. Ugyan ez áll a' nevekre nézve is némelly ragokkal, például: keves *hütő-vek, együgyő-vek, elő-vek, utó-vak*, késő *szövő-vek, nemő-vet;* hütű-*ek*, együgyű-*ek*, elő-*k*, utó-k, szövű-*k*, nemű-*t* helyett; máskor: *elők, utók* 's a' t.

Igy a' *vel* névhatározó *v* betűje is egybe olvad az előtte álló gyök mássalhangzójával: *eh-hel, olaj-jal* 's a' t., de mégis vannak példák hol azon *v* megtartatik, például: *fertezetesség-vel, tehetség-vel, olaj-val, ostor-val, ötven-vel, isten-vel, harag-val*, de ezen példák mindössze is alig mennek többre az itt felhozottaknál.

A' birtokrag *j*-vel felcserélt *v*-je magánhangzón vagy *z*-n végződő gyökök után állandóan megtartja j-jét, így: *hoz-já, hoz-jám, re-já* vagy *re-já-ja, re-jám*, így az igékben: *leráz-játok, ruház-ja, távoz-jatok el, kivonsz-ja é, hoz-jad, sóz-játok, válasz-ja, osz-ja, isz-ja, eresz-jétek*. Ugyan ez áll a' hasonnemű nevekre nézve, midőn azok vagy a' birtok, vagy más bár melly magánhangzón kezdődő raggal köttetnek, így: *mennyé-jeket, valamennyé-jek, száz annyé-jat, felesége-jért, istennek országa-jért, ő jámbortalansága-jért*, így: *asz-jú, hosz-jú;* de találni így is: *száz azannyé-at* 's a' t. sőt ezt is: *Jonásnak praedicacióaért*.

A' mutató névmás *az ez z* betűje a' mai szokás szerint a' mássalhangzón kezdődő ragok első betűjével összeolvad: *annak, ennek, attól, arra, abban, avval, ennye* = ennyi, *annye* = annyi; megtörténik ez ollykor némelly mássalhangzón kezdődő főnevek előtt is. például: *ennemzetet, ennépért, annapon*, de ez igen gyéren. A' *ként, szerént, vagy* szók kivétetnek, ezek előtt elhagyatik a' *z*: *a' ként, a' szerént, avagy*.

Ugyan azon *j*, a' *d, l, n* és *t* betűkön végződő gyökök után *gy*-vé, *ly*-lyé, *ny*-nyé és *ty*-vé olvad: *aggya, hallya, vonnya, mutattya, attya, annya, mellye, szőnnyel, erőköggyel* 's a' t.

Felcseréltetik továbbá:

Gy-vel a' *d*, ebben: *fegy*, mi a' *fed*-del felváltva jő elő; ugyan azon *gy*, *d*-vel váltatik fel ezekben: *vadnak, hadnak*, vagynak, hagynak, helyett.

A' *d*-t, *sz*-szel találjuk felváltva e' szókban: *hirheszik* t *estveheszik*, *vénheszik*, 's megfordítva ezekben: *bűnhödik*, *ügyehödik*, *csudálkodik*.

A' *gy*, *t*-vé olvad ezekben: *hattok*, *vattok*, *tuttok*.

Gy tartatik meg, miként eredetileg kell ez igékben: *hagyéjt*, ma: *hajint*, és *hagyap* = exspuit; ellenben e' szóban: *vaj* = omnino, mit az erdelyiek ma is *vagy*-nak mondanak ebben: *vagy igen*, melly *vaj*-ból származik a' mai: *vajjon*, *j*-t találunk az eredeti *gy* helyett.

M-met találunk *n* helyett, ezekben: *mövet* vagy *mevet*, *imt*, *himt*.

A' *t*-t és *l*-let kölcsönösen felváltva használja e' codex irója ezekben: *képmutaló*, *porosztó*, *felültepik*, képmutató, poroszló, felüllepik helyett. — Azon *t* helyett *d* áll ebben: *megredden* = expavet. — Végre

L-lel az *n*, *h*-val az *ly*, *v*-vel az *l* és *j*-vel cseréltetik fel az *ny* ezekben: *talántal*, *eltévehedték*, *vépik*, *önkéjén*.

Szótag-csere fordúl elő ebben: *kalász* e' helyett: *szálka*, 's ebben *pök* e' helyett *köp*, melly utóbbi ma is felváltva használtatik.

Betű-elhagyásokat veszünk eszre ezekben: *bódog*, *ódom*, *tend*, *vend*, *lend*, *szá*, *titk*, *met*, *tetik*, *társság*, *incs* vagy *incsen*; továbbá minden: *alom*, *elem* végzetű nevekben: *alkolm*, *gyetrelm*, *győzödelm*, *hatalm*, *hizodalm*, *követelm*, *lakodalm*, *nyugolm*, *szerelm*, *sietelm*, *siralm*, *törödelm*, *várodalm*, *veszedelm* 's a' t. Ellenben a' mai szokás szerint már csaknem egészen elfeledett betűk helyes visszaállítását látjuk ezekben: *tálnyér*, *olcsárl*.

A' nevek hajtogatásaiban itt ott előtűnnek némelly különösségek, mellyek már az előadottakban érinttettek, illyenek, hogy *galamb*, és *ok* az Accusativusban nem: *galamb-ot* és *ok-ot*, hanem: galamb-*at*, ok-*at*, *kút* és *új*, nem *kút-at*, *új-at*, hanem kút-*ot*, új-*ot*. Ezen *új* szónak többese is különbözik a' mai divattól, így: *újokat*, és nem *újakat*. Illyenek továbbá, hogy *rész* az Accusativusban nem *rész-t*, hanem miként a' régi halottas beszédekben: rész-*et*; 's hogy némelly *ő*-n végződő szók azon Accusativusban 's az egész többes számban *v*-et vesznek fel: hütő-*vek*, együgyő-*vek*, elő-*vek*, utó-*vak*, szüvő-*vek*, nemő-*vet*, máskor *v* elhagyva csak *et* ragot, például: iövendő-*et* = *venientem*. A' *fő* szót kétféle képen találjuk, magán álva *et* végzettel hol még a' *j* betű is közbe jő: fe-*jet*, így a' többesben is fe-*jek*, fe-*jeké* 's a' t., összetételben *t*-vel: gabona-fő-*t*, többesben: gabona-fő-*k*, gabona-fő-*k*-*et* 's a' t. Azon különbség, miszerint ma némelly hosszú magánhangzóu szók a' hajtogatásoknál rövid magánhangzót vesznek fel, másoknál pedig a magánhangzó kihagyatik például: *kéz*, *hét*, *kötél*, *fövény*, *hatalom*, *titok*, mellyek ma a' hajtogatásoknál így ejtetnek: *kez-et*, *kez-ek*, *het-et*, *het-ek*, *föveny-et*, *föveny-ek*, *hatalm-at*, *hatalm-ak*, *titk-ot*, *titk-ok*, nagyobbára elenyészik, mert miként már feljebb megjegyzém ezen szók a' nominativusban is röviden, illetőleg a' vég magánhangzó kihagyásával iratnak.

A' neveknek hasonlításában (comparatio) általában egy *b* használtatik többnyire minden magánhangzó nélkül, legyen a' név bár magán- vagy

mássalhangzón végződő: *job*, *szeb*, *gonoszb*, *utolbszer*, *küsseb*, *nagyob*, ha azonban ezen hasonlítók után még ragok tétetnek, a' magánhangzón végződő szóknál a' *b* megkettőztetik: *jobbat*, *szebbet*, ugyan ez áll ha bár a' szó mássalhangzón végződik, de a' *b* eleibe magánhangzó jő: *küssebbet*, *nagyobbat*. *Könyő*-nek, ma: *könnyű*-nek hasonlítója nem: *könnyebb* miként ma használjuk, hanem: *könnyűebb* vagy *könnyvebb*. — Különös, hogy a' valódi hasonlítás nem a' *nál*, hanem a' *től* névhatározóval történik, miként ez ma is életben van Abaújban a' Hernádvölgyön, az az nem vagy csak igen gyéren fordúl elő: *szebb nálam*, *jobb nálam*, hanem *szebb tőlem*, *jobb tőlem*, — így a' 130. lapon: *erősb tőlemtől*, a' 240. l. *szeretsz é engemet ezektől inkább*. Önként foly ebből hogy a' felülmúlót (superlativus) mindenkor a' *mind* szó segedelmével találjuk kifejezve: *mentől gonoszb* = pessimus, *mentől nagyobb* = maximus, azaz: *mindtől gonoszb*, *mindtől nagyobb*, mit a' deákban is így fejezhetünk ki: *omnium pejor*, *omnium major*. A' *minél*, *mennél* és *mentől* igehatározók Zsebszótárunkban is egészen egy értelműnek vétetnek, pedig a' *minél* és *mennél* vagy *mentől* között nagy a' különbség, *minél szebb* = quo pulchrior, *mennél szebb* vagy *mentől szebb* = pulcherrimus, mert amaz a' *mi*, ez a' *mend* az az *mind* származéka. A' *leg* igehatározó, mi véleményem szerint nem egyébb a' *meg*-nél betűcserével, 's miként már Révai megjegyzé, mellék név, ezen codexben a' felülmúlókban soha sem használtatik, hanem affirmatiói természeténél fogva főként e' szóban: *legottan* = continuo, statim. Többet szólok a' hasonlítókról a' szótárban a' most említett *legottan* 's a' *jonhó* szók alatt. A' hasonlítókhoz ragasztani szokott *ik* birtokragot kifejtem elég bőven, ott az *egyik* szóról írt észrevételeimben.

Rövidnek kell lennem ezen jegyzeteim előadásában, mert itt csupán ismertetni szándékom e' codex kitűnőbb jelességeiben, a' nyelvtan minden részeit alaposan fejtegetni, 's azokra az ezen codexben előfordúló valamenynyi jelességeket és különösségeket alkalmazni terjedettebb munkát kivánna, így a' számokról is elég legyen csak röviden megjegyeznem, hogy sarkszámaink, miként már Révai is vélekedett, a' rendes többest is felveszik. Bizonyítják ezt ezen kifejezések: *hogy légyenek egyek* = ut sint unum, *és egyebek ő tanéjtványi közől kettők* — et alii ex discipulis ejus duo, mellyek hogy nem a' latin szerkezet utánzásai, mutatják annak épen itt felhozott szavai. Így a' *sok*, már magában is többest jelent, még is találjuk: *a' leváltaknak sokit* = multitudinem Pharisaeorum, találjuk továbbá: *az egyebi kedeg ő szolgáit megfogák*, és találjuk ezt is: *és mend az egyebiknek* = et caeteris omnibus. Miként lett az *egy*-ből *elő*, *elv*, *elvé*, *elevé*, mit jelent rendezőszámainknál a' *ső* és *ik* rag, és mikor használták azt eleink különbözőleg a' mai divattól, világosságra ügyekszem hozni szótáromban az *egy*, *egyik* és *el* szók alatt; hogy a' *ket* és *het*, hajdan hihetőleg *ketü* és *hetü*, ragozatlan állapotban is röviden iratik már említettem; meg kell még jegyeznem, hogy az *ezer*, valahányszor sarkszám tétetik eleibe mindenkor a' *szer* főnèvvel köttetik, így: *három-szer ezer*, *négy-szer ezer*, *öt-szer ezer* 's a' t. csupán az *egy ezer* az mi

mellől már nyelvünk természeténél fogva elhagyatik nem csak a' *szer*, de mint felesleges, maga az *egy* is. A' mai: *mind két*, *mind a' kettő* kifejezésére az egyszerű *monno*, vagy hol az *ik* rag szükséges, *monnaik* használtatik. A' mennyiség mindenkor a' *nyë*, mai *nyi* vagy *nyé* raggal fejeztetik ki, például: *mennyë ideiglen* = quamdiu, *ezennyë* = tantum, *mennyëvel tartozol* = quantum debes? *négy azonnyëjat* — quadruplum. Előfordúl ollykor a' számoknak adverbialis alakban kettőztetése is: *eggyen és eggyen* = singulatim, *ketten ketté szakada* = scissum est in duas partes. *Multo magis* nem így fordíttatik: *sokkal inkább*, hanem: *naggyal inkább*.

A' személyes névmás így hajtogattatik: *ő*, *të*, *en*, *ők*, *tü*, *mük*, előjő, de alig egyszer kétszer, *mi* és *ti* is; *őtet*, *tegedet*, *engemet*, soha sem *őt*, ritkán *engem*, *téged*, *őket*, *tütöket*, *münket;* birtokraggal: *övé*, *tiëd*, *eném*, *övék*, *tiëtëk*, *miënk*, *övéi*, *tieid*, *enéim*, *övéik*, *tieitek*, *mieink*, a' többi ragoknak, így a' neveknek is, mindig eleibe vettetik, az *ő*, *te*, *en*, *ő neki*, *te neked*, *en nekem*, *ő keze*, *te kezed*, *en kezem*, csak ritkán *neki*, *neked;* — *ő* vagy *ű* betűs ragok és nevek után a' birtokrag *ő*-je változatlan marad: *ő tőllö*, *ő belőllö*, *ő felőllö*, *ő környűlö*, *ő szűvö*, *ő köntösö;* így az igékben is: *megölö*, *jövö*, *ülnö*, *szökdösö* 's a' t. Révai a' személyes névmásnak előre tételét feleslegesnek tartotta, feleslegesség-e az valójában, vagy nyelvünk különös sajátsága, hosszasb vizsgálódás feladata marad, 's megfejtésére a' bécsi és ezen müncheni codex szép felvilágításokat nyujthatnak. Szép látni ezekből, miként változik az *ő* gyökbeli magánhangzó mindjárt a' másod személyben közép *ë*-vé: *të*, az előben pedig egészen nyílttá: *en*, a' többesben majd *ü*-vé, majd *i*-vé, *tü*, *mü*, *tiëtëk*, *miënk;* és szép látni ezen névmásnak a' neveknél 's igéknél még többféle átváltozásait.

Ön = ipse, *ön benne* = intra se, *ön magát* = se ipsum. *Önne*, *tulajdon önne* = suum proprium, *tenneid* = tui, *tenneidhez* = ad tuos. *Önön* = ipsemet, *önön bennek* = in semet ipsos, *tenen nállad* = apud temet ipsum, *enen magam* = ipsemet ego, solus, — *tünön magatoknak* = vobismet ipsis, *münön magonk* = nosmet ipsi.

A' mutató-: *az*, *ez*, visszavivő-: *ki*, *melly*, *néki*, *némelly*, kérdő-: *ki*, *mi*, *millyen*, *illy*, *olly*, *mennyi* 's a' t. névmások használatát, 's az ezeknél előforduló különösségeket bőven láthatni a' szótárban egyenként az illető szóknál. *Minekutánná*-t, *annakutánná*-t már itt ritkán találunk, hanem állandóan a' szebb: *miután*-t, *azután*-t vagy *aztán*-t, *osztán*-t. A' *ki* és *melly* közötti különbség, mit a' bécsi codexben is feltalálunk, figyelmet gerjesztő; így az is, hogy a' *ki*, *mi* kérdő-névmás mindig magán áll, *kicsoda* és *micsoda* soha elő nem fordúl, — de mind ezeknél nevezetesbek azon szabályok mellyek szerint az *a'* vagy *az* Articulusnak kihagyása vagy megtartása használtatik.

A' neveknek ragozásáról megjegyzendők, hogy a' birtokrag harmad személyebeli *j*, ha a' név mellyhez köttetett mással-hangzó, elmarad ott is hol ma közönségesen használjuk, — így nem *útja*, *kútja*, *habja*, hanem *úta*,

kúta, *haba*, ellenben nem *titka*, hanem: *titkja*; azon szóknál, hol a' birtokrag harmad személyben *e*, ha ezen birtokrag után még más rag jő, azon harmad személyben az *e* i-vel cseréltetik fel: *székit*, *világ kezdetitől*, *feleletin*, *ő jelenségit* 's a' t.; ha a' név *ő*-n végződő, ez nyílt *e*-vé változik, például: *szőlő*, *szőleje*, *idő*, *ideje*, *verő* = sudor, *vereje*; két szó fordúl elő, mellyben a' ragozásnál a' vég magánhangzó elvettetik, 's a' birtokrag *j* nélkül adatik hozzá, *ajtó* és *szolga*, ezek birtokraggal így ejtetnek: *ajta*, *szolga*, ajtaja és szolgája helyett; *soporla* a' régi ragozás szerint: *soporláha*; *fő* és *szá* így ragoztatik: *feje*, *fed*, *fem*, *fetek* 's a' t., más névhez csatolva: *gabona-fő*, *gabona-főt*, *gabona-főbe* 's a' t., *szája*, *szád*, *szám*, *szájok*, *szátok*, *szánk*. A' birtokrág többesében, ha a' gyök mássalhangzón végződő, állandóan elmarad az egyesben végül állott magánhangzó, 's az *i* jellembetű közvetetlen a' gyök végbetűje után tétetik, így: *adósi*, *bűni*, *barmi*, *angyali*, *áldotti*, *soki*, *napi*, *savi*, *véni*, *juhi*, *társi*, *hali*, *kenyeri*, *te tagid*, *te bűnid*, *választottinak*, *országit*, *emberin*, *parancsolatiba* 's a' t., megtartatik ebben: *habai*; — ha a' biró többesben áll, a' biratot egyesben, másod személyben azon birtokragi végbetű szinte elmarad, 's a' *tok*, *tek* végzet ismét közvetlenül jő a' gyök végbetűje után: *világtok*, *mestertek*, *istentek*, *tü bűntökben*, *tü örömtök*, *szomorúságtok* 's a' t. Ha a' bíró többes, a' biratott egyes, többes elő személyben a' birtokrag *onk* és *önk*, *unk*, *ünk* helyett: *házonk*, *kezönk*, *velönk*, *nekönk*.

Meg kell még említenem, hogy a' rövid magánhangzóu nevek (a' nyilt *e*-seket értëm itt, mert az *a*-sok felől a' jelek hiánya miatt tevőlegesen semmi bizonyost tudni nem lehet) a' ragok előtt is megtartják rövid hangu magánhangzójokat, például: *fige*, nem figéket, hanem figeket, *pincze*, nem pinczéjek, hanem pinczejek, *szüle*, nem szüléje, hanem szüleje; így fordulnak elő: *figeket* 28, *szekin* 64, *elő szekëket* 64, *kest* 74, *nehezség* 85, *ercz* 96, *het* 110, *kezzel* 117, *nevvel* 125, *vitezek* 129, *Petër* 134, *terdeihez* 134, *közepbe* 137, *szeltől* 141, *szüleji* 128, *helyere* 168, *bel poklos* 162, *köver* 166, *tizenket* 146, *nehez* 172, *út felëu* 143, *nincs pinczejek* 158, *ő igéjeért* 177, *kessel* 183, *gyilkosság tétejért* 181, *szem fedellel* 219, *a' zennel* = ad prunas 233 's a' t. Ezen szabály azonban felette változó, miként a' bécsi codexben is.

Névhatározóinkról már Révai megjegyzette, hogy azok mind meg annyi nevek, 's gyakran megtartják név tulajdonaikat. E' codexben azon névhatározók gyökeit valóban fő- vagy melléknévül találjuk használtatni, így elő jő: aloszon vala egy *fő-alon* = erat super cervical dormiens; *bel-poklos* = hydropicus; „a' szel *ellen* vala" = erat contrarius ventus; „és mikor ülnö olivetnak hegyén a' templom *ellen*" 112. l.; az *út felen* = secus viam, *felen* vivé Péter = assumens Petrus, szeressed te *feledet* = diliges proximum tuum; — ő ruhájokat a' vehemre hányván Jézust *felire* (fölére) ülteték = jactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Jesum; innen a' *tej-fel*; elő jő a' *kéj*, honnan a' *ként*, a' föld önön *kéjén* gyimölcsöz = ultro terra fructificat; — a' *szer* = ordo, honnan: *szerte*, *szerént*; megtaláljuk az *elv*-et is *fő*névül a' *v*-nek *ő* cseréjével: *elő* = primus, *elővek*, honnan: *elvé*, *elevé* = prae, trans, *tenger*

elvé = trans mare, így: *utó* és *utól* főnévül használtatik: ő újjának *utólját* = extremum digiti sui; az *elő*-ből vagy *elv*-ből lett: *Erdő-elü*, *Erdő-elő*, *Erdő-elv*, *Erd-elv*, *Erdely* = Transylvania, miként: *Havas-elv* = Valachia Transalpina.

Bővebben látható minden egyes névhatározó a' szótár betűrende alatt, itt következőket tartottam átalában megjegyezni: egy helyből más helybe mozdúlati *á* vagy *vá* képző-raggal használtatnak: *al-á* = sub, deorsum, mint ígehatározó is; *aláereszték* = submiserunt, *alá*hajtván önmagát = inclinans se deorsum; különböztetik a' *le* ígehatározótól: és esmeg *le*hajtván önmagát = et iterum se inclinans; — *bel-é* = in illum, in se, hűnek *ő belé* = crediderunt in eum, önön *belé* fordúlván = in se reversus; *elő-vé*, *elevé*, *elvé* = trans; Jordán *elvé* = trans Jordanem; Czedronnak áradatja *elvé* = trans torrentem Cedron; ígehatározólag: *eleve* megmondottam = praedixi, a' gyölekezetnek *eleve* multát = turbam praetereuntem, *eleibe* kél, az az, *elejé*-vé kél = obviam it; *fel* = dimidium, *fel-é* = versus, templom *felé* = versus templum, fël *felé*, le *felé* 's a' t. *hoz-já* = ad illum, ma: *hozzá*, így: *hozjád*, *hazjám* 's a' t. *köz-zé*, *köz-zéd*, *köz-zém*, mindig kettős z-vel jő elő, mert itt a' *vá* vagy *vé* rag z-vel felcserélt *v*-je szinte megtartatik, miként a' *hoz-já*-ban a' *j*; *meg-é* = retro, sokak menének *megé* = multi abierunt retro, *en megém* = retro me, hát *megé* = retrorsum; *re-já* vagy *re-já-ja*, *re-jád*, *re-jám*. Mind ezen névhatározókban a' *vá* vagy *vé* képzőrag különböző átváltozásait láthatni; elhagyatik a' *v* ezekben: *al-á*, *bel-é*, *fel-é*, *meg-é*, *elv-é*, így hagyatik az el több nevek után is, a' 212. lapon olvasható: *ki-é teszed te magadat*, mit Erdősi így fordít: *kicsodaá*, Pesti: *kicsodává*, így: *mi-é*, *barlangi-á*, *halászói-á*, *hoszi-á* 's a' t.; így a' két régi halottas beszédben: „és odutta vola neki paradicsumut *házoá*"; így még ma is némelly vidékeken é' kérdésre: *ho-vú mégy?* így felelnek: *Győr-é*, *Kolosvár-á*, nem ritka ezt is hallani: *ho-á mégy?* vagy összehúzva: *há mégy?* — megtartatik a' *v* ezekben: *elő-vé* vagy *ele-vé*, *utó-vá*, így némelly neveknél is: *osztó-vá*, *dicső-vé*; *j*-vel cseréltetik fel a' *v* ezekben: *hoz-já*, *re-já*, így némelly neveknél is: *feketé-jé*, *barlangá-já*, komplárságnak *házá-já*, így a' 235. lapon: *isten fiá-já*, a' 237. lapon: vevé a' tanéjtvány azt *övé-jé* = accepit eam discipulus in sua; — ugyan azon *v*, *z*-vel cseréltetik fel ebben: *hoz-zá*. Még több átváltozásokat láthatni a' neveknél, hol az az utó-mássalhangzó betűvel cseréltetik fel: *kenyér-ré*, *adós-sá*, *meny-nyé*, *kert-té* 's a' t. Miként változik azon *v*, *h*-vá, példa a': *tahát*, ma: *tehát*, melly a' *to-á*, *to-vá*, *to-ha*, *to-án*, *to-ván*, *to-hán*, *to-át*, *to-vát*, *to-hát* betűcserékből származott. Nézetem szerint a' *ba* és *ban* névhatározó sem egyébb mint a' *vá* és *ván* betűcseréje; ugyanis a' *vá* képzőragot nemcsak hosszan, de röviden is ejtik némelly vidékeken, így a' Tisza mellett inkább hallani ezt: ho-*va* mégy? seho-*va*, akárho-*va*, mint ezt: ho-*vá*, seho-*vá*, akárho-*vá*, így az ele-*vé* szót is nem csak jelen 's a' bécsi codex, de a' köz divat is röviden hangoztatja: *ele-ve*. E' szerint már ezen kérdésre: ho-*va* mégy? természetesen ez a' felelet: a' ház-*va*, a város-*va*, kert-*ve*, ele-*ve*. Miként változik nyelvünkben a *v* *b*-vé mutatja a': *Veszprém* és *Beszprém*, a' *hiú-ít* és *hibít*, így a' *ház-va*, *város-va*,

kert-ve, *ele-ve* is a' legkönnyebben lehetett: *ház-ba*, *város-ba*, *kert-be*, *elé-be* kiejtéssé; különbség nélkül mondjuk ma is: olly-*lyá* veszem és olly-*bá* veszem; így ezen codexben a' 114. lapon: *eleve költe*, az az: *eleve kelte* = praevenit; a' 183. lapon: *eleve múlja vala azokat* = antecedebat eos; a' 70. lapon pedig *eleibe kel* = obviam it; így a' 161. lapon találjuk: *menj ki a' szőlő közbe és a' sövények közbe*, az az: a' szőlő köz-*zé* és a' sövények köz-*zé*. Igy ma is az: *ösz-vé* vagy *ösz-szé*, *ösz-ve*, *ösz-sze* és *egy-be* ígehatározók igen egy értelműek. És itt látom én okát, hogy az erdelyiek kiváltképen, 's az ország több vidékein is *bé*-t másutt *be*-t hangoztatnak, mert miként említém a *vá* és *va* is egyaránt használtatik. Meg kell még itt jegyeznem, hogy ezen codexben az *öszve* szó soha sem használtatik ige, hanem mindenkor csak névhatározóul, így: velek *öszvö* = simul cum eis; ő fiaival *öszvö* = cum filiis, az erodianosokkal *öszvö* = cum Herodianis 's a' t. a' mai *össze* ígehatározó mindig az *egybe* vagy *egyembe* szóval fejeztetik ki így: kik *egyembe* ülnek vala = qui simul accumbebant: *egyembe* örvendeznek vala = congratulabantur, *egybe* szedjük = colligimus, a' gyölekezet *egybe* futván = turbis concurrentibus. Látható csak ezekből is, hogy ezen *egybe* vagy *egyembe*, ma: *egyetembe* szó, egyenlő értelmű az *együ-vé* szóval, tehát helyből helybe mozdúlati eszmét fejez ki, ezért ezen codexben, a' helyben nyugat *n* jellem betűje nem is ragasztatik soha utána. —

A' helyben nyugat eszméje kifejezésére három képzőragi jellem betűnk van, mellyek kölcsönösen cseréltetnek 's változnak át *l*, *n*, *t*. Láttuk, hogy a helyből helybe mozdúlat képzőragja a' *vá*, ha tehát felvesszük magát a' kérdő szót *ho-vá*, ebben a' *vá* képzőrag, 's a' *ho* marad gyökül. Ezen *ho* gyök már, a' helyben nyugat jellem betűjével leszen: *ho-l* = ubi, miként Abaujban ejtik: *ho-n*, *hu-n*; nem ritkaság a' hazában ezt is hallani: *so-hu-lt*, e' helyett: *sehol*. Igy származik a' *vá* vagy *vé* ragból átváltozott *bé* vagy *be* szóból a' *bé-l* vagy *be-l*, a' *fő*-ből *fë-l*, *elő*-ből *elő*-l honnan: *elől-ső*, *első*, *utó-ból*, *utó-l*, *utól-só*; így a' *be-l*, *be-n*, *be-nt*, *fë-l*, *fë-n*, *fë-nt*, így az *azon-nal*, *azon-nan*, *azon-nat*, mellyek nemcsak különbség nélkül használtatnak a' nép által, de eredetileg nem is különböznek egymástól; — nemcsak különbség nélkül mondjuk de írjuk is, vagy legalább írtuk ez előtt, *belső*, *benső*, *bentső*, *felebb*, *fenebb*, *fentebb*. Ez az oka, hogy a' mai: *talántán*-t, *előbbeni*-t e' codexben így találjuk: *talántal*, *előbbeli*, és ez *az* oka, hogy itt a' *ból*, *ből*, ragot így is találjuk: *ban*, *ben*, például: hozjatok ide a' halak-*ban* = afferte de piscibus; adjatok nekönk a' tü olajtok-*ban* = date nobis de oleo vestro. Ezen helyben nyugati képzőrag *l*, *n*, *t*, jellembetűi cseréit 's átváltozásait látjuk az igehatározókban, sőt a' részesülőkben is; így az: *álhatatos-t* = constanter, *szerelmes-t* = diligenter, mi egyébb mint: álhatatos-*an* v. álhatatos-*ul*, szerelmes-*en* vagy szerelmes-*ül*, az: ország-*ul*, vitéz-*ül*, mi egyébb mint: ország-*ost*, ország-*osan*, vitéz-*en*, a' *szőrös-töl bőrös-töl* megette, mi egyébb mint: szőrös-*en* bőrös-*en*; a' mi-hely-*est*, mi-hely-*t*, mi-hely-*en* és mihely-*el* különbség nélkül használtatik az ős kortól óta; somogy vármegyei szójárás szerint a': meg van

mondval, annyi mint: meg van *mondva*, vagy a' régi végzet szerint: *mondván*. Előfordúl e' codexben: mikor volna Péter alatt = cum esset Petrus deorsum, az az *al-ul* vagy *al-ol*, de nem: *al-ól*; en szeretetem-*ben* = in dilectione mea, a' napok egyik-*ben* = in una dierum, gondolának önön *bennek* = cogitaverunt intra se; *bent* nem jő elő: az *ért* = pro, propter, mindig csak egy *t*-vel iratik, en *értem* = propter me, tü *értetek* = propter vos, az *ert* = intelligit ige mindenkor nyilt *e*-vel fordúl elő, így a' két szó össze nem zavartathatik; — *ellentekbe* = contra vos, ma: *átalellentekbe* vagy *átalellenetek*, *felen* vivé = assumsit, az az: *félre* vivé; *felett* = super, *ő felette* = super eum; ül vala *feljöl rajta* = sedebat super eum, *feljöl irat* = superscriptio; az az: üle *felül* rajta, *felülirat; feljől* vagy *fölől* különbözik; — egyink te *jogfelölled* és másink te *balod felöl* = unus ad dextram tuam et alius ad sinistram tuam; előjő: önön *kéjén* = spoute, és: *akként*, *egyébként* = alioquin, *körny-öl* = circum, *ő környöllö* = circum se, *környöllök* tekéntvén = circumspicientes; a' nemberi *közepett* állván = in medio, az az: közep-*ül* vagy közep-*en*; — állapván hát *megöl* = stans retro, az az: hát *meg-ül* vagy *meg-ett; miatt* mindig *per*, látat *miatt* = per visum, *ő miatta* = per ipsum, *miá* nem fordúl elő; *kü*-ből lett a' *kű-ül*, *kű-v-ül*, *kű-v-öl*, összehúzva: *kül* vagy *kün* = foris, állnak vala *kün* = steterunt foris, *kűvöl* vagyon = foris est, a' szőlőn *kűvöl* = extra vineam, a' sinagóga *kűvöl* = extra sinagogam, ínnen lett a' *nél-kül*, *nál-kül*, vagy *nél-kül-ön*, *nál-kül-ön*, vagy miként még Erdősinél találjuk: *kül-ül*, tartománynak *külülle* = regio, — pásztor-*nál-kül*, apódok-*nál-kül*, ember-*nél-kül*, gyölekezet-*nel-külön* = sine turbis, innen van hogy hajdan az: *annélkül*, *ennélkül* nemcsak ezt tette: *sine* hanem ezt is: *praeterea*, *insuper; rajta* ragad = tenebit, meghirdeték városban és mező *szerént* = et in agros, helyek *szerént* - per loca, ménd *szerrel* = ordine, ménd Judeán *szerte* = per universam Judaeam. — Az itt előadottak szerint származott a' *vel*, *val* is, a' *vé*, *vá*-ból. Megyjegyzendő még az *által* = trans, melly különböző kép fordúl elő: tenger *által* = trans fretum, vetemény *által* = per sata, könyűebb a' tevének a' *tőfok által* menni = facilius est camelum per foramen acus transire, ugyan az máskor: *a' tőfokon által*, kell vala ő neki Samaria *középi által* elmenni = oportebat eum transire per Samariam, megyen vala *Samariának általla* = transibat per mediam Samariam. Az *ig*, *eg*, nevezetes névhatározóról bőven szólok a' szótárban azon szó alatt.

A' helyből mozdúlati eszmét az *ól* vagy *úl* képzőrag fejezi ki. Ezen codexben állandóan az *ól*, köz divatban inkább az *úl* forma használtatik, 's csak az újabb literaturában kezdetett amaz, a' helyben nyugati *ul* képzőragtól megkülönböztetés végett fel vétetni. Itt mind ez mind amaz állandóan *ol* ǫl formában kerűl elő. Már említettem mennyire kár, hogy a' nyílt *a*, *o*, *u* vonással meg nem különböztetik a' magas hangú *á*, *ó*, *ú*-tól. Itt ennek már legnagyobb hasznát vennők, 's általa a' bizonyosság határára léphetnénk, holott így csak a' gyanítás síkján kelletik maradnunk; az az tudhatnánk, hogy ezt: èn feḷḷǫl valo vagoc = *ego de supernis sum*, így ejtette ki Németi György: *en fëljől* vagy *fölől való vagyok*, ezt pedig: v̀l uala feḷḷǫl raita = *sedebat su-*

per eum, így: *ül vala féljöl* vagy *fölöl*, *fölül rajta*; gyanítanunk kell, hogy ezt röviden amazt hosszan hangoztatá, mert lehetetlen észre nem venni a' kettő közötti különbséget. — Előjő: tü *alól* valók vagytok = vos *de deorsum* estis, az az *alulról*, *ő belől* felelvén = ille *de intus* respondens, az az *belülről*, *feljől* jött = *de sursum* venit; vépék ő hozjá hát *megől*, az az *megülről*, jövő a' gyölekezet közibe *hátmegől*. Meg van ezen *ól* képzőrag gyökül még ma is az: *ólta* szóban, *az ólta*, *rég ólta*, *század ólta*, mit nézetem szerint nem épen helyesen kezdünk *ótá*-nak irni. Ebből származtak a': *ból*, *tól*, *ról* ragok, mellyek eredetileg kétség kivül így hangoztattak: *bel-ől*, *t-ől*, *re-ől* v. *bal-ól*, *t-ól*, *ra-ól* v. így is: *bele-ől*, *reá-ól*. Én ezeket kettőztetett ragoknak nézem a' neveknél, az az, ebben: *házból*, *háztól*, *házról* nem ez a' közvetlen rag tulajdonképen: *ból*, *tól*, *ról*, hanem csupán az *ól*, mert eredetileg így kellett lennie: házbal-*ól*, házat-*ól*, házra-*ól*. A' régi halottas beszédekben előjő: világ*bele*, uruszág*bele*, előjő ez is: timnüczebele-*ül*; épen így találunk ezen codexben egy helyet: a' falubal-*ól* jövőt = venientem de villa. Újabb erősség ez arra, hogy a' személyes névmás ragozásainál, az: *én*, *te*, *ő* mindenkori előre bocsátása, miként ezen codexben találjuk, nyelvünk sajátságában alapszik. — Mondhatjuk ugyan így is: *belől-em*, *től-em*, *ról-am*, de ezeknek eredeti származása ez: *én-bel-ől-em*, *én-t-ől-em*, *én-re-ől-em* vagy *én-ra-ól-am*. Ezen *ól*-ból származott az: *ólt-a*, épen azon szabály szerint miként az: *éjt-szaka*, *nyaratszaka*, *telet-szaka*; ezen codexben találjuk azt egyszer így is *mi-ólt-ól* = ex quo. Ezen *ól* ragban is, miként az *ol*-ban az *l* végbetű könnyen *n*-nel cseréltetik fel, igy lett a' *hol-ott-ól-ból hol-onn-an* vagy *holnan-t*, vagy *holnand*, *itt-ől*-ból, *inn-en* vagy *innet*, *innent*, *innend*.

Ezen névhatározók, ha ugyan *névhatározóknak* kell neveznünk, mert talán helyesben nevezhetnők *szóhatározóknak*, legnevezetesebb részét teszik nyelvünknek, mert aligha nem ezeken alapszik mind neveink, mind igéink, részesülőink 's igehatározóink hajtogatási vagy inkább ragozási egész rendszere. De ennek kifejtése máshová 's terjedettebb munkálatra való, itt csak figyelmeztetésül említém, sietek az igék némelly nevetességeit előterjeszteni.

Meglepő az igéknél az, hogy minden középige, ha ugyan középigének kell neveznem, melly valamelly folytonos még be nem végzett cselekvést fejez ki, szenvedő formában is használtatik. Illyenek már mind azon közép igék, mellyek az *ól*, ma: *ül* helyből, mozdúlati képzőraggal alakúlnak, például: bátor-*ól* - confortatur, *bátoróltatik vala* = confortabatur, bőv-*ől*, *bővöltetik* = abundabit, dicsőv-*ől*, *dicsővöltessék* = glorificetur, fényes-*ől*, *megfényesöltettem* = clarificatus sum, gonoszb-*ól*, *gonoszbóltatni* = scandalizari, hábor-*ól*, *megháboróltaték* = turbata est, igaz-*ól*, *megigazóltatott* = justificata est, ind-*ól*, *megindóltatnak* = commovebuntur, mozd-*ól*, *mozdóltaték* = motus est, puszt-*ól*, *megpusztóltatik* = desolabitur, setét-*ől*, *megsetétöltetik* = obscurabitur, szabad-*ól*, *megszabadóltatván* = liberati, tiszt-*ól*, *megtisztóltaték* = mundata est. A' helyben nyugati *l* jellembetűvel vagy *ol*, *el* raggal képzett igék többnyire cselekvők, például: ajan-*l* = donat, forbat-*l* = retribuit, hason-*l* = assimilat, si-

mulat, mérték-*l* = considerat, olcsár-*l* = diffamat, károm-*l* = blasphemat, ország-*l* = regnat, öldök-*l* = occidit, tör-*l* = tergit, üdvöz-*l* = salutat; így nem tudom, ha a' beteg-*l* = infirmatur, aegrotat, szarándok-*l* = peregre proficiscitur, terdep-*l* = genu flectit, veszteg-*l* = tacet, igék is nem inkább cselekvő igék e mint középigék, és nem tudom, ha a' *kell* ige is, mi a' kéj-*l*-ből lett, nem szinte inkább cselekvőíge-e, mondhatjuk és mondjuk is: *nekem nem kellesz*, van: *forbatlatik* = retribuitur, van: *hasonlatik* = assimilatur, similis est, *olcsárlatik* = diffamatur, van: *kelletik* is. A' *kell*-hez hasonlóan képzett igéknek nézem a' *beszéll*, az az: beszéd-*l*, *segéll*, az az: segéd-*l*, sőt a' *szóll*, az az: szov-*l*, és *hall*, az az: had-*l* igét is; ezen utóbbit a' régi halottas beszédben így találjuk: *hadláva*, mit Révai irásvéteknek nézett. Ezen cselekvőigék némellyike *ik* ragot veszen fel 's középigévé változik, így elő fordúl: balgatagosl-*ik* = insanit, szűkösl-*ik* = indiget, ebéll-*ik* = prandet, vacsorál-*ik* = coenat; így ma is mondjuk: fényl-*ik*, hasonl-*ik*, hall-*ik* 's a' t. Az *ol*, *el* raggal jőnek elő többek között: ap-*ol* = osculatur, ár-*ol* = vendit, gyász-*ol* = plangit, kold-*ol* = mendicat, leh-*el* = spirat, om-*ol* = corruit, onsz-*ol* = exhortatur, osz-*ol* = dividitur, út-*al* = itineratur. A' *kodik*, *ködik* vagy *kozik*, *közik*, *koszik*, *köszik* raggal képzett középigék származására igen szép tanúságot nyujt az *ügyehedik* = intendit, ma *ügyekezik* v. *ügyekszik* ige, ebben a' gyök az *ügy* v. *ügye* = causa, verbum, ehhez jő a' *vá* vagy *vé* helyből helybe mozdúlati vagyis átváltozási rag, 's leszen belőle: *ügye-vé* v. *ügye-vé*, ehhez az önműködés, vagy törekvés jellem betűje a' *d*, *ügyeved*, 's az *ik* raggal: *ügyevedik*. Igy lett a' *merevedik*, 's betűcserével elébb: *ügyehedik*, miként *bűnhödik* = peccat, aztán: *ügyehezik* vagy *ügyeheszik*, miként: *hírheszik* = divulgatur, *estveheszik* = vesperascit, *vénheszik* = senescit, végre: *ügyekezik* vagy *ügyekszik*. Ezen hasonszabály alá esnek: *álnolkodik* = insidiatur, *általkodik* = erubescit, *belendezkedik* = moechatur, *birolkodik* = procurat, *bővölködik* = abundat, *csudálkodik* = miratur, *emlékezik* = recordatur, *erőködik* = contendit, *értekezik* = cognoscit, *feletkezik* = obliviscitur, *fogyatkozik* = deficit, *folnagykodik* = villicat, *fedelmkedik* = principatur, *gyászolkodik* = luget, *gyenyerkedik* = epulatur, *gyölekezik* = congregatur, *házaskodik* = nubit, *hirtelenkedik* = in furorem vertitur, *imádkozik* = orat, *kárhozik* = condemnatur, *kérdezkedik* = conquirit, *kereskedik* = negotiatur, *keresztelkedik* = baptisatur, *kételkedik* = haesitat, *következik* = quaerit (trachten), *méltatlankodik* = indignatur, *menyekezik* = ducit, *munkálkodik* = operatur, *művel-kedik* = agit, *nyájaskodik* = conversatur, *reménykedik* = confidit, *tanakodik* = conspirat, *törekedik* = contendit, *tudakozik* = disquirit, *vetőködik* = contendit 's a' t. Ezeknek ritkán jő elő szenvedő formájok, de ollykor mégis találni például: *kárhoztatol* = condemnaberis, *megkeresztelkedtetvén* = baptisatus, *művelkedtetnek* = operantur, *megelégedtetnek* = contentantur, találni illyeneket is: *megszomorodtaték* = contristatus est, *megmértetik* = remetietur, *meghallattatik* = auditum fuerit, *vala ruháztatott* = erat vestitus, *elváltoztaték* = transfiguratus est, *nem maradtatik* = non relinquetur, *megbocsáttattattok* = remittetur vobis, *láttattak vala* = erant visi, *eltávoztatandom* = amotus fuero, *nem lelettetett* = non

est inventus, *megkáromlattatik és megostorlattatik* = illudetur et flagellabitur, *megrázódtatik* = conquassabitur, *megnyomodtatik* = calcabitur, *vettettet* = stratum, *fútatik* = flatur, *fogattatott* = deprehensa est, *irattatott* scriptum est.

Ik nélkül használtatnak: *asz* = arescit, *hajol* = declinat, *múl* = praeterit, *omol* = corruit, *oszol* = dividitur, így: *megasz* = exarescet, *elhajla* = declinavit, *elmúla* = praeteriit, *elmúljátok istennek menden ítéletét* = praeteritis omne judicium dei, *ház házra omol; oszol*-nak csak szenvedője fordúl elő: *megoszlatik* = dividitur. Épen így *ik* nélkül jőnek elő: *égödöz* = ardet, *forradoz* = infremit, *gyümölcsöz* = fructum fert, *győzödelmez* = vindicat, *ajándokoz* = donat, *hiedelmez* = obumbrat, refrigerat, *kegyelmez* = propitius est, *kincsez* = thesaurizat, *kölcsönöz* = commodat, *könyvez* = lacrymatur, *környékez* = circumdat, *menyez* = desponsat, *patvaroz* = calumniatur, *példáz* = praefigurat, *saruz* = calceat, *szerez* = constituit, *szúnyodoz* = dormitat, *támadoz* = exsurgit. — Ellenben *ik*-kel használtatik: *ebéllik* = prandet, *vacsorálik* = coenat, *jelenik* = apparet, *vépik* = accedit. Az *es* = pluit és *esik* = cadit különböztetik.

Maga az *ik* rag felváltva jő elő az *ek*-kel nemcsak az egyes de a' többes számban is, például: *haragoszëk* = irascitur, meg nem *aloszëk* = non extingvitur, *eszëk* vala = discubuit, *megnyugoszëk* = requiescet, *imádkozëk* vala = orabat, *eskeszëk* = juraverit, *eszëk* és *iszëk* = manducet et bibet, *teszëk* = faciunt, *viszëk* vala = portabant, azért ki az oltárra *eskezëk*, arra *eskeszik* = qui ergo jurat in altari jurat in eo 's a' t. Két íge van, mellyben az *ik* helyett még az eredeti *ön* használtatik: *aluszon* = dormit és *fekszen* = jacet, ezek azonban nem így ragoztatnak: *alszok, alszasz, alszon, fekszek, fekszesz, fekszen, alvék, alvál, alva* 's a' t. hanem így: *aluszom, alusz, aluszon* vagy *aloszëk, aloszik, alvék, elalodjék* 's a' t. miként az *ik*-es igék rendesen szoktak ragoztatni, csupán az *alusz* másod személy tér el a' szabálytól, *fekszen*-nek másod személyét nem vettem eszre. — Egyébiránt az *ik*-es igék szabálya ellen ezen codex nem vét csak egyszer is, és valamint ezeknek másod személye mindenkor *el, ügyekezel, csudálkodol, lakol* 's a' t., úgy az *ik*-etlen igéké *sz, kérdesz* = interrogas, *nész* = vides, *lész* = eris, *tész* = facis, *keressz* = quaeris, *hisz* = credis, 's ezekben miként itt látni a' kimondást nehezítő betű kettőztetés: *néz-sz, lész-sz, hisz-sz* csaknem állandóan elhagyatik, *keres-sz* is talán csak egyszer fordúl elő, egyébkor: *keresz; — lesz, tesz, vesz, visz, hisz* harmad személyben soha sem használtatik, hanem mindig: *lëszen, tëszen, vëszen, viszen, hiszen;* ezeknek múlt idejök harmad személye, a' határozatlan formában nem: *leve, teve, veve, vive, hive*, hanem: *lőn, tőn, vőn, vűn, hűn*, — és épen így nem: *eve*, hanem: *ön*, többesben: *lőnek, tőnek, vőnek, vűnek, hűnek, önek*, mit az értelem zavarás elkerülése tekintetéből, de grammaticai szabályilag is helyesben két *n*-nel kell irnunk: *lőnnek, tőnnek* 's a' t.

A' jelen és elmúlt idő többes száma elő személye, miként már a' nevek hajtogotásánál megjegyzettem, mindig *onk, önk* raggal adatik: követ*önk*, szeret*önk*, ad*onk*, mond*onk*, követt*önk*, mondott*onk*. — A' latin *imperfectum* mindenkor *valá*-val fejeztetik ki, *mondnak vala* = dicebant, *megkeröli vala* = cir-

cuibat, mi ollykor, de tán csak alig egyszer az egész codexben szinte személy szerint változik, így: én *tartom valék* azokat te nevedben = ego servabam eos in nomine tuo; a' perfectum, mit Révai első múlt időnek nevezett, állandóan az úgy nevezett tempus historicummal adatik, elárol*á* = tradidit, ereszt*é* = misit, hiv*á* = vocavit 's a' t., az ad*ott*, hall*ott*, csak valamelly teljesen bevégzett cselekvény kifejezésére használtatik, például: bódog has ki tégedet *viselt*, és az emlők kiket *emtel* = beatus venter, qui te portavit et ubera quae suxisti; te házadnak szerelme *megött* engemet = zelus domus tuae comedit me; miként *beméne* istennek házába, és az elővető kenyereket *megöttö* = quomodo intravit in domum Dei, et panes propositionis comedit. — Ama félig múlt idő többese elő személye határozott formában mindig *ók*, *ők*, határozatlanban: *ánk*, *énk*, például: és *megtiltók azt* = et prohibuimus eum; *ezt lelők* = hunc iuvenimus; *látánk némellyet* te nevedben ördögöt kivetőt és megtiltók őtet 149. l. — Ezen egészen múlt idő egyese másod személye pedig a' határozatlan formában, miként Gömörben még ma is, röviden hangoztatik, így: *jöttel* = intrasti, *himtettel* = sparsisti, nem *hittel* = non credidisti, *leltel* = invenisti, *emtel* = suxisti, *szerettel* = dilexisti, a' többes harmad személye, hogy a' részesülőtől megkülönböztessék, ott hol a' kettőnek egy hangzása az értelemben zavart okozhatna, szótag hosszítást kap, például: *megnyugodtanak*, *értettenek*, *eresztettenek* = miserunt, — kik te hozjád *eresztettek* = qui missi sunt, *elrejtettek* = abscondita sunt, *jöttenek vala* = venerant, *töttenek* = fecerunt, *öttenek*, *megholtanak* 's a' t. Az ollyan gyök igék mellyek *t*-én végződnek, ezen egészen elmult időben összevonatnak, így: *vettel vala* = seminasti, az az *vetettél*, *ki vettőnk* = ejecimus, *juttak volna* = venissent, *meghatta* azokat rémőlet, az az meghatotta 121. l., *megnyitta* = aperuit 213. l. 's a' t., de találni így is: kiből *kivetette vala* 121. l. — A' fenebb említett *veszen*, *teszen* 's a' t. igék, ezen időben *ő*-vel hangoztatnak: *vött*, *tött*, *lött*, *ött*, *vöttek*, *töttek* 's a' t. viszen és hiszen, *vitt*, *hitt*, így már a' *vötte* = accepit, és *vette* = projecit, seminavit, két különböző ige értelmét nem lehet összezavarni. — A' *z*-én, *sz*-en és *szt*-én végződő igék *j*-vel ragoztatnak, például: ráz, parancsoló *lerázjátok*; ruház jelenidő: *ruházja*, távoz-ik, parancs; *távozjatok*, hoz, *hozjad*, sóz, *sózjad*, vonsz-on, *kivonszja* é, isz-ik: *iszja*, oszt *oszja meg* 's a' t.

A' latin indicativi futurumot ezen codex nem ismeri, az a' magyarban mindenkor csak a' jelen idővel tétetik ki, mellyek *beteljesednek* ő ideje koran = quae *implebuntur* in tempore suo; *megmértetik* tü nekted = *remetietur* vobis; *kerdlek* en is tütöket = interrogabo vos et ego 's a' t., annál gyakoribb a' subjunctivi vagy is futurum exactum, *and*, *end*, mindenkor így röviden: *látand* = viderit; *szeretend* = amaverit, *jövend* = venerit, *bemenendetek* = intraveritis 's a' t.; de ha mélyebben vizsgáljuk a' tárgyat ez sem futurum.

Ugy látszik nekem, nyelvünkben csak jelen és múlt idő van, és ez a' névhatározóknál kifejtett helyből helybe mozdúlati, és helyben nyugvási jellembetűkkel ragoztatva alkalmaztatik még nem egészen elvégzett, és egészen elvégzett cselekvények kifejezésére, eléggé kifejti ezt a' *vagyon* = est,

habet ige, melly segédül alkalmaztatik minden más igékben; hiában keressük ennek futurumát, az nem létezett soha, így nem is találtatik meg soha. Ezen igét kell nekünk fel vennünk minden igéink hajtogatása alapjául, mert ez fejezi ki a' jelen lét eszméjét. Már Révai sejtette, hogy a' *vagy*-on ige egy a' *vol* vagy *val* gyökkel, ezt a' *vah* = fuit heber vagy cháldai szóból származtatta, miként ő az illy idegen nyelvbőli származtatást szenvedélyesen kedvellette, említette azt is, hogy ezen *val* gyökkel egy értelmű a' *war* török ige, mellynek egyaránt van *est* és *habet* jelentése. Mit találunk e' müncheni codexben? a' latin *habet* és *est* igét mindenütt a' *val* és *vagyon* ugyan azon, 's átváltozásaiban egészen összehangzó igével kifejezve, sőt megtaláljuk ennek gyökét a' *vaj*-t, mit Erdélyben ma is *vagy*-nak mondanak, *omnino*, *procerto*, az az: *est*, *sic est* értelemben, és melly csudálatos! a' *habet* ige egyhelyütt *fog*-gal fordíttatik. Mind ezek engemet következő hitre térítenek: a' *vaj*, Erdélyben *vagy* igehatározó, ha annak kell neveznem, *omnino*, *procerto*, honnan a' *vagy igen*, egy a' *vagy*-on, vagy *val*, *vol* = est, habet, igével; de ezen *vagy* ige ismét egy a' *fog* = habet igével. Nem szükség talán mutogatnom, hogy nyelvünkben a' *v* az *f*-fel ollykor felcseréltetik; — helyesen gyanítá Döbrentei a' Nyelvemlékek I. kötetében, hogy a' régi halottas beszédben a' *fesz* szó alatt talán *vész*-t kell értenünk, így lett az *ügyel*ből *figyel*, így a' *vogy*-ból vagy *vog*ból *fog*, 's a' *fog*-ból *vág*; ma is azt mondjuk: a' kés, a' kard, nem *fog*, az az nem *vág*, az első szőnyi béke irományai között pedig 1626-ból ezt olvasom: Memorialle. Chifor az Hatwan falu egik 's a' t. — Elsőben mikor Verebélt el Rablották az Török, akorban Chiforv̈ ket embert *fháktak le*. Miſáros János és vduardv̈ János Jobágiok voltak és Chiforv̈ Határban *fhákták le*. Itten Tauallv̈ eſtendőben as Chiforiak futtak v̈y Bániára ot is Chiforv̈ Jobágiot *fháktak le* Bothy Iſtwánt.

A' *vagy*-on vagy *val*, *vol*, ige tehát miként említém, ezen müncheni codexben, de a bécsiben is, mindenkor a' latin *habet*, *est* ige helyét tölti, így egy helyütt *valvan* = habens, más helyütt: *valván* = existens, valami mondóm *vagyon* te neked = habeo aliquid tibi dicere, kik nem *vagynak* = qui non sunt 's a' t.; miként ez a' szótárban bővebben látható; ma is mondjuk: kárt *vallottam*, kudarczot *vallottam*, damnum *habui*, ignominiam *habui*, — az én hazámban, Abaújban a' köz nép nyelvén forog: meg nem *valhattam* ez idei termésemet, az az non potui *habere*. Ezen *vagy*-on vagy *val* gyök változatlanúl áll az indicativi praesensben, és ezt kényünk szerint használhatjuk mind a' jelen mind a' jövendő időre. Az első helyből vagy időből mozdúlat a' félig múlt idő, mi még nem egészen bevégzett mulást, az az folytonos cselekvést jelent. Láttuk már a' névhatározóknál, hogy ezen eszme jellembetűje az *á*, *a*, 's jellemszótaga a' *vá*, *va*, igy már a' *vagy*, *val*, *vol*, gyökből leszen *vagy-a*, *val-a*, *vol-a*. Az egészen elmúlt idő már befejezett, és folyni megszűnt helyből, időből mozdúlatot, tehát már nyugvást fejez ki, a' nyugvás jellembetűje az *l*, *n*, *t*, jellemszótaga az *ol*, *ul*, *on*, *an*, *ott*, *att*, *öl*, *el*, *en*, *ön*, *ett*, *ött* 's a' t.; így már a' *vagy*, *val*, *vol* igére alkalmazva, az egészen elmúlt idő

lészen *vagy-t* vagy *val-t*, *val-ott*, *vol-t*; jövendője a' *vagyon*-nak *est* értelemben ismét nem lehet, a' jövendő kifejezésére külön igénk van, a' *lesz-en*; — más szók segedelmével mellyek az időt meghatározzák mondhatom ugyan: holnap ott *vagyok*, ha ott nem *vagyok*; de ez nem futurum, az az nem a *vagy* igének jövendő formába átváltozása, ez közös a' német és több más nyelvekkel is. Másképen áll a' dolog a' futurum exactummal. Én ezen futurumot olylyannak nézem melly azon mondatra nézve mellyre vitetik, s melly többnyire utanna következik, már betölt, tehát ismét a' cselekvés nyugvását foglalja magába. Révai is megjegyzette, hogy eleink ezen futurumot csupán a' subjunctivusban használták; így találjuk ezt szabály szerint a' müncheni codexben is, de nem kivétel nélkül, például: ha kedeg a' vak a' vakot *vezetendi*, monnaik a' verembe *esik* = coecus autem si coeco ducatum praestet (vagy *praestiterit*) ambo in foveam *cadunt* 47. l.; bódog a' szolga, kit mikor *jövend* ő ura, úgy *lell* tette = beatus ille servus, quem cum *venerit* dominus eius *invenerit* sic facientem; már ezen két példában a' *vezetendi* és a' *jövend*, teljesen betölt, vagy hogy igen helyes régi szónkkal mondjam, megtökélett cselekvényt fejez ki az *esik* és *lel* cselekvényre nézve, és bár amott a' latinban *praestet*, itt *invenerit* van, a' magyar fordító igen helyesen adta amazt így: *vezetendi*, ezt *lel*; helytelen lett volna a' fordítás így: boldog szolga, kit mikor *jövend* ő ura, úgy *lelend* tette, mert a' mondat azt akarja kifejezni, hogy mikor az úr *megjött* őtt ugy lelte tenni, tehát nem még *lelendette*. Említettem már a' névhatározóknál, miként származott az *ól-nan-n*-ból, *ho-ól-nan-n*-ból, *ólnant*, *onnant*, *onnand*, *hólnant*, *honnant*, *honnand*, mi a' helyből mozdúlati és helyben nyugvási jellembetűkből vagy szótagokból olvadt össze, így származott nézetem szerint a' futurum exactum is, például vegyük fel gyökül a' *jő* = venit igét, ebből a' helyből vagy időből mozdúlati képzőraggal leszen: *jő-v-ől*, a' nyugvás képzőragjával: *jö-v-ől-n*, ebből a' fenebbiek szerint: *jövőnt*, *jövőnd*, *jövénd* vagy *jövend* = venerit, részesülőben: *jövendő* = venturus est. A' *vagy-on* igének miként futuruma, úgy futurum exactuma sem lehet, itt ismét a' *leszen* ige lép segédül; *habet* értelemben van: *valand* vagy *valland* = habuerit. A' *leszen*, *veszen*, *teszen* igék, ezen futurum exactumban ollykor szép rövidséggel összevonatnak így: *lend*, *tend*, *vend*, *tendetek*, *vendők valának* 'sat. így találjuk a' régi halottas beszédekben: *emdul*, az az *emdel* vagy *endel*, mit Erdősi is így ír: *êndik*; ezen müncheni codexben csupán az említettem három igét találhatni így összevonva, de nem ritka ez is: *tejenditek*, *vejenditek*, *lejendetek* 's így mindig: *ejendik*.

A' parancsoló 's az ezzel egy subjunctivus a' *vagyon* igében nem fordúl elő, tán mert ez szinte jövendő cselekvényt fejez ki, *habeo* értelemben ismét találjuk: *valj*, *valjatok* = habeas, habeatis. A' modus optativus *volna* = esset, megkülönböztetik a' *lenné*-től, mit *volna* tejendő = quid esset facturus, mi előtt e' világ *lenne* = priusquam mundus esset. A' határozatlan módban csupán egyszer fordúl elő ezen ige: kik mondják a' felkeletet *nem volni* = qui dicunt resurrectionem non esse. — Egészen a' latin szerkezetet látjuk itt

nyelvünkre hiven áttéve úgy miként azt nyelvünk szelleme szerint bajosan használhotnók, de minden esetre felette nagy nyereség a' nyelv fürkészőre nézve, mert a' subjunctivi imperfectumnak nagy rokonsága van a' határozatlan móddal, úgy hogy egyiket a' másikkal igen gyakran fel lehet cserélni, ha tehát az egyik meg van nyelvünkben, a' másiknak is szükségkép meg kellett *lennie*, vagy ha akarjuk: *volnia*.

A' *nincs*-et *sincs*-et hosszas fáradsággal húzogatá le Révai, az *ics* = ens, res, aliquid, eredeti nyelvbeli, úgy a' héber *jêsch* = ens, res, aliquid, a' cháldai *ith*, arab *schaj* 's a' t. szókból. Azt hiszem, nekünk nem szükség illy távol forrásokhoz folyamodnunk e' szó megfejtésére. Tudjuk mindnyájan, hogy az *úgyan* vagy *úgy* annyi mint *igen;* az *úgy* csak ollyan átváltozása a' *vagy*-nak, millyen az *inkább* a' *jonkábbnak;* az *így* és *úgy* ismét egy értelmű, ezen *így*-ből már legkönnyebben lehetett a' *nem-így* vagy *nem'gy*, ebből a' *ningy*, *ingy*, ezen *gy* végbetűt szinte lehetett *j*-nek is hangoztatni, miként az egészen egyaránt is használtatik a' *vagy*, *vajj* gyökben, ezen *j* betű pedig miként veszi fel gyakran a' *h*-át 's miként változik *ts*-vé szinte elég bőven megmutatta Révai a' parancsolókról szóltában, mutatja a' *segéjj* és *segíts*, *készéjj* és *készits* 's a' t. így lett a' *ningy*-ből *ingy*-ből, *nincs*, *incs* vagy *nincs-en*, *incs-en*. Ezen codex felváltva minden különbség nélkül használja a' *nincs*, *incs*, *nincsen*, *incsen* szókat; a' Hegyalján ma is állandóan *ingen*-t hallunk *ingyen* helyett, mi pedig eredetileg egészen egy a' *nincsen*-nel.

Többi igéinket már, valahányszor praesens és perfectum közötti vagy előtti időt akarunk kifejezni, mindenkor a' *vagy* vagy *val* ige segedelmével hajtogatjuk, igy *tud* = scit, az aligmúlt időben leszen: *tud vala*, *tudja vala* = sciebat, 's hajdani ragozás szerint: *tudod valál*, *tudom valék*, mire egy példát e' codex is nyujt: *en tartom valék azokat* = ego servabam eos. Így a' több mint múlt idő: *halotta vala* = audiverat, *élemedt vala* = processerat in diebus, a' subjunctivi több mint múlt idő: *betöttö volna* = plicuisset. A' conjunctivi perfectum kifejezésére a' *leszen* ige hivatik segédül melly miként a' *vagyon* az összetételekben is megtartja néha a' személyes névmási ragot, például: *mondottam légyek* = dixerim 195, *jöttem légyek* = venerim 23, 35, *tött légyen* = fecerit, de erre alig van egy két példa az egész codexben. Állandó szabályok ezek e' codexre nézve, mellyeknél nem igen találunk kivételt. Egyébiránt jövendő helyett, miként már említém, mindenkor a' praesens használtatik, a' *fog* igét ezen codex csupán a' *habet*, *capit*, *concipit* értelemben ismeri: de tü látvátok ingyen *poenitentiat sem fogtatok*, hogy osztán hinnétek neki = vos autem videntes *nec poenitentiam habuistis*, postea ut crederetis ei; en beszédem *nem fog* tü bennetek = sermo meus non capit in vos, de ezen *fog* ige ismét nem egyéb mint a' *vog*, *vogy*, *vol*, *val* = habet, est, és így mikor ezt mondjuk: *tudni fog*, *szeretni fog*, csak ezt mondjuk: *tudni vagyon* vagy *val*, *szeretni vagyon* vagy *val* = habet scire, habet amare vagy habebit; erit qui amat, mi úgy látszik eleinknél szokatlan kifejezés volt. Révai ezen *fog*-ot incipit értelemben veszi.

Az *ít* igével összetett igék parancsolója mindenkor *h*, így *álla-ít* vagy *állajt* = putat, existimat, *ne álla-hátok* = nolite arbitrari, *fe-ít* vagy *fejt* = solvit, *fehétek meg* = solvite, *fényesé-ít* = clarificat, *fenyeséh meg* = clarifica, *feszé-ít* = crucifigit, *feszéhed meg* = crucifige, *gonoszbé-ít* = scandalizat, *gonoszbéhon* = scandalizet, *meré-ít* = haurit, *meréh* = haurias 's a' t. Egyedűl a' *szabadé-ít* = liberat ige az mellyben még az ősi *ch* használtatik néha *h* helyett, igy előjő: *szabadéha meg* = liberet, de a' miatyánkban: *szabadóch* = libera áll, miként a' régi halottas beszédben: *szobodúcha*, mi engem arra a' gondolatra hoz, hogy ezen miatyánkot a fordítók, vagy talán Németi György, nem is figyelve az eredeti latin szerkezetre, vagy az eredeti kéziratra, csak úgy irták le, miként már eleiktől megtanúlták; így a' Lukács evangyélioma 11. fej. előfordúló miatyánk nem is egyezik a' latin szerkezettel, 's magában a' Máté evangyélioma 6. fejezetében előjövő miatyánkban *mi*-t találunk *mü* helyett. Mind ezen parancsolókat Abaújban a' köz divat *j*-vel hangoztatja: *segéjj*, *bocsájj*, *szakíjj* 's a' t., mit ollykor a' néhez kimondású *ts* helyett szépen használhatnánk. Az *r*, *l*, *z* mássalhangzókon végződő igék parancsolója másod személyében a' *j* után többnyire még *h* is tétetik, így: *járjh*, *gyeterjh*, *akarjh*, *írjh*, *öldökljh*, *veszteglјh*, *urozjh*, *kölcsönözjh*, *győzödelmezjh*, *irgalmazjh*, *kegyelmezjh* 's a' t. határozott formában pedig valamint ezen, úgy más igéknél is a' *d* eleibe még magán hangzó tétetik, így: *adjad*, *ajándokozjad*, *fedjed meg*, előjő így is *fedd meg*, *fényeséhed*, *feszéhed*, *végyed* 's a' t. mi annál feltűnőbb mert az indicativi praesensben illyenek is fordúlnak elő: *nem tud*, az az *nem tudod* = non scis, *te tud* = tu scis, *akard é*, az az *akarod é* = vis? *Met* = seindit igének, melly miként a' *tetik* = apparet, videtur, *sz* nélkül használtatik, parancsolója: *medd el* = abscinde, *medd ki* = succinde, *ne meggyük meg azt* = non scindamus eam. Előfordúlnak ezen rövidítések: *mecczek* és *meggyek* de ezek nem a' *met* ige származékai, hanem ennek: *mít teszek*, *mít tegyek* összehúzása. A' *jő* = venit ige, melly mindig így *n* nélkül fordúl elő, parancsolója: *jöjj* 30. l. többesben: *jövetek* 240. l.

Említettem, hogy a' subjunctivi imperfectumnak nagy rokonsága van az infinitivussal: amabban: *ne*, *na*, ebben *ni*, dunamellékiesen *nyi* a' rag, csupán az *iszik* igében tartatik meg e' codexben is, miként a' köz divatban a' *nya* rag, így a' 159. lapon: *enni* és *innya* = edere et bibere; a' Duna mellett több illy infinitivusokat is hallunk: ezt: *írnya* csaknem mindig. A' subjunctivi imperfectumot és az infinitivust kölcsönösen fel is lehet egymással cserélni, így egyaránt mondhatom: *mennem* kellene és kellene hogy *menném*. — Révai ezen *ni* rag értelmét így határozta: „huius autem significatio est *actio*, *opus*, *factum*, *perfectio*“ de van-e szó, mellyet ezen határozat alá nem lehetne sorozni? A' subjunctivusban a' *ne*, *na* rag, nyilván *kívánságot*, *ohajtást* jelent, az infinitivusban a' *ni*, *nyi* vagy *nya*, mit én amazzal igen rokonnak tartok, sokféle jelentésű; magában véve parancsoló helyett is használható, így: *dolgozni*, *írni*, midőn nem jelentem ki, *mit*, *kinek*, *hol* kivánok *dolgoztatni* vagy *íratni*; a' német ezt szinte infinitivussal teszi ki: *arbeiten*,

schreiben, a' latin: *laborandum*-mal, *scribendum*-mal, de hozzá vethetjük az igék minden idejéhez különbség nélkül, *írni kezdek*, írni *kezdettem*, írni *kezdjek* 's a' t. Ha a' nevek után ragasztani szokott *nyi* névhatározót szorosb vizsgálat alá vesszük, úgy találjuk, hogy az nemcsak *mennyiséget*, de *millyenséget* vagy *mekkoraságot* is jelent; igy az *anyá-nyi* ezt teszi: már ollyan mint az *anya; több-nyire*, nemcsak ezt teszi: a' *nagyobb szám*, *nagyobb mennyiség*, hanem ezt is: *egyébbaránt* = caeterum, quod reliquum est, in reliquo. E' müncheni codex még más jelentését is tanúsítja a' *nyi* vagy *nyé* ragnak, nemcsak azt mutatja ez hogy más névhez ragasztva minden egyéb hajtogatási ragokat felveszen, például: *egy könyök-nyé-jet* = cubitum unum, *me-nyé-vel*, az az *minyi-vel* tartozol = quantum debes, *me-nyé-szer* = quoties 's a' t., de illy kifejezéseket is mutat: „azon napon mennek vala az Emaus nevő kastélyba, ki vala *hatvan láb földnyé* Jeruzsálemtől = in spatio stadiorum sexaginta 188. lap, mit Erdősi igy fordít: *hatvan kigyne földön*. Még világosb ez e' mondatból: „és ő eltávozék ő tőlök *egy kő-hagyéjtás-nyé* = et ipse avulsus est ab eis quantum jactus est lapidis 182. l. mit Pesti igy ád: *olly mint egy kőhagyításnyira;* Erdősi igy: *közel annye földön menyire egy kűel hagyéjthatnak;* egészen egyezik pedig ezzel ezen kifejezés. „mert nem messze valának a' földtől, *de monnal két száz könyökletnyé* = cubitis ducentis 240. l. Ezek szerint már vala hatvan láb föld-*nyé*, eltávozék egy kőhagyéjtás-*nyé*, valának a' földtől két száz könyöklet-*nyé*, egészen ezt teszi: földnyi-*re*, hagyításnyi-*ra*, könyökletnyi-*re*, az az *ollyan* távolságra mint hatvan láb föld, mint egy kőhajítás, mint két száz könyöklet. De előjőnek még e' codexben következő szólások is: *kevesen-né* vagy *kevesen-nyé* = pusillum, *kevesen-nyé vártatván* = pusillum, *kevesen-nyé ideiglen* = modicum tempus, sőt ez is: *kevesenneiglen* = modicum, miket ma igy fejeznénk ki: *kevéssé vártatván* vagy *kevésnyit vártatván*, *kevésnyi ideiglen*, *kevésnyiglen*. — Nem szükség mondanom, hogy mind ezek adverbialis formában vannak; úgy de az adverbiumok nem egyebek mint szóhatározó-ragos nevek, *kevesenné ideiglen*, épen annyi mint: *kevés ideig* és *kevesenneiglen*, épen annyi mint: *kevessé* vagy *keveset*, vala *hatvan lábföldnyé*, épen annyi mint: *hatvan lábföld* vagy *hatvan lábfölddé*, vagy *hatvan lábföldön*. Ezeket előre bocsátván én az igék infinitivusát sem tartom egyébnek mint az igék gyökének tehát főneveknek a' *nyi* mennyiséget, millyenséget de ohajtást, kivánságot, parancsolást is kifejező raggal összetételéből származott melléknévnek, mellyet hajtogathatunk személyes névmással, összetehetünk úgy mint más két nevet minden egyébb ragozás nélkül, vehetünk főnévül is, és kifejezhetünk főnévvel is. Igy például e' gyök: *jár*, mi hajdan bizonyosan magán értelmű volt, 's talán innen a' *gyár*, főnév, ebből a' *ne*, *nye*, *nyi* raggal leszen *jár-në*, *jár-nye*, *jár-nyi*, *jár-ni*, mi már mellék vagy adverbialis neve leszen a' *jár* főnévnek, igy nem tudok *jár-ni* annyi: nem tudok *annyit* hogy *járjak*, nem tudom a' *járást*, ebben tehát a' *nyi* vagy *ni* rag világosan mennyiséget fejezki: nincs *annyi* tudományom hogy járjak, és pedig a' *tudok jár-ni*-ban mindkét szó ige. Mondhatom vala ezt igy is:

nem tudok *jár-nom*, mert minden nevet lehet személyes raggal is kötni. De vegyünk fel mellék nevet, például *képes*, nem *képes járni*, az az *nem képes a' járásra*, nem *ollyan* képes hogy járjon; vegyünk főnevet: *öröm*, evvel ha összetesszük leszen, *öröm járni*, az az *öröm a' járás*, *örömnyi a' járás*, *öröm járnom*, az az nekem öröm a' *járás*. Ezekből látom én már kimagyarázhatónak e' codexben előforduló infinitivi formákat. Magában áll az, tehát rag nélkül, valahányszor személlyel viszonyban nincsen, így: illik szombatokon *jól tenni* = licet sabbatis benefacere 39. l.; kiket nem illik vala neki *megenni* = quod non licebat ei edere 38. l.; itt a' *neki*-re nem a' *megenni*, hanem az *illik* vitetik; parancsolá oda *hívatni* őtet = praecepit illum vocari 107. l.; kik mondják a' felkeletet nem *volni* = qui dicunt resurrectionem non esse 110. l.; Erdősi szerint: *hogy ne legyen;* mikor látandjátok a' pusztólatnak udokságát *állani* hol nem illik = cum autem videritis abominationem desolationis stantem ubi non debet 112.; és keresi vala *látni* őtet = et quaerebat videre eum 147; a' törvény szerént kell *meghalni* = secundum legem debet mori 235 's a't. Miként két nevet összetehetünk minden rag nélkül, például: *ház-fedél*, *férfiszív*, és miként mondhatjuk: *ház alá*, *ház alatt*, és miként felebb láttuk: *vetemény által*, *tenger által*, *tőfok által*, *a' zsinagóga kűvöl*, *embernél kül* 's a't. miket másként így fejeznénk ki: *ház fedele* vagy *háznak fedele*, *férfi szíve*, *háznak alája*, *háznak alatta*, *veteményen által*, *tengeren által*, *tőfokon által*, vagy *a' tőfoknak általla*, *a' zsinagógán kűvöl*, *az embernél külön* 's a' t. épen így vannak e' codexben több példák az infinitivusra, például: ne fordóljon meg *ő köntösö felvenni* = non revertatur tollere tunicam suam 67, jövő egy nemberi *víz meréjteni* = venit mulier haurire aquam 196; az az *ő köntösét felvenni*, *vizet meríteni*, vagy *köntöse felvételre*, *víz merítésre* 's a' t. Egy némelly 1707-ki tanúvallatásban olvastam minap: „láttuk hogy azokba az völgyekbe jártanak *széna csinálni*"; nem tudom az ország más részeiben igen-e, az én hazám vidékén a' Tisza mellett ma is mondják: *megyünk kukoricza kapálni*, *széna gyűjteni*, *fa vágni* 's a' t. Mikor azonban az infinitivus személyre vitetik, név természeténél fogva felveszi a' személyragot. Ne akarjh *félned* = noli timere 134, kezdének gabonafőt *szaggatniok* = coeperunt vellere spicas 88 's a' t. és ez felette gyakori e' codexben úgy hogy a' magán álló infinitivusra ritkábban lehet példát találni.

Fel lehet váltani az infinitivust főnévvel, például: *koldoltomat* általlom = mendicare erubesco 167, az az *koldulatomat átallom;* — nem akarjuk ennek *országlatját* = nolumus hunc regnare 174; és felelének *ő nem tudtokat* = et responderunt se nescire 176; állajtván önmagokat *szellet láttokat* = existimabant se spiritum videre 189; vallja *ő szolgálat tétét* istennek = arbitretur obsequium se praestare Deo 229; — így akarom *ő* neki *maradtát* = sic volo eum manere 241 's a' t. Igy is: valami *mondóm* vagyon te neked = habeo aliquid tibi dicere 142; — még sok *mondóm* vagyon tü nektek = adhuc multa habeo vibis dicere 229; vagyon *ejendő* étkem = cibum habeo manducare 198. Igy minap némelly Zala vármegyei perben, egy 1839-ki irmány-

ban találtam: semmi *hallyúja*, az az semmi *hallója*. Valamint a' latin szépen használja ezen infinitivusokat az *ut*, *quod* kikerülésére, úgy lehet nyelvünkben is ezen igefőnevek által az alkalmatlan gyakori *hogy*-ot kikerülni; innen a' latin infinitivi constructio állandóan azokkal adatik: állajtván kedeg ő neki a' társság között *voltát* = existimantes autem illum esse in comitatu 128; tudom en belőlem jószágnak *kimentét* = novi virtutem de me exiisse 146; mert bizonyosok valának Jánosnak próféta *voltában* = certi sunt enim Joannem prophetam esse 176; miképen mondják Christusnak Dávid fia *voltát* = quomodo dicunt Christum filium esse David 178; senki nem teszen valamit rejtekben, és keresi jelen *voltát* = nemo in occulto quid facit et quaerit ipse in palam esse 206; mondja vala gördőlet *létét* = dicebat tonitrum esse factum 221; egyebek mondják vala az angyal neki *szóltát* = alii dicebant angelus ei locutus est 221.

Épen így tétetik ki ugyanazon főnevek által a' latin gerundium: ki látand nemberiet őtet *kévántára* = qui viderit mulierem ad concupiscendum eam 24; *eltemetendőnek* tött engemet = ad sepeliendum me fecit 72; mert elevekelsz üdvösség tanóságának *adotjára* ő népeinek = praeibis ad dandam scientiam salutis plebi eius 125; betegeknek *vigasztásokra* = ad sanandum eos, 135; kellemetesek a' *megtökéletére* = necessarii sunt ad perficiendum, 164. Ugyan ezt majd infinitivussal találjuk a' magyarban: és adják őtet a' pogányoknak *megkárhoztatni* = et tradent eum gentibus ad illudendum 58; mit Erdősi így teszen ki: *hogy* megcsúfolják; majd részesülő helyett áll: és mikor hallaná a' gyölekezetnek *elevemultát* = et cum audiret turbam praetereuntem 173; majd ismét, mint felebb láttuk a' latin részesülő, infinitivussal tétetik ki: látandjátok *állani* hol nem illik = videritis stantem ubi non debet 112. lapon.

Részesülőinkről nem merném egészen állítani miként Révai, hogy azok az ige gyökéből és a' személyes névmás *ő*-ből vagy *vő*-ből származtak, hogy *dícsérő*, *lépő* ennyi volna: *dícsér-ő* = laudat ille, *lép-ő* = graditur ille, mert *dícsérő*, *lépő* lehetek én is, te is 's a' t., és *dícsérő* lehet nemcsak az a' *ki dícsér*, de az is a' *mivel dícsérnek*; örömest kezet fogok Révaival abban: hogy a' részesülők az igékből származott mellék nevek, mert minden ige gyöke főnév és mindegyik kétségkivül hajdan magában érthető is volt, úgy miként *fagy* = gelu és congelat, *vár* = arx és exspectat, *fog* = dens és scindit 's a' t., ezen főnévből, miként többnyire minden más főnevekből magánhangzók után tételével származtak számtalan mellékneveink, így magából a' *fagy*-ból lett *fagy-ú*, vagy *fagy-jú*, *fagy-gyú*, miként *hosz*-ból *hosz-ú*, vagy *hosz-jú*, *hosz-szú*, így a' *szomor*-ból *szomor-ú* vagy *szomor-ó*, *orom*-ból *orm-ó*, *keserv*-ből *keserv-ű* vagy *keserű*; így lett az *indúl* ige *ind* gyökéből az *inda*, *mozog*-ból *mozga*, *dong*-ból *donga*; így leszen már minden igének nemcsak miként Révai mondja indicativi praesense harmad személyéből, de minden idő harmad személyéből a' verbale adjectivum, mit kényünk szerint miként minden más nevet mellék és főnevül használhatunk. Igy már láttuk, és a'

köz divat szerint is tapasztaljuk, hogy *mondó* nemcsak ezt teszi, sőt nem is ezt teszi: *dicit ille*, hanem: *qui dicit* és *quod dicitur* vagy nyelvünk természete szerint: *dicetur*, valami *mondóm* vagyon te neked = habeo aliquid tibi *dicere*, az az *dicendum* vagy *quod dicam*. Igy tehát minden *igenév* magán állva fő- és melléknév, mert minden más név is egyaránt lehet fő- és melléknév, ki nem tudja hogy *szerető* nemcsak az a' *ki* szeret, de az is a' *kit* szeretnek? hogy *szeretett* nemcsak az a' *ki* szeretett de az is a' *kit* szeretett, 's hogy *szeretendő* ismét nemcsak az a' *ki* szeretend de az is a' *kit* szeretend. Igy Bethlen Gábor 1623-ban Gál Pétert beszédében mindig így czímzi: *szerető* Gál Péter uram; így mondjuk: *ismert* dolog, és a' dolgot *ismert* ember; így: *jövendő* = venturus est, *ejendő* étkem = cibus manducandus.

Ezen codexben gyakran előfordúlnak mind azok miket itt a' részesűlőkről átalában említettem, bár gyakran a' latin szerkezet szolgai utánzása miatt azok is latinosságot viselnek; néhány például szolgáljának: és ő vala *imtő* ő nekik = et ipse erat innuens illis 123; felelvén a' neki *szólónak* = respondens dicenti 41, ötte azt az *ülőnek* fejére = effudit super caput ipsius recumbentis 72; látánk némellyet te nevedben ördögöket *kivetőt* = vidimus quendam in nomine tuo ejicientem daemonia 103; láta egy jeles-bűnöst Lévi nevőt a' vámon *ülőt* = vidit Publicanum nomine Levi, sedentem ad telonium 135; valának kedeg az útban Jeruzsálembe *felmenők* = erant autem in via ascendentes Jerosolymam 106; láta ott embert nem *ruháztat* = vidit ibi hominem non vestitum 62; egy *keze megaszott* ember = homo habens manum aridam 86; ő Illyés ki *jövendő* = ipse est Elias qui venturus est 37. Ezen részesűlő futurumot, miként a' többi részesűlőt is, ismét lehet a' *vagyon* és *leszen* segédigék minden részeivel ragozni: immár *lész* embereket *fogandó* = jam homines eris capiens 134; mit *volna tejendő* = quid esset facturus 202; *vendők valának* = accepturi erant 208; légy *megegyesőlt* = esto consentiens 24. Meglepő erre nézve a' 177. lapon előfordúló gyönyörű hely, melly egyetlen ezen codexben, melly nyelvünk sajátságából van véve, 's melly nyelvünk sajátságai gyöngyéül tekinthető: „ha valakinek atyjafia meghaland, *és ez feleséget vallott lend* = si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem.

Révai haragudt ezen kiejtésekért: *szedett szőlő*, *terített asztal*, ezeket úgymond helyesebben szenvedő formában kell mondani: *szedetett szőlő*, *teríttetett asztal*. E' codex mind kettőre nyút példákat, láttuk már felebb: láta ott embert *nem ruházttat* = non vestitum, előjő: *fogattatott* = deprehensa est 209; *irattatott* = scriptum est 228; *megbocsattattattok* = remittetur vobis 138. Igaz hogy az értelem-zavar elkerülése tekintetéből jó ollykor a' Révai által ajánlott különböztetés, de hogy ezen *tattatott*, *tettetett* rag felette vontatóvá és unalmassá teszi a' nyelvet, tagadhatatlan; eredetileg pedig, miként már elébb említém a' kettő értelme között nincsen különbség, és e' codexben is felváltva jő elő: *felül-írt*, *felül-íratott* és *felül-írattatott*.

Említettem már a' névhatározóknál, hogy a' helyből helybe mozdúlat, helyben nyugat és helyből mozdúlat ragai és jellembetűi a' részesűlőkben

is előfordúlnak. Elő kell fordúlniok ezekben is, mert hiszen ezek is nevek. Miként mondhatom: *szer-vé* vagy *szer-ré*, *szer-en*, *szer-en-n* vagy *szer-én-t*, vagy *szer-ül*; *haz-ól*, *meg-ől*, *fel-ől* 's a' t., épen így mondhatom: *osztó-vá*, *osztó-an*, *osztó-ul*, *szerető-vé*, *szerető-ve*, *szerető-vén*, *szerető-ven*, *szeretővül* v. *szeret-ve*, *szeret-vén*, *szerető-ül*. A' *ve* és *ven* v. *vén* ragot bajosan tudjuk a' részesülőkben megkülönböztetni, nagyon természetesen, mert többnyire mindkettőt adverbialis értelemben használjuk, adverbiumaink pedig mindkét ragot felveszik, sőt magokat a' ragtalan neveket is vehetjük adverbiumul; így: *miá* és *miatt*, *azonba* és *azonban*, *oda haza* és *otthon*, *többé* és *többet*, *felettébb* és *felette*, *minap* és *minapon*, *olly-kép* és *olly-képen*, *szörnyű-mód* és *szörnyü módon*, *remény-tele* vártam és *remény-telve* vagy *reménnyel telve* vártam 's a' t. Innen van, hogy e' codexben a' *ve* részesülő formára három példánál nincs több, legalább én nem találtam többet: ettől *fogva* immár lész embereket fogandó = ex hoc jam homines eris capiens 134; holdá *kelve* = in crastinum 220; az ajtók *betéve* volnának = fores essent clausae 239; egyébbiránt pedig állandóan a' *ván*, *vén* forma használtatik: *mondván* vagyon = dictum est 24; tü kitek *gondolván* toldhat ő állatjához egy séngnyit = quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum 27; és Jézus *megfordólván* és őtet *látván* = at Jesus conversus et videns eam 33; lelte *hiúan* = invenit vacantem 40; seprőkkel *megtisztéjtván* és *megékeséjtvén* = scopis mundatam et ornatam 40; *adván* vagyon = datum est 41; nincs *adván* = non est datum 41; *mondván* = dicentis 41; — *felemelvén* kedeg ő szemeket senkit sem látának = levantes autem oculos suos neminem viderunt 51; ültök — *ítélvén* = sedebitis judicantes 56; az elölsők kedeg *jövén* azt álajták = venientes autem primi arbitrati sunt 57; és *kimenvén* Jézus = et egressus Jesus 66; embernek fiát *jövén* = filium hominis venientem 68; kik *vévén* = quae accipientes lampades 's a' t. 69: és *megkötözvén* elvivék = et vinctum abduxerunt eum 76; *bűnhődtem* az ártatlan vért *elárolván* = peccavi tradens sangvinem justum 76; Jézust kedeg *megostoroztatván* nekik adá = Jesum autem flagellatum tradidit eis 78; látá mennyeket *megnyitván* = vidit coelos apertos 82; ő hálójokat *megszerezvén* = componentes retia 83; és ő a' hajóból *kimenvén* legottan eleibe kele ő neki = et exeunti ei de navi statim occurrit 90; hogynem két kezed *valván* = quam duas manus habentem 103; és vala a' nép *várván* Zachariást = et erat plebs exspectans Zachariam 123; ruhácskákba *takarván* és a' jászolba *helyhetvén* = pannis involutum et positum in praesepio 126; és jövének *sietvén* = et venerunt festinantes 126; ezeket *hallván* = haec audientes 132; és *megfedvén* = et increpans 133; senki *iván* ót legottan akar újot = nemo *bibens* vetus statim vult novum 136; *írván* vagyon = scriptum est 141; hogy valják en örömemet *betelvén* = ut habeant gaudium meum impletum 231; Simon Péternek kesi *valván* = Simon Petrus habens gladium 233; ki nem látja ezen példákból? hogy a' *ván*, *vén* rag minden egyébb ragokat 's minden ejtéseket kipótol, az egyes számbeli nominativust: bibens, videns, exspectans = *iván*, *látván*, *várván*, conversus, egressus = *megfordolván*,

kímenvén; többesben: levantes, venientes, componentes = *felemelvén, jövén, megszerezvén;* genitivust: dicentis = *mondván;* — accusativust: venientem, habentem, involutum, apertos = *jövén, valván, takarván, megnyitván;* — a' latin kifejezéseket: sedebitis judicantes, vinctum abduxerunt, venerunt festinantes = *ültök ítélvén, megkötözvén elvivék, jövének sietvén; datum est, scriptum est* = *adván vagyon, írván vagyon;* de leginkább kitünteti ezen formának adverbialis természetét a' lelte *hiúan* = invenit vacantem. Kipótolja ez még a' gerundiumot is: mi *tévén* hatom az örök életet = quid faciendo vitam aeternam possidebo 152; *élvén* belendesöl = vivendo luxuriose 165.

Láttuk már a' névhatározóknál, 's az infinitivusoknál, hogy ezt: a' tengere*n által*, a' tőfoko*n által*, köntösé*t felvenni*, vize*t meríteni*, így is mondhatjuk: *a' tenger által, a' tőfok által, köntöse felvenni, víz meríteni*, épen így használhatjuk a' részesülőket is. Előfordúl e' codexben: *ő keze kinyójtván* = extendens manum 46, *tanács tartván* = consilium facientes 118, és *térdek hajtván* imádják vala = et ponentes genua adorabant 119, *gyolcs vévén* = mercatus sindonem 120; senki kedeg *a' szövétnek meggyójtván* nem fedi azt be edénnyel = nemo autem lucernam accendens operit eam vase 143. Egyébbaránt ezen forma állandóan a' latin *Ablativi consequentiae constructio* kifejezésére használtatik. Temérdek erre a' példa, szembetűnőbbek következők: *ajtó betévén* imádjál = clauso ostio ora 26; és *Jézus* innen *elmenvén* = et transeunte inde Jesu 33; még ő *e' beszélvén* = adhuc eo loquente 41; és a' *gyölekezet eleresztvén* = et dimissa turba 46; *ez ige hallván* = audito verbo hoc 47; *estve lévén* úgy mondotok = et facto vespere dicitis 49; és *azok elhagyván* elméne = et relictis illis abiit 49; és *ők* a' hegyről *leszálván*, parancsolá nekik = et descendentibus illis de monte praecepit eis 51; — *ők* kedeg Galileában *nyájaskodván* = conversantibus autem eis in Galilea 52; és *ő szája megnyitván* lelsz benne egy scatert = et aperto ore ejus invenies scaterem 52; *ezek halván* = auditis autem his 56; *megszegődvén* kedeg = conventione autem facta 57; és *azok* Jerichóból *kimenvén* = et egredientibus illis ab Jericho 58; és *azok meghagyván* = et relictis illis 58; *kezei lábai megkötözvén* ereszjétek = ligatis manibus et pedibus ejus mittite 62; és *e' hallván* csudálkodának = et audientes mirati sunt 63; és *dícséret mondván* = et hymno dicto 73; *tanács tartván* kedeg vevék = consilio autem inito emerunt 77; *víz vévén* megmosá ő kezeit = accepta aqua lavit manus 78; *hálójok meghagyván* követék őtet = relictis retibus secuti sunt eum 83; *ő keze ragadván* felemelé őtet = elevavit eam apprehensa manu ejus 83; és *ágya felvévén* elmene = et sublato grabato abiit 84; *ez hallván* = hoc audito 85; *mindenek kivetvén* = ejectis omnibus 92; *ki meg esmervén* = quo cognito 99; meghala *magzat nem hagyván* = mortuus est non relicto semine 110; és *azok évén* = et manducantibus illis 115; és *a' kelyeh vévén* = et accepto calice 115; *a' gyolcs meghagyván* elfuta = rejecta sindone profugit 117; Jézus kedeg *nagy szó eresztvén* kilehelle = Jesus autem emissa voce magna exspiravit 120; és a' *napok megtökélvén* = consumatisque diebus 128; *minden kísértet megtökélvén* eltávozék = consummata omni tentatione re-

cessit 131; *nap lévén kedeg*, kieredvén megyen vala = facta autem die egressus ibat 133; *árradat lévén* kedeg = inundatione autem facta 139; *a' kötelek megszaggatván* vitetik vala = ruptis vinculis agebatur 144; *a' csapások rejá vetvén* = et plagis impositis 152; a' *gyölekezet* kedeg *egybefutván* = turbis autem concurrentibus 155; *sok gyölekezet* kedeg *környölállván* = multis autem turbis circumstantibus 156; az *ország megvévén* megfordólna = rediret accepto regno 174; és *ezek mondván* eleve megyen vala = et his dictis praecedebat 175; — *tűz gyójtván* = accenso autem igne 183; a' *bor megfogyatkozván* = deficiente vino 193; és a' *vacsora meglévén* = et coena facta 223; és *feje lehajtván* elereszté ő lelkét = et inclinato capite tradidit spiritum 237; örőlének *úr látván* = gavisi sunt viso Domino 239; jövö Jézus *ajtók betévén* és *ablakok berekesztvén* = venit Jesus januis clausis 239. Akad egykét példa így is: és az *ördögöt kivetvén* = et ejecto daemonio 33; *egybehíván tanéjtványit* = convocatis discipulis 34; *vévén ő lámpásokat* = acceptis lampadibus 69; *egybehíván* kedeg a' tizenkét *apostolokat* = convocatis autem duodecim apostolis 146; *fél-eleveneu hagyván* = semivivo relicto 152; és *látván őtet* elmula = et viso illo praeterivit 152; *ezeknek* kedeg *kezdvén lenniek* = his autem fieri incipientibus 180.

Említettem a' névhatározóknál, hogy egyaránt mondhatjuk miként e' codex is tanúsítja: Samaria *közepi által* = per Samariam, és: *Samariának általla*, ismét: per Samariam, vagy: per mediam Samariam; igy: *jog-felőlem* és *jogom felől*, *környöl-tekéntvén* és *környölök tekentvén* 's a' t., épen így ragozhatni a' *va*, *ve*, végzetü részesülőket is. Révai ezeket a' részesülő aligmult idejének állítja, úgy hogy ez: *dícsérve*, *lépve*, ennyit teszen: qui laudavit, qui gressus est. Én más értelemben vagyok. Én itt ugyan azon *vá*, *vé* vagy röviden *va*, *ve* ragot látom, mellyet a' név határozóknál kifejtettem, és ugyan ezt látom az igék imperfectumaiban, sőt a' nevek genitivusaiban is, de azért valamint a' genitivusokat, úgy ezen részesülő formákat sem mondhatom imperfectumoknak. — Ezért mondották eleink: *szereté-je* és *hallá-ja*, *szeretné-je* és *hallaná-ja*, vagy *szereté* és *hallá*, *szeretné* és *hallaná* felváltva, ezért a' részesülőket: *advá-ja* és *mondvá-ja* vagy *adva* és *mondva*, ezért mindegy: *ember keze* és *ember-nek keze*, ezért az *eleven* annyi mint *élő a' járvány* annyi mint *járó*. Ha kinek az tünnék fel, miként egy az *ember keze* ezzel: *embernek keze*, vegye gondolóra miként egy az: *o-da*, *ott*, *ott-an*, *ott-an-an* vagy *ott-ann-an*, somogyiasan: *ott-ann-ag*, *ott-ann-at* és *ott-og-ol* vagy *ott-og-ul*. Miként az *o-da* változott *ottan-ag*-gá, épen úgy változhatott az *ember-é* *ember-en-eg*-gé vagy *ember-n-eg*-gé, *ember-n-ek*-ké. Ezeknek alapos kifejtése nem ide tartozik, ezeket csak mellékesen azért, mert miként mindjárt látjuk ezen codex is ellenkezőt bizonyít Révai állításával, az az hogy a' személyragos részesülők minden időre egyaránt használtatnak. Maga Révai megjegyzi grammaticájában: „*Secundae et tertiae singularis personae pronomen huic participio sic affixum non reperi;*“ és mégis utánna veti: „*sed per analogiam ultro infertur eundem usum olim et in his viguisse;*“ és így megállapítja, hogy: *élvéje* dicséri ő ura nevét, ennyi: *vivens ille* laudabit Domini sui

nomen. — Hasztalan volt Révainak minden fáradsága a' harmad személyre nézve, nem találni azt sem a' bécsi sèm e' jelen müncheni codexben, mert nem találni ezt sem: szereté-*je*, hallá-*ja*, hanem: *szeretè*, *hallá*, így a' harmad személy vagy a' *va*, *ve* vagy a' *ván*, *vén* adverbialis raggal tétetik ki állandóan, vagy miként látni fogjuk, így: *elevente* = vivens. A' másod személyre ezen codex több példákat nyújt: és tahát *jöved* ajándokozjad te ajándokodat = et tunc veniens offerès munus tuum 24; azt vévéd adjad nekik = illum sumens da eis 52; mire jöttel ide be nem *valvád* menyekező ruhát = quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem 62; miképen te zsidó *valvád* kérsz en tőlem innod = quomodo tu Judaeus cum sis, bibere a me poscis 196; így az ablativi consequentiae constructio kifejezésére is: te kedeg alamizsna *tévéd* = te autem faciente elemosynam 25. Az egyes szám elő személyére ismét nincsen példa; a' bécsiben erre is találni. — A' többes szám harmad személye felesebben fordúl elő, így: a' városba *jutvájok* = venientes in civitatem 31; *jövéjek* = venientes 31; azok kedeg *kimenvéjek* meghirdeték = illi autem exeuntes diffamaverunt 33; *megehezvéjek* kezdének 's a' t. = esurientes coeperunt 's a' t. 38; a' leváltak kedeg *látvájok* mondának neki = Pharisaei autem videntes dixerunt ei 38; és *bemenvéjek* lakoznak ott = et intrantes habitant ibi 41; és *jövéjek* meghirdeték = et venientes nunciaverunt 45; és őtet *latvájok* a' tengeren járatta = et videntes eum super mare ambulantem 46; oktalan böcsölnek engemet *tanéjtvájok* embereknek tanóságit = sine causa colunt me docentes doctrinas hominum 47; és ím jelenék ő nekik Moyses és Illyés ő velek *beszélvéjek* = et ecce apparuerunt illis Moyses et Elias cum eo loquentes 51; és *vévéjek* morognak vala = et accipientes murmurabant 57. — Igy is: azok kedeg kimenvéjek = egressis autem illis 33; azért azok *egybegyölekezvéjek* = congregatis ergo illis 77; sőt így is: látá Simont és Andoriást *eresztvéjek* hálójokat a' tengerbe = vidit Simonem et Andream mittentes retia in mare 83. — Több példa van a' másod személyre is, így: *imádkozvátok* kedeg = orantes autem 26; ne akarjátok azért szorgalmazatosok lennetek, *mondvátok* 's a' t. = nolite ergo solliciti esse dicentes 27; ha azért tü, gonoszok *valvátok* = si ergo vos, cum sitis mali 28; *bemenvétek* kedeg = intrantes autem 34; *kimenvétek* = exeuntes 34; miként beszélhettek jókat gonoszok *valvátok* = quomodo potestis bona loqui cum sitis mali 40; a' konkoly *kiszedvétek* kiirtsátok velek öszvö a' búzát es = colligentes zizania, eradicetis simul cum eis triticum 43; — de tü *látvátok* ingyen poenitentiát sem fogtatok = vos autem videntes, nec poenitentiam habuistis 61; tévelgetek nem *tudvátok* irást = erratis nescientes scripturas 63; kik hoszju imádság *imádkozvátok* megeszitek özvegyeknek házokat = quia comeditis domos viduarum orationes longas orantes. — A' harmad személy csak ez egyetlenszer fordúl elő az egész codexben: és mü *aluvánk* elurozták őtet = et furati sunt cum nobis dormientibus 81.

Láttuk már hogy a' részesülő-név felveszi az adverbialis *va*, *ve* ragot *mond-va*, *beté-re*, vagy tulajdonképen csak az *a*, *e* végzetet, mert én a'

mondva-ban, *betéve*-ben az *ó*-t látom *v*-vel felcserélve, miként ebben: *nyelő* és *nyelv*, *elő* és *elv* 's a' t. felveszi továbbá a' *vá*, *vé*-vel rokon *ván*, *vén* ragot: *mond-ván*, *beté-vén*; így veszi fel az *ul*, *ül* vagy *ol*, *öl* ismét névhatározó ragot is, előfordúl az indicativi praesensben: és ő igéjét nem valjátok tü bennetek *lakozóvol* = et verbum ejus non habetis in vobis manens 201; imperfectumban: mert ő orczája vala Jeruzsálembe *menevöl* (*menőül*) = quia facies ejus erat euntis in Jerusalem 150; futurumban: mert *jövendővől* vagyon = quia futurum est 19; az esről kit esküdt mü atyánknak Ábrahámnak *adandóol* önön magát mü nekönk = jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis 125. — Az analogia szerint ezt is lehetne mondanunk: nem valottátok tü bennetek *lakozottul*.

Hátra van még a' részesülőknek egy igen nevezetes formája, melly már ma csak töredékeiben él nyelvünkben, 's mellynek kifejtése annál bonyolodtabb, mert azt Révai is egészen elhalgatta világra jött munkáiban. — Említ ugyan ennyit grammaticájában felőle: Constructa *indeclinábilia* affixis pronominibus relata ad personas singulas, olim usitata ad reddenda latinorum compendia in participiis; singulari numero: dum laudavit ille, laudante illo: *dícsérette*, forma indeterminata: *dicséretted*, *dicsérettem*, *dicsérettek*, *dícsérettetek*, *dícsérettünk*, a' forma determinata szinte úgy, adverbialiter expressa: *dicsérten*; kifejtésébe nem fogott. Hogy ezen részesülő forma még ma ís él nyelvünkben, tanúsítja e' kifejezés: *menet* és *jövet*, mi valóságos részesülő, *láttam őt menet és jövet*, teheti ezt: láttam őt *menőt és jövőt*, — *menni* és *jőni*, *menvén* (én) és *jövén*, *menve* és *jőve*, *menőben* és *jövőben*; — mondhatnók így is: láttam őt *menet-emben és jövet-emben* vagy *mentemben és jöttemben*, *mentében és jöttében*, mondjuk ma is: *nem tudtomban tevém*, *nem akartomban tevém*, *álltomban*, *jártomban*, *keltemben*; hajdan sokkal világosabban így mondották: *láttam őt menette*, *jövette*, *menettem*, *jövettem* 's a' t. Megkésértem kifejteni az egészet, mert szükség kifejteni annál inkább minthogy ezen codex útmutatása szerint Révainak azon állítása összeomol, hogy ezen részesülők indeclinabilék volnának. — Miként a' neveknél mondhatjuk *mi hely-en* és *mihely-es-t* vagy *mihelyt*, *azon-nal*, *azon-nan*, *azon-nat*, *éj-en* szaka vagy *éj-jel* szaka, *éjtszaka*, miként elő jő: a' *vásárt* ülő gyermekekhez = pueris sedentibus in foro 37; *vásárhelyt* = in foro 111, az az: vásár-*on*, vásár-hely-*en*, előjő: *illy*, *olly*, *illy-en*, *olly-an*, *illy-et-en*, *olly-at-an*, előjő: városban és mező *szerént*, helyek *szerént* = per loca, — és: mend Judaean *szerte* = per universam Judaeam; épen így leszen a' *ván-*, *vén*-es *van-*, *ven*-es részesülőből a' *ván-t*, *vén-t*, *van-t*, *ven-t*, vagy: *van-ta*, *ven-te*, így találjuk a' 80d. lapon: mert e' hitető még *elevente* úgy mondott = quia seductor ille dixit adhuc vivens, az az: még *élő-ven-te* vagy *elev n-en*; így származott az: *elején-te*, *hajdan-ta*, *ifjon-ta* 's a' t. Ment mondottam hogy én ezt: *hallva*, *szeretve*, ebből tartom származottnak: *halló-a*, *szerető-e*, következetesen a' *hallván*, *szeretvén* formát is ebből: *halló-an*, *szerető-en*; említettem azt is, hogy a' *járván*, *halván*-ból származottnak nézem a' *járvány*, *halvány*, *haló-*

vány neveket, 's hogy azok ezt teszik: *járó*, *haló*, így: *eleven*, annyi mint *élő*, nem rég olvasám, miként a' *talántal* szó alatt megjegyzettem, egy Somogy vármegyei oklevélben: „az *élvén* probáim mind elhaltak" az az: *élvény*, *eleven* próbáim. Hogy a' *tanítvány*, *oltvány*, *ortvány* vagy *irtvány*, nem annyi mint: *tanító*, *oltó*, *ortó*, hanem: *tanított*, *oltott*, *ortott*, onnan van, mert miként megjegyzettem minden nevünk, tehát részesülőnk is fő- és melléknév, cselekvő és szenvedő. Már a' *van*, *ven* vagy *an*, *en* végzet, a' fenebbiek szerint igen könnyen származhatott: *vat*, *vet*, *at*, *et*, a' *vant*, *vent*, *ant*, *ent*, *anta*, *ente*, *atta*, *ette* végzetekké; így lett a' *fekvén*, *évén*, *beszélvén*-ből: *fekette*, *evette* vagy *ejette*, *beszéllette*. — Lehet ezen forma adverbialis, úgy miként amaz, a' *va*, *ve*; így: látá ő napát *fekette* és hideg *lélette* = vidit socrum ejus jacentem et febricitantem 29; a' vámon *ülette* = sedentem in telonio 32; és őtet látvájok a' tengeren *járatta* = et videntes eum super mare ambulantem 46; bódog a' szolga, kit mikor jövend ő ura, úgy lél *tette* = beatus ille servus, quem cum venerit dominus ejus invenerit sic facientem 69; — *jövette* = venientes 75; lelé a' leányt az ágyon *ülette* = invenit puellam jacentem supra lectum 98; meglátjátok emberek fiát *ülette* a' tehetségnek jogja felöl, és *jövette* mennynek ködiben = videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, et venientem cum nubibus coeli 117; és mikor látta volna Pétert önmagát *fűjtette* = et cum vidisset Petrum calefacientem se 118; látának ifjat *ülette* job felöl befedeztetvén fejér stolával = viderunt juvenem sedentem in dextris coopertum stola candida 121; és meglelék őtet a templomban *ülette* a' doctoroknak *közepettek halgatván* és *kérdezvén* azokat = invenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, audientem illos, et interrogantem eos 128; *ülette* ő labainál = sedentem ad pedes ejus 145; látom vala Sathanást miként villámatot mennyből *lehúllatta* = sicut fulgur de coelo cadentem 151; mikor látandjátok Austert *fuatta* = cum videritis Austrum flantem 160; meglelék a' vehmét *állatta* = invenerunt stantem pullum 175; a' világnál *ülette* = sedentem ad lumen 183; ezt lelők mü népönket *elfordéjtatta* = hunc invenimus subvertentem gentem nostram 184; monnal a' népet *elfordéjtatta*, és a' császár adója megadatját *megtiltatta* = quasi avertentem populum (a' többi nincs a' latinban) 185; látá János Jézust ő hozjá *jövette* = vidit Joannes Jesum venientem ad se 191; — látám a' szelletet *leszállatta* mennyből = vidi spiritum descendentem de coelo 191; tekéntvén Jézust *járatta* = respiciens Jesum ambulantem 191; és hallák a' két tanéjtvány őtet *beszéllette* = et audierunt eum duo discipuli loquentem 191; látá Nathanaelt ő hozjá *jövette* = vidit Nathanael venientem ad se 192; ezt mikor látta volna Jézus *fekette* = hunc cum vidisset Jesus jacentem 199; láták Jézust a' tengeren *járatta* = vident Jesum ambulantem supra mare 203; Jézus azért hogy látá őtet *síratta* = Jesus ergo ut vidit eam plorantem 218; mikor látta volna *állatta* = cum vidisset stantem 236. Lehet többesben, miként hajdan a' *va* és *ve* is élt, s ma ismét él többesben: *rakvák*, *advák* 's a' t.; — épen így fordúl elő: és lele egyebeket *állattok* = et invenit alios stantes 57; és láták azokat

elmenettek = et viderunt eos abeuntes 95; és látván azokat *munkálkodattok* = et videns eos laborantes 95; lelend *vigyázattok* = invenerit vigilantes 159; — látván azok őtet *követtek* = videns eos sequentes 192; — lelé a' pénzváltókat *ülettek* = invenit nummularios sedentes 193; hallák a' gyölekezeteket *morgattok* = audierunt turbam murmurantem 207; Jézus azért hogy látá őtet *síratta*, és a' zsidókat *sírattok* = Jesus ergo ut vidit eam plorantem, et Judaeos plorantes, 218. lapon.

Az egyes szám másod személyére nincs több egy példánál: úr mikor láttonk tégedet *ehezetted* és étettönk tégedet, *szomjaztad* és veneréket attonk teneked = Domine quando te vidimus esurientem et pavimus te, sitientem et dedimus tibi potum 71; nevezetes ezen hely azért is mert mindjárt közvetetlen vettetik utána: avvagy láttuk te vendég *voltodat* és befogadtonk tégedet, avvagy mezéjtelen *voltodat* és befedeztönk tégedet = quando autem te vidimus hospitem et collegimus te, aut nudum et cooperuimus te; miből kitetszik, hogy a' *vendég vagyok*, *mezéjtelen vagyok* igét is névvé, az az infinitivi substantivummá kellett változtatni, hogy az *ehezetted*-del, *szomjaztad*-dal öszhangzásban legyen. Lehet vala az egészet így is fordítani: mikor láttuk te *ehezetedet*, *szomjazat-odat*, avvagy te vendég *voltodat* vagy *volatodat* 's a' t., de így is: mikor láttunk tégedet: *ehezni*, *szomjazni*, *vendégnek volni* 's a' t., vagy így is, mikor láttunk tégedet *ehezve*, *szomjazva* vagy *ehezvén*, *szomjazván*, *vendég valva* vagy *vendég valván*, mert mind ezek részint nominale substantivumok, részint infinitivi vagy adverbiale substantivumok; innen már az is következik, hogy ha az esurientem-et, sitientem-et adjectivummal teszem ki: láttunk tégedet *éhes*-nek, *szomjas*-nak, a' *vendég* és *mezítelen* mellől mint adjectivumok mellől el kell maradni a' *vagyok* igének, és így kell mondanom: avvagy *vendég*-nek vagy *mezítelen*-nek 's a' t. — Mind ezekkel szépen egyeznek azok, miket az infinitivusról felebb mondottam; és az imént felhozott példák közől nincsen csak egy is mit infinitivussal ki nem lehetne tenni, hallák *morgattok*, látá *síratta*, *sírattok*, vagy: hallák *morgani*, látá *sírni* 's a' t., sőt a' 69. lapon előforduló azon hely: bódog a' szolga, kit mikor jövend ő ura, úgy lél *tette* = invenerit sic facientem; — a' 159. lapon világosan substantivummal tétetik ki: lelendi ő neki úgy *tétét* = invenerit ita facientem; a' 85d. lapon pedig ez: és ő tanéjtványi *járattok* kezdének gabona főket szaggatniok a' latinban így adátik: et discipuli ejus coeperunt progredi et vellere spicas.

Ezekből már önként következik az is, hogy az optativust, vagyis a' subjunctivi imperfectumot szinte ki lehet ezen részesülő formával fejezni, a' latin ezt: *cum ille in domo discumberet*, *cum ille haec loqueretur*, másként így fejezi ki: *discumbente eo in domo*, *haec illo loquente*, a' magyarban is tehát ezt: *midőn ő a' házban ennék*, *midőn ő ezt beszéllené*, másképen így tehetjük ki: *ő a' házban evette*, *ezt ő beszéllette*; erre ismét több példát nyujt e' codex: ő a' házban *ejette* = discumbente eo in domo 32; ezt ő azoknak *beszéllette* = haec illo loquente 32; ő még e' *beszéllette* = adhuc eo loquente 51;

ő kedeg olivetnak hegyén *ülette*, vépének 's a' t. = sedente autem eo super montem oliveti, accesserunt etc. 67; azokkal kedeg Jézus *vacsorálatta* = coenantibus autem eis 73; ő kedeg az ajtón *kimenette* = exeunte autem illo januam 75; ő az itélő székben *ülette* kedeg = sedente autem illo pro tribunali 77; ő kedeg ezeket *beszéllette* = haec autem illo loquente 148, 183; immár kedeg ő *leszállatta* = jam autem eo descendente 199; — többesben: és ő tanéjtványi *járattok* kezdének gabonafőt szaggatniok = et discipuli ejus coeperunt progredi et vellere spicas 85; az az: *progrediendo vellere*, vagy *cum progrederentur vellere;* a' tizenegynek *egyembe ülettek* jelenék = recumbentibus illis undecim apparuit 121; azok *evezettek* kedeg, ő elalvék = et navigantibus illis obdormivit 144; és félemének azok a' ködbe *bemenettek* = et timuerunt intrantibus illis in nubem 148; ők a' hegyről *leszállattok* = descendentibus illis de monte 149; ők az útban *járattok* = ambulantibus illis in via 150; azoknak kedeg *megódattok* a' vehmét, mondának ő urai = solventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus 175; és némellyeknek a' templomról *beszéllettek* monda = et quibusdam dicentibus de templo, dixit 178; — itt e' két utólsó hely világosan e' helyett van: azoknak, megódattok-*nak* mondának, némellyeknek, beszéllettek-*nek* monda, valamint felebb: a' tizenegy*nek* egyembeülettek jelenék, e' helyett: ülettek-*nek* jelenék. Többes másod személyben csak ez egyszer fordúl elő: tü a' városba *bemenettetek*, előtökbe kél tü nektek = introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis 181. Több mint mult idő helyett áll ez egyszer: mert ezeknek, kik őtet látták *felkelette* nem hittenek = quia iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt 121; az az: *quod resurrexerit* vagy *resurrexit* v. *resurrexisset* = *hogy felkölt volna* vagy *felkölt légyen.*

Dativusban áll e' helyen: Pontius Pilatus Judeában *birolkodtának* idejében = procurante Pontio Pilato Judaeam 129; *Accusativusban* ebben: láta egy szegény özvegyet két fél akcsa *eresztettet* = vidit viduam pauperculam mittentem aera minuta duo 178; *ban* raggal ebben: és ők a' hegyről *leszállattokban* parancsolá ő nekik = et descendentibus illis de monte, praecepit illis 101; *ra* raggal ebben: mend a' népek *hallattára* kedeg monda = audiente autem omni populo dicit 178.

Nem kell ezen részesülő formát összezavarni az igék mult idejével 's ezen mult időbeli nevekkel, ezen codex a' mult idő többesét, különböztetés végett megtoldja: *megnyugodtanak*, *értettenek*, *eresztettenek* = miserunt, a' részesülő: kik *eresztettek* = qui missi sunt, miként már felebb említém, így *mondottak* vagy *mondottanak* = dixerunt, *mondattak* vala = dicta erant 127. A' multidőbeli nevekre szinte felebb mondottam példát ezekben: láta ott embert nem *ruháztat*, — egy *keze megaszott* ember, illyen a' 24. lapon: légy *megegyesőlt* = esto consentiens.

Miként a' *vá*, *vé* rag helyből helybe mozdúlati eszmét, tehát még be nem végzett cselekményt, a' *ván*, *ven* rag pedig helyben nyugatot tehát már megtökéllett tettet fejez, így a' *vás*, *vés* végzetű igenevek cselekvést,

a' *ván*, *vén*-ből lett *vány*, *vény* vagy az ezzel egy *vat*, *vet*, *at*, *et* végzetűek pedig cselekedetet jelentenek. E' codex e' két rendű nevek között is többnyire szoros megkülönböztetést teszen, így fordúlnak elő a' többek között következő *at*, *et* végzetű ígenevek: *ájéjtat*, *ajánlat*, *álnolkodat*, *állat* = res, *apolat*, *aratat*, *áradat*, *beszéllet*, *bővölködet*, *czímerlet*, *császárlat*, *cseppenet*, *élet*, *falat*, *fajzat*, *fertezet*, *fogadat*, *folnagykodat*, *fonat*, *forbatlat*, *foszlat*, *fejezet*, *gerjedet*, *gördőlet*, *gyenyerkedet*, *gyölekezet*, *háborólat*, *hálálat*, *hallat*, *hangoslat*, *hasonlat*, *himlet*, *hirtelenkedet*, *igazólat*, *indólat*, *környőlírat*, *megiratat*, *ivőltet*, *jelenet*, *káromlat*, *képmutalat*, *kenet*, *kereskedet*, *késértet*, *kévánat*, *kezdet*, *kopaszlat*, *közlet*, *látat*, *lelet*, *leletezet*, *művelkedet*, *nyugat*, *ordéjtat*, *rémőlet*, *szabadólat*, *szület*, *születet*, *szántat*, *temetet*, *tökélet*, *törvénytöret*, *megújólat*, *vetet*, *vétet*, *vétkezet* 's a' t., mellyek egyenként előkerűlnek a' szótárban. — Egyneműnek tartom ezekkel betűcserével a' *valál* = possessio szót, úgy miként *halál* annyi mint *halat*, *vitel* = vitet, *kötel* = kötet, *fonal* = fonat.

Miket átalában a' névhatározokról magán, és itt a' részesűlőknél előadtam, azokból már önként érthetők a' következő ígehatározó formák: *innen*, *innet*, *jelen*, *jelennen*, *nagyobban alkotom*, *nyilván*, *ott*, *ottan*, *legottan*, *holott*, *mendenönnen*, *mendenött*, *egyebönnen*, *úgyan*, *mire*, *miképen*, *monnal*, *talántal*, *tahát*, *tatugy*, *ma* = nunc, honnan a' *mast*, *ménd*, *ménden*, *álhatatost* = constanter, *szorgalmazatost* = confestim, *sietelmest* = confestim, *szerelmest* = diligenter, *szorgalmast* = sollicite, *ment*, *miglen*, *méglen*, *viszha*, *örőlvö*, *öszvö* 's a' t.

A' kötszókról, *é* kérdőszóról 's *e* és *sze* indúlatszókról magok helyén szólok. — És ennyiből áll, mit e' felette érdekes, nyelvünk belső történeteire nézve megbecsülhetlen értékű codexnek feltaláltatásáról, külső és belső tulajdonairól 's nekem szembeötlőbb nevezetességeiről, a' lehetőségig röviden, de mégis a' nyelv majd minden egyes grammaticai részére kiterjeszkedve, átalában megjegyezni szükségesnek láttam; — lehet, másnak főként más vidékbelinek egyébb is felgerjesztendi még figyelmét, mert egymindenink más táj 's vidékbeli szójárásban talál inkább mint a' magaébeliben szembetűnőt. Annak vizsgálatába: az ország melly vidékebeli szójárással egyezik leginkább e' codex stilusa? ereszkedni, nem tartottam itt czélirányosnak; ritka szólásmód van a' két hazában, mire egy vagy más részben példát nem lehetne találni, mindent egybevetve mégis, legtöbb hasonlatosságot látok benne a' gömöri vidékbeli nem-palócz szójáráshoz. Sok elavult formákat ád vissza ismét e' codex, mellyeknek újra feleleventése sok csínt, szabatosságot, éket lehellene syntaxisunkba, és ha én erre, vagy a' nyelv belső története kifejtésére nézve, csak egy lépéssel mozdíthattam is elő jelen munkámban a' nemzeti nyelv ügyét, másfél évi fáradságom bőv örömmel leszen jutalmazva.

Bécs, *julius* 10*d*. 1840.

JÁSZAY PÁL.

A'

NÉGY EVANGELIOM.

Észrevét 's utasítás a' hasonmásokra nézve.

A' 17d. lapon lévő kezdet előtt három hasonmás tábla van; u. m.

1.) A' tatrosi másolat vagy müncheni magyar kézirat kezdőbetűi egymás után összeállítva.

2.) Ugyan ezen másolat folyóbetűi, mellyek között a' *cz*, *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *ty*, *zs* magyar betűhangok egyszerítésére fordított gond, különösen felötlő. Ha *cs* helyett az akkori egészen újból kigondolt ⊾, visszafogadtatnék, ugy az általvett ȝ megint csak *sz* lenne, de nem egyszersmind *z*, miként hajdan; és a' mai *cz* helyébe csak e' régi *c*-t irnók magánosan, háromnál lenne nyereség.

3.) Máté evangeliomának a' 17d. lapon meginduló kezdetéből vett hasonmás. A' körülvonogatott koszoru rajza korántsem olly kéjes ugyan, minőt az akkori olasz, német szentiratok szirmain, meglepő gyengéd szinezettel találunk, de még is gyanitatja, hogy a' melly kéz legalább ennyire tuda rajzot vetni, annak betüirása az akkori többiek között tisztább olvashatóbb volt.

4.) A' 150. és 151d. lap között lévő hasonmás, a' Németi György kezétől különböző másik azon kéz betűit mutatja, mellyről Jászay, Észrevételei IIId. lapján teszen említést, 's figyeltet reá a' 151d. lap karaján alul álló e' jegyzet is: vége a' második kéz irásának.

A' ki ezt csak mintegy késértésül beléirkantá, lehetett Németi Györgynek ifju segéd papja káplánja, mert Németi Györgyöt magát hihetően vehetjük tatrosi papnak, illyenféle munka akkor sem világi ember dolga volt. 'S e' tatrosi magyar pap azt gondolá,

csak jobb leszen neki magának leirni az egészet, mert lám a' mi keveset ira is belé káplánja, azt is megvétette; csillag alatt kelle beszurnia a' mit kifeledett.

5.) A' 241. laphoz tartozó hasonmás felső részéből láthatni miként irá ki Németi György a' maga nevét 's másolata bevégzésének évszámát veres festékkel. Annak is oda tétele, hogy ő Hensel Imre fia volt, keleties, a' mi Erdélyben kivált pedig a' székelyföldön ma is divatoz p. o. gróf Bethlen László Pali és Bethlen Elek Pali, annyi mint egyik Pali, László fia; másik, Eleké: Dankó Mihály Imre Jósi, hol Jósi annyi mint Imrének fia, Mihálynak unokája. Ezen oknál fogva vett fel a' már Europában élni 's uralkodni kezdett magyar, vezetékneve után csak egy kereszt nevet, midőn a' Bél kiadta *Judicium ferri candentis* eléadásában és Fejér codexe okleveleiben lévő 's keletiesen jellemző ragadtnevek: Szerelmes, Vendég, Ajándék, Maradék, Elő, Csekő 'stb. megszüntek. *L. Fejér, Tom. II. p.* 92. 93. és *Tom. VII. Vol. V. p.* 61. A' magyarországi, elnémetesedett főuriházaknál ugyan, egy személyre már 2—3 keresztnév adása e' keletiséget egészen elnyugotisíta, 's e' szellemmel azoknál átaljában majd minden magyar nemzeti szokás érzelme nyugat-nak dőlt, hanemha nyugtából ismét keletébe kél uj sarjadzataiban.

A' „Hensel" nemzetségi név, még fenn van Réső-*Ensel* Sándor királyitáblai hites ügyvéd 's Pest vármegyei ismeretes táblabiró nevében, kinek elei Poson 's Nyitra vármegyeiek. A' „Németi" nevet igy, birtok vagy származási helynévnek nézném, mi szerint, áldandó lemásolónk neve tulajdonképen, keletiesen „Hensel Imre György volna 's praedicatumával: Németi Hensel Imre György. Némedi és Németi nevü falu 's puszta van: Pest, Baranya, Bars, Hont, Sopron, Tolna, Veszprim, Ung, Borsod, Zemplén, Abauj, Hunyad és Belső-Szolnok vármegyében. A' származási helynévnek a' vezetéknév eleibe tétele megint keleties, miként ismét a' székelyeknél maig szokásbaa maradt, kik földüket elfoglalási joggal 's nem királyi adomány után birják. Igy marada fenn az jó ideig Magyarországon is, mig végre csak az adományzottak kezdének élni birtoknévvel is. 2. Hensel Imre talán mostoha apja volt Németi Györgynek. — Egyébiránt hogy *H*ensel és Ensel mindegy, mutatják: *h*omlít és *o*mlit, *h*urkolni - *u*rkolni szavaink, 's Helena, Hedviga nálunk Ilona, Adviga lett. *Henczel* jő elé Bonfini II. decasának 6d. könyvében, ki II. Geizának, Ausztria határához közel szolgálatott tett, „quidam homo liberali aspectu cui Henczel nomen erat, . . . scythicae germanicaeque linguae compos." Ensel Jakab 1336 Károly király hive, *Fejér cod. diplom. Tom. VIII. Vol. IV. p.* 483. Ensel István és János vajkai nemes birtokosok 1457. l. *Posoni káptalan capsa* 1. *fasc.* 6. *vol.* 12. *nr.* 3. Ensel János 1661b. a' vittenbergi egyetemben Zrinyi Miklós Horvátországi bán Somogy vármegye főispána és Vitnyédi István költségén tanult, 's ezen két evangelicus pártfogójának felajállott munkája: *Disputatio Theologica* 'stb. a' nemzeti muzeumban látható, miként velem ezeket említett Réső Ensel Sándor ur barátságosan közlötte, kinél, valami bizonyosabbra juthatás reménye fejében tudakozódtam.

Döbrentei Gábor.

M. N. MÚZEUM
KÖNYV-
TÁRA

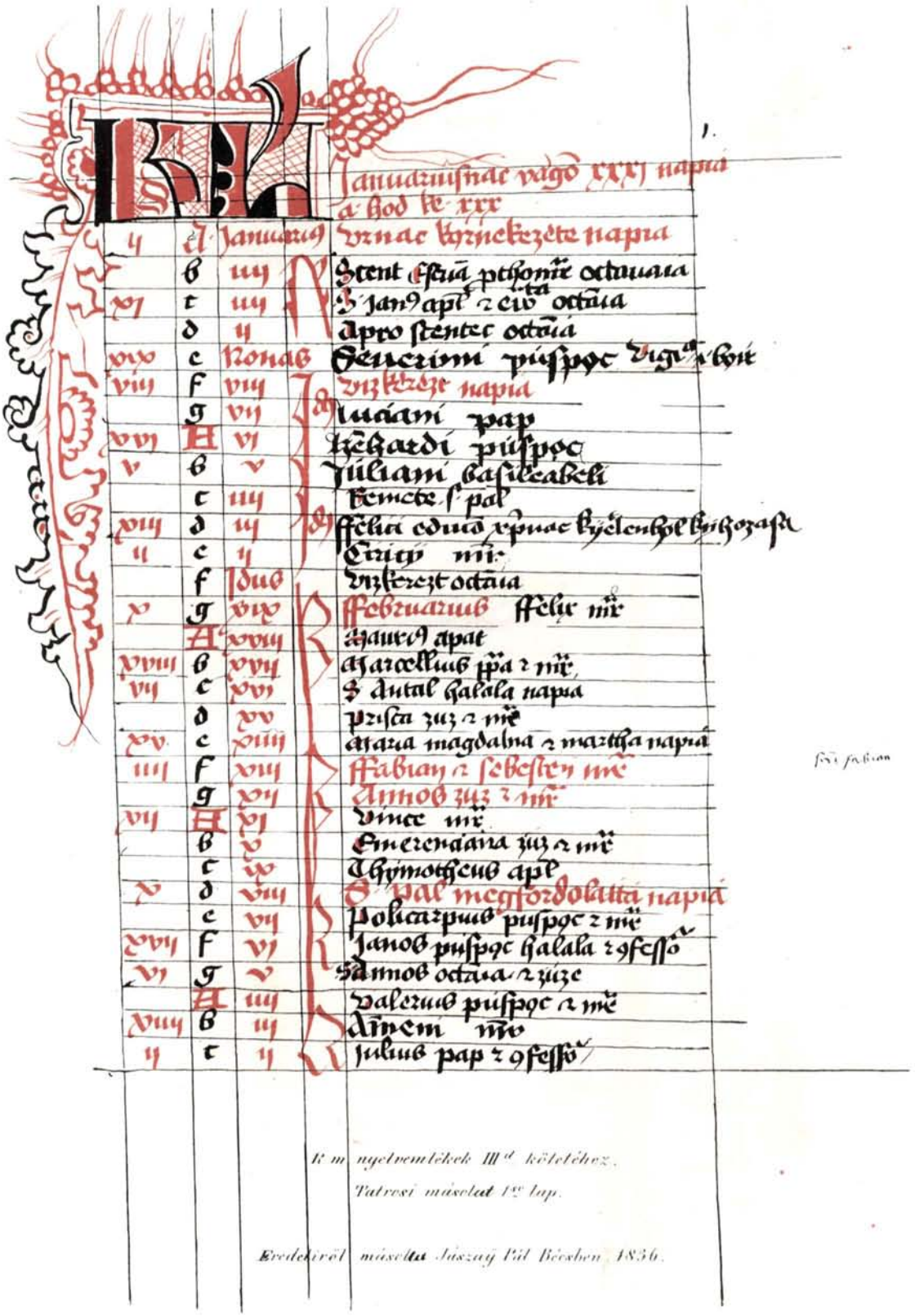

KL

Januariuſnac vagō XXXI napía
a· hod ke· XXX

ıj	A	Januari9		Vrnac kǫrnekezète napia
	b	ıuj	N	Scent Eſtuā ꝓthomr octauaía
xj	c	ıuj		,S, Jan9 apl ⁊ ewta octaīa
	d	ıj		Apro ſcèntec octaīa
xıx	e	Nonas		Seuerími púſpǫc Vígia x bǫít
vıuj	f	vıuj		Vizkèrèzt napía
	g	vıj	đ9	Lucíaní pap
xvj	A	vj		Hehardí púſpǫc
v	b	v		Júlíaní baſíleabelí
	c	ıuj		Remete ·ſ· pal
xıuj	d	ıuj	đ9	Felící educo xpnac kűe'lenbǫl kűhozaſa
ıj	e	ıj		Círicű mr
	f	Idus		Vizkerezt octaīa
x	g	xıx		Februarius Felix mr
	A	xvıuj		Mauri9 apat
xvıuj	b	xvıj		Marcellius ꝑpa ⁊ mr
vıj	c	xvj		S. Antal halala napia
	d	xv		Priſca zuz ⁊ mr
xv	e	xıuj		Maria magdalna ⁊ martha napia
ıuj	f	xıuj		Fabian ⁊ ſebeſtèn mr
	g	xıj		Annos zúz ⁊ mr
xıj	A	xj		Vince mr
	b	x		Emerenciana źúz ⁊ mr
	c	ıx		Thǵmotheus apl
x	d	vıuj		S. Pal megfordolatta napía
	e	vıj		Policarpius púſpǫc ⁊ mr
xvıj	f	vj		Janos púſpǫc halala ⁊ 9feſſor
vj	g	v		.S. Annos octaīa. ⁊ źúze
	A	ıuj		Valerius púſpǫc ⁊ mr
xıuj	b	ıj		Amení mr
ıj	c	ıj		Julius pap ⁊ 9feſſor,

ſcēt fabian

KL

Februarius XXVIII nap, A· hod ke· huzonkilènc

	d	Februaʳiꝰ		Brigida źúz
xj	e	iiij	N	Zuz maʳia tiztolatta
xix	f	iij		.S. Balas púſpoc ꝛ m̃r
viij	g	ij		Victori m̃r
	A	Nonas		.S. Agotha aźźoṅ zúz ꝛ m̃r
xvj	b	viij	Idꝰ	Theodorus źuz
v	c	vij		Angulí púſpoc
	d	vj		Pal púſpoc
xiij	e	v		Apalín zúz
ij	f	iiij	Idꝰ	Kolos zuz
	g	iij		Deſiderius púſpoc
x	A	ij		Julianí m̃r
	b	Idus		Julianꝰ m̃r
xviij	c	xvj	V	Marcius, S. Balint m̃r
vij	d	xv		Deſiderius púſpoc
	e	xiiii		Julianꝰ zúz ꝛ m̃r
xv	f	xiij		Donatꝰ púſpoc
iiij	g	xij		Claudius m̃r
	A	xj		Sabinꝰ m̃r
xij	b	x		Corona źuz
	c	ix		Fortunatꝰ púſpoc
	d	viii		Scènt peter źecbe vlètè
ix	e	vij		Beda źúź Vigília ꝛ boit
	f	vj		Matias ap̄l
xvj	g	v		Victorín tarſaſagꝟ
xj	A	iiij		Noſtarꝟ púſpoc ꝛ m̃r
	b	iij		Fortunatꝰ puſpoc
xiiij	c	ij		Bonianí apat

KL

Marcius XXXI nap A· hod ke· XXX

iij	d	Marcius		Leo papa ⁊ mr̃
	e	vj		Herící púſpoc ⁊ mr̃
xj	f	v		Martíní vitez̀
	g	iiij		Adorian mr̃
xix	A	iij		Euſebius mr̃
viij	b	ij		Víctorí mr̃
	c	Nonas		ꝑetue ⁊ bodog
xvj	d	viij	d9	Cipríanꝰ mr̃
v	e	vij		Neguèn matiroc
	f	vj		Alexandríus mr̃
xiij	g	v		Ruſtící mr̃
ij	A	iiij	d9	S. Gergel̃ p̃pa
	b	Idus		Macadoniaũ pap
x	c	ij		Innocencius p̃pa
	d	Id9		Longíus uítèz
xviij	e	xvij		Aprilis
vij	f	xvj		Gedroć zuz
	g	xv		Qduard kiral̃
xv	A	xiiij		Joſepnec źulètètė
iiij	b	xiij		Gumbertꝰ ꝰfeffoʳ
	c	xij		S. Bènèdec apat
xij	d	xj		Juſtiabeli púſpoc
i	e	x		Quíntinꝰ mr̃
	f	ix		Pinǵiuiní púſpoc
ix	g	viij		Maĩanac hirdètète napia
	A	vij		Caſtulí mr̃
xvij	b	vj		Lompert púſpoc
vj	c	v		Priſí mr̃
	d	iiij		Euſtaſius apat
xiiij	e	iij		Quintinius mr̃
iij	f	ij		Regulus púſpoc

KL

Aprilis XXX nap A· hod XXIX

	g	Aprilis		María egipciakabelí
xj	A	iiij	N	Vallerius púſpoc
	b	ij		Teodoſíus źúź
xix	c	j		Ambros puſpoc Ambros puſpoc
viij	d	Nonas		Nierenis źuź
xvj	e	viij	d9	Síxtus papa
v	f	vij		Dűenes púſpoc
	g	vj		Egyptomi maria
xiij	A	v		Hèt źúzèc napia
ij	b	iiij		Celeſtíus m̃r
	c	ij	d9	Leo p̃pa
x	d	j		Julius puſpoc
	e	Id9		Fenna zuz, ⁊ Sophia zúz
xviij	f	xviii		Thiburcius ⁊ Vallerianos ma'tiroc
vij	g	xvij		Scent Ilona halala
	A	xvj		Peter dyacon9
xv	b	xv		Eleuterius púſpoc
iiij	c	xiiij		Vincené ⁊ Gaű m̃roc
	d	xiij		Ancentius papa
xij	e	xij		Maximianus papa
i	f	xj		Gotherius papa
	g	x		Simeon m̃r Adalbert puſpoc Adalbert puſpoc
ix	A	ix		Scent gorg m̃r Scent gorg
	b	viij		S. Marc ew̃ta Marc
xvij	c	vij		Euſecíus papa
vj	d	vj		Anaſtíus papa
	e	v		Vitalius púſpoc
xiiij	f	iiij		Peter m̃r
ij	g	ij		Quíriní m̃r
	A	j		

KL

Maius XXXI nap, A· hod XXIX

xj	b	Maiuss		Phulop ⁊ Jacab aplōc
	c	vi		Vr coronaianac napia
xix	d	v		Scent kèreźtn^{c} m̄glelète
vij	e	iiii		Florianus m̄r̄
	f	iii		Gothard púſpoc
xvj	g	ii		.S. Jan^{9} olaybā fozète
v	A	Nonas		Juenalis m̄r̄
	b	viii	d9	Scēt míchaĺ ièlenète
xiij	c	vij		S. ianuſnac olaiban, fozeze napÿ̈a
ij	d	vj		Gordian^{9} ⁊ epimachius m̄r̄
	e	v		Tranſlacō .ſ. andorias
x	f	iiii		Pangrać púſpoc
	g	iii	d9	Mamert púſpoc
xviij	A	ii		Iſidorus púſpoc
vij	b	Id9		Simplex m̄r̄
	c	xvij		Junius
xv	d	xvj		Balas puſpoc
iiij	e	xv		Feliciſſimus m̄r̄
	f	xiiij		Sconidaní m̄r̄
xij	g	xiij		Baſelius źúź
i	A	xij		Januarius m̄r̄
	b	xj		Scènt Hilona azzoń
ix	c	x		Deſiderius púſpoc
	d	ix		Domokos gonto
xvij	e	viij		Vrban papa
vj	f	vij		Agoſton puſpoc
	g	vj		Scent katherina aźźoń, valaztatta
xiiij	A	v		Janus papa
iij	b	iiij		Maximínianus papa
	c	iij		Felix p̄p̄a
xj	d	ij		Petronella zúź, Ez ſ. pete^{r} lana volt

KL

Junius XXX' nap A· hod XXIX

	e	Junius		Nicodemus m̃r
xix	f	iiii	N	Marcellianus m̃r
viii	g	iii		Quirinus m̃r
xvi	A	ii		Eraſmus púſpoc
v	b	Nonas		Bonifacius púſpoc
	c	viii	I	Philop Dq̃aconus
xiii	d	vii	d9	Medard pap
ii	e	vi		Medardus púſpoc
	f	v		Prímus ⁊ felician9 m̃r
x	g	iiii		Palili púſpoc
	A	iii	d9	Barrabas ap̄l
xviii	b	ii		Baſalidíus m̃r
vii	c	Idus		Antal 9feſſor
	d	xviii		Julius
xv	e	xvii		Vitus ⁊ modeſtus m̃r
iiii	f	xvi		Quintin9 m̃r
	g	xv		Maurius ⁊ ma^r^cellinus m̃roc
xii	A	xiiii		Seruaſius ⁊ prothaſius ma^r^tiroc
i	b	xiii		Vitalius m̃r
	c	xii		Regíne źuź
ix	d	xi		Albaníus m̃r
	e	x		Tiz èzer vitèz
xvii	f	ix		Alpheus m̃r Vigilia x boit
vi	g	viii		Jan9 baptiſta źuletète
	A	vii		Galleríus m̃r
xiiii	b	vi		Scènt Jan9 .ſ. pal m̃r
	c	v		Scent lazlo kira̅l ⁊ 9feſſor
iii	d	iiii		Leo p̃pa
	e	iii		Scènt pete^r^, ⁊ ſ. pal aplōc
ix	f	ii		Scent pal megèmlèkezète

KL

Julius XXXI nap A· hod XXX

xix	g	Julius	Scēt Jan⁹ bapta octāia
viij	A	vi	Maria, Elfebètnᶜ m̄glatafa vifitaō Mᾱ
	b	v	Sènt thamas megièlenète ⁊ apaſtal
xvi	c	iiii	Sènt Marton pūſpọc megièlenète
v	d	iii	Domokos m̄r̄
	e	ii	Scēt peterʳ ⁊ .ſ. pal aplōc octāia
xiii	f	Nonas	Vílíbald púſpọc ⁊ gonto
ii	g	viii	d⁹ .S. Gellen,
	A	vii	Eufemm̄anus Dm̄aconus
x	b	vi	Hèt atafíu martíroc
	c	v	Sent bènedenèc megièlenète
xviii	d	iiii	d⁹ Hermagor gonto
vii	e	iii	S. Margít zúz ⁊ m̄r̄
	f	ii	Fogatius púſpọc
xv	g	Idus	Az aplōcnac èloźlaſoc
iiii	A	xvij	Auguſtus
	b	xvj	.S. Elèk ⁹feſſoʳ
xii	c	xv	Theodoſius m̄r̄
i	d	xiiii	Arſemíus gonto
	e	xiii	.S. Illès ꝑhā.
ix	f	xii	Praxedis zúz
	g	xi	Maria magdalna aźźoṅ
xvii	A	x	Apolonius pap
vi	b	ix	Criſtíanus źuź Vigia ✕ boit
	c	viii	Jacab apl
xiiii	d	vii	.S. Anna azoṅ napia
iii	e	vi	
	f	v	Pantaleo m̄r̄
xi	g	iiii	Marthíe hoſpítí vre
xix	A	iii	.S. Lazlo halala Lazlo halala napia
	b	ii	Germanus puſpoc

KL

Auguſtus XXXI nap A hod XXX

VIII	c	Augustus		Scēt pete^r vaſa źakadaťťa
	d	IIII	N	
V	e	III		Scent Eſtuan ꝓthom̃r, tèſte m̄glelètè
	f	II		Eſtuan*i* papa ꝛ m̃r
XIII	g	Nonas		Haui bodog aṅa Damokos ꝯf^or Oſwald kiraľ
II	A	VIII	Idꝯ	Vrnac megvaltozaſa napia
	b	VII		Efra źůź
X	c	VI		Ciriacus m̃r
	d	V		Romanus m̃r Vigi^a ꝛ bꝯit
XVIII	e	IIII		Lꝯrinc m̃atir
VII	f	III		Tiburcius m̃r
	g	II	Idꝯ	źůź kalara
XV	A	Idus		Euſebíus pap
IIII	b	XIX		September Vigi^a ꝛ bꝯit
	c	XVIII		Marianac felmēbe vetèle
XII	d	XVII		Berenald půſpꝯc
I	e	XVI		Scent lꝯrinc octāia
	f	XV		Agapít m̃r
IX	g	XIIII		Magnus m̃r
	A	XIII		S. Eſtuā kiraľ halala
XVII	b	XII		*M* Berenald gonto
VI	c	XI		Maria octauaia
	d	X		*M* Thímotheus m̃r Vigilia ꝛ bꝯit
XIIII	e	IX		Bartallus ap̄l
III	f	VIII		Geneſius m̃r
	g	VII		Ereneÿ m̃r
XI	A	VI		Ruphus m̃r
IX	b	V		Agoſton puſpꝯc
	c	IIII		Scènt Janus bap^ta ṅaka vaǵaſa
VIII	d	III		Felíx m̃r
	e	II		Paulinus puſpꝯc

*) E' dölt betűk: *i. M.* a' kéziratban kitörölvék.

KL

September XXX/ nap, A hod XXIX

XVI	f	September		Eged apat
V	g	IIIJ	N	.S. Emre ꝯfeſſoꝛ halala
		III		Scent Anthoninus mr̃
XIII	b	II		Marcellius mr̃
II	c	Nonas		Victorius mr̃
	d	VIII	dꝯ	Magnꝯ ꝯfeſſor
X	e	VII		Magnus gonto
	f	VI		Maria zulètèti
XIII	g	V		Gorgonius mr̃
VII	A	IIII	dꝯ	Illavius papa
	b	III		ꝓthius ⁊ Jacinctus mr̃oc
XV	c	II		
IIII	d	Idus		Het alu aťaſiac
	e	XVIII		October, .S. Kerèžt felmagaztatatťa
XII	f	XVII		Nicodemus mr̃
I	g	XVI		Femia žúz ⁊ mr̃
	A	XV		Lampert puſpꝯc
IX	b	XIIII		Januarius mr̃
	c	XIII		Elegius puſpꝯc
XVII	d	XII		Lurius mr̃ Vigia x bꝯıt
VI	e	XI		S. Mate apl̃ ⁊ ew̃ta
	f	X		Maurius mr̃
XIIIJ	g	IX		Theda žuž
III	A	VIII		.S. Gelerd puſpꝯc
	b	VII		.S. Ciprianus puſpꝯc
XI	c	VI		Juſtinus puſpꝯc
XIX	d	V		S. Kozma demien mr̃
	e	IIII		Wenceſlaus puſpꝯc
VII	f	III		S. Michaĺ archangal
	g	II		Jeronimus pap, ⁊ doctor

KL

October XXXI nap A hod XXX

XVI	A	October		Remígius puſpọc
V	b	VI	N	Símplícíanus ⁊ leodegard pủſpọc
XIII	c	V		Símplícíus m̃r
II	d	IIII		Romanꝰ ꝰfeſſor, Scēt Ferènć ꝰf^or
	e	III		Juſtínus ⁊ iababi papoc
X	f	II		Romanus gonto
	g	Nonas		Marcellíus papa ⁊ m̃r
XVIIJ	A	VIII	I	Benedec źủź
VII	b	VII	dꝰ	Scènt diènes, tarſagiual, m̃roc
	c	VI		.S. gereon m̃r
XV	d	V		Edelburgíus źủź
IIII	e	IIII	dꝰ	Maximianus púſpọc
	f	III		Scēt Calman m̃r
XII	g	II		Edurd ọzuèg
I	A	Idus		Theophílus púſpọc
	b	XVII	V	.S. Gal apat Novēbꝭ
IX	c	XVI		Florencius púſpọc
	d	XV		Lucan ew̄ta
XVII	e	XIIII		Néguen kilènć martíroc
VI	f	XIII		Capraſíus m̃r
	g	XII		Tizeneg èzer źuz ſcèntec
XIIII	A	XI		Columbanus m̃r
III	b	X		Seuerius puſpọc
	c	IX		Seuerinus pủſpọc
XI	d	VIII		Criſpíni ⁊ criſpianus
XIX	e	VII		Dèmeter m̃r
	f	VI		Euaríſtius papa Vigi^a ⁊ bọit
VIII	g	V		Scènt Simon ⁊ Juda aplōc
	A	IIII		Martiſtius pủſpọc
XVI	b	III		Seraphioſus púſpọc
V	c	II		Qintínus m̃r Vigi^a ⁊ bọit

KL

Nouember XXX nap A· hod XXIX

	d	Novēber		Mend ſcent napia
xiiii	e	iijj	N	Euſtaſíus m̃r
ii	f	iii		Hubert púſpọc
	g	ii		Malachias puſpọc
x	A	Nonas		Emreh herceg
	b	vii	dꝯ	Leonardus ꝯfeſſor
xviij	c	vi	I	Pilibart púſpọc
vii	d	v		Theodorus m̃r
	e	iiii		Marton papa
xv	f	iii	dꝯ	Theodor m̃r
iiii	g	ii		Marton pu̇ſpọc ꝛ ꝯfeſſor
	A	Idus		ọt aṫafíac
xii	b	xviiij	U	December, Bẻreć̇k puſpọc
i	c	xviij		Clemencius m̃r
	d	xvij		Marton gonto
ix	e	xvi		S. eſtuan apat
	f	xv		Anian gonto
xvii	g	xiiij		S. Marton octauaia
vi	A	xiii		Scent Erſebet
	b	xii		Pocíanus m̃r
xiiii	c	xj		
iii	d	x		Cécélle zuz ꝛ m̃r
	e	ix		Kèlèmen papa
xi	f	viii		Criſogonus m̃r
xix	g	vii		Katherína zuz ꝛ m̃r
	A	vj		Línus papa
viii	b	v		Neg koronazattac
	c	iiii		Eraſmos m̃r
xvi	d	iii		Maurij̋ ꝛ criſaní Vigia x bọit
v	e	ii		Scènt Anderias apaſtal

KL

December haʳmić eg nap Aˢ hod XXX

xiii	f	Decẽber		Candidus puſpoc
ii	g	iiii	N	Longínus vak vitèz
	A	iii		lucíus púſpoc
x	b	ii		Barbara zuz ⁊ mr̃
	c	Nonas		Críſpianus źúź
xviii	d	viii		Scent miclos puſpoc
vii	e	vii	d9	Scènt Anderias octãia
	f	vi		
xv	g	v		Leocadus źúź
iiii	A	iiii	d9	Mèlchiſedech pap
	b	iii		Damaſcus prepoſt
xii	c	ii		Alexandor mr̃
i	d	Idus		Lucia źúz
	e	xix		Januarius
ix	f	xviii		Ignat mr̃
	g	xvii		Eatianus mr̃
xvij	A	xvi		Ananias ⁊ azarias ⁊ miſſael
vi	b	xv		Maximianus gonto
	c	xiiii		Unubalt gonto
xiiii	d	xiii		Vallerius mr̃
iii	e	xii		Thamas apl Vigia x boit
	f	xi		Theodoſus źúź
xi	g	x		Victorius zúz
xix	A	ix		Vigia x boit
	b	viii		Vrnac zúlètè tè
viii	c	vii		Scènt Eſtuã ꝑthomr̃
	d	vi		S. Janus apl ⁊ ewta
xvi	e	v		Apro ſcèntec
v	f	iiii		Scet thamas púſpoc ⁊ mr̃
	g	iii		Sabínus puſpoc
xiiii	A	ii		Siluèſter papa

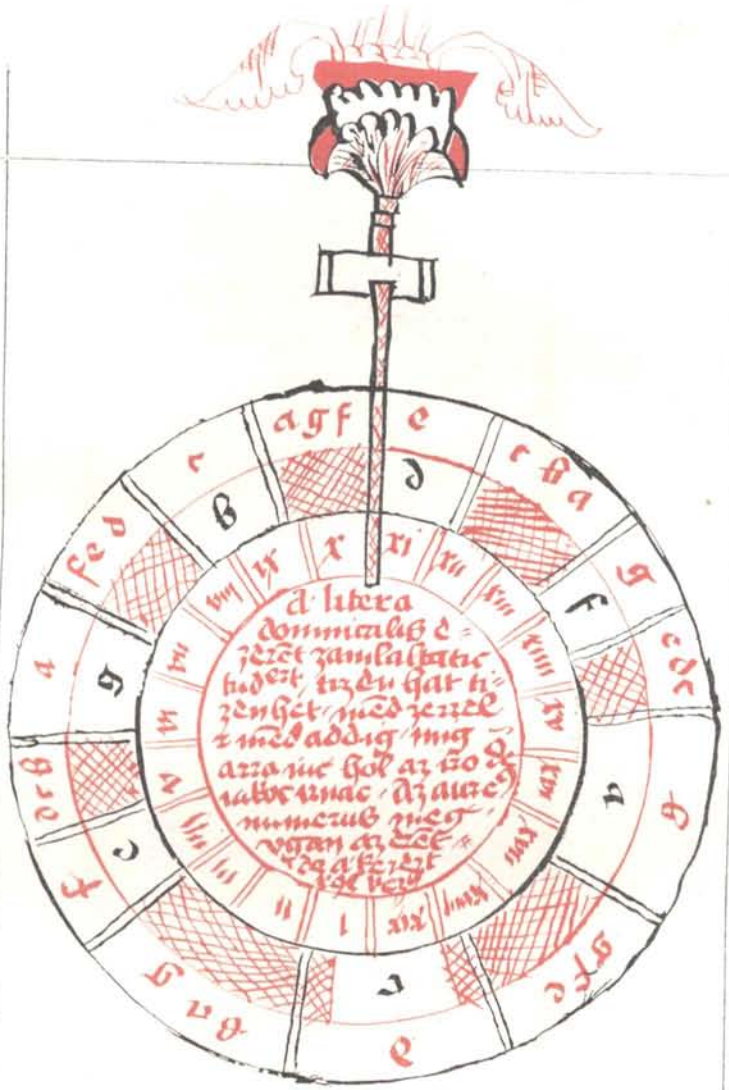

Eredetiről másolta Jászay Pál Bécsben 1836.
R. m. nyelvemlékek III-k kötetében.
Tatrosi másolat, a' 13-k laphor.

Concurentes		I	II	III	IIII	V	VI	Concurentes
Litera dñicalis	A	B	C	D	E	F	G	Lra dñical
I	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	VII	VII	
II	VI	VI	VI	VI	VI	VI	VI	
III	IX	IX	IX	IX	IX	VIII	VIII	
IIII	VIII	VII	VII	VII	VII	VII	VII	
V	VI	VI	VI	VI	V	V	V	
VI	IX	IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	
VII	VII	VII	VII	VII	VII	VI	VI	
VIII	X	X	X	IX	IX	IX	IX	
IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VII	
X	VII	VII	VI	VI	VI	VI	VI	
XI	IX	IX	IX	IX	IX	IX	IX	
XII	VIII	VIII	VIII	VII	VII	VII	VII	
XIII	VI	VI	VI	VI	VI	VI	VI	
XIIII	IX	IX	IX	IX	VIII	VIII	VIII	
XV	VII	VII	VII	VII	VII	VII	VII	
XVI	VI	VI	VI	V	V	V	V	
XVII	IX	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	VIII	
XVIII	VII	VII	VII	VII	VI	VI	VI	
XIX	X	X	IX	IX	IX	IX	IX	
Jure numer	Interuallum							

K. m. nyelvemlékek III kötetéhez.
Tatrosi másolat. a' 14. k. laphoz.